

84 (2-411.2) 6

K 760

Е. Кошевая

УУЛЫМ
КЕРЕГИНДЕ
ПОВЕСТЬ

Горно-Алтайск
1956

р2
к76

Е. Кошевая

УУЛЫМ
КЕРЕГИНДЕ
ПОВЕСТЬ

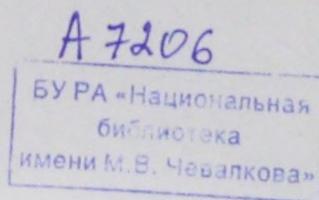
Горно-Алтайская Областная
* БИБЛИОТЕКА *

Горно-Алтайский книжный
издательство * 1956

ПДНЧ-54-3

84(2=4-11, 2)6-4
К760

Бу книга бистин
Төрли бистин
пионерлерине бичилген.

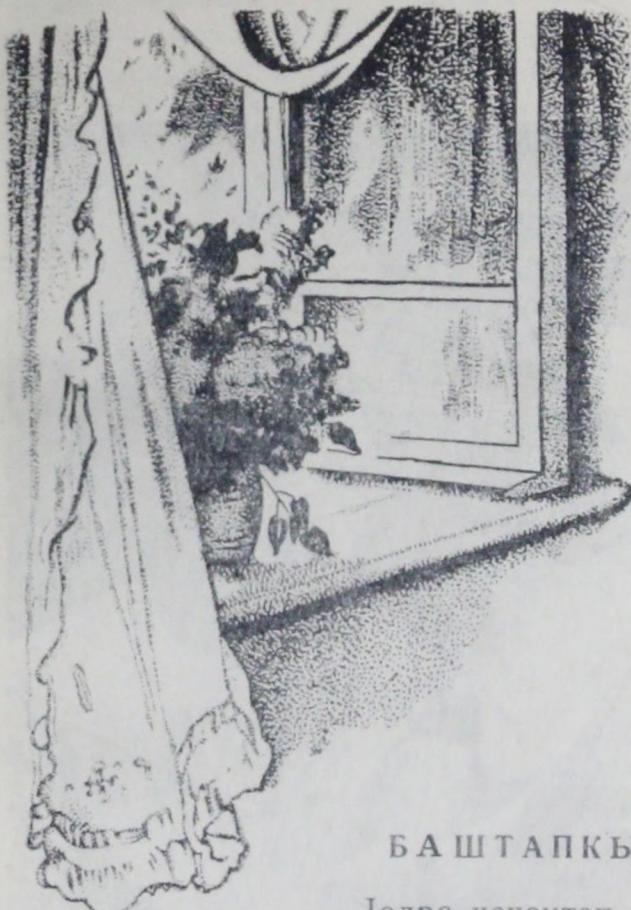

5-КЕ-УКП

27.03.2016

БАШТАПКЫ КҮН

Жодра чечектеп, ак сирень-
нин барбак чечектери тураның
ачык көзнөгинен карап турган.

Бу 1926 жылда, 8 июняда При-
лукиде, Черниговщинада болгон. Бу ла күнде мен
ул бала таап алгам...

Прилуки — табышту, сүүнчилүү украинский
город. Ол койрык-тейрик болуп агып барган,
Удай деп јарап сууның јарадында туруп жат.
Картада бу сууны темдектебеген, је мениң са-
наамда ол узак ёйлөргө артып калган.

Бис уулымла экү Удайдың јарадындагы ја-

Үулым алты айлу болды.

ланың торкодый көк өлөнгиле басқылап, Удайды кечип алала, күскү ошкош суудан балыктардың ойногонын көрүп, эмезе жалангнан чечектер ўзүп алала, онон веноктор ёрүп, жаңыс катап жүрген эмезибис.

Уулымның чыккан күнин эмди де ундумбай жадым. Күннин жаркыны агаштардың жалбырактарында ла бистин туралың ак потологында сүүнчилү ойноп турган. Садта күшкаштар омок чыркыражып жүрген.

Мен түнде де баламнаң көзимди албай турғам.

Узун, жылжак чачту, жараң уулчак таап аларга мен сүрекей күүнзегем. Мен керек дезе ажындыра тарак та белетеп алган болгом.

Онойдо ок болуп калды. Уулымның чачы күделидий быжыраш, узун болды.

Уул чыкса — Алексей болзын, кыс чыкса — Светлана болзын деп, бис ёбёгөнимле кожо шүүшкенибис. Уулчак чыгарда эттү-канду, жаан бала болды.

Карыган врач бистен сураган:

— Уулгарды кем деп адаарга туругар?

— Алексей — деп, мен каруузын бергем.

Врач кокурлап, жаратпады:

— «Жок, келишпес ат эмтири! Мындый жаан күлүкке баатыр кишинин адын адаар керек!»

Мен бастыра орус баатырлардың адын эске алып жадала, учында Олег баатырдың ады санаама кирерде токтодым. Бу ат баланың адазына да жарады. Жаңыс ла Олегтин таадазы ла жааназы оның адына ўренип болбой турдылар.

Олег деп жаңыс ла жаан улусты адап жат деп сананып тургандар, је балазының балазын жайда адайтан? Олор узак сананылап турала, оны Олежек деп адап алдылар.

„БОЙЫМ ТАБЫЛДЫМ“

Уулым койу чачту, су-кадык болуп ۆзүп турды. Түнде ыйлап, мени качан-качан ойгосконы санаама кирбейт. Олегтинг таадазы — Федосий Осипович Кошевой меге жаңыс катап айткан эмес:

— Менде он төрт бала болгон, је мындый ыйлабас, сенинг Олегиндий бала болбогон.

Оның учун бистинг айылга солун кижи келгенде, бисте жаш бала бар деп билбейтен.

Бир жашка једип барадарда, Олег баштап базып, сös айдар боло берди. Ол бир де оорыбайтан, оның учун ол керегинде бис шакпырт билбейтенибис. Оны ёскүрерге биске јегил де, сүүнчилүү де болгон. Айылыбыста жадын ырысту ла эңчүү болгон.

Бек бүдүмдүү уулчак не ле немени бойы эдерге эрте баштаган. Мен ого чаптык этпейтем. Олег жаңы ла базып баштаарда, кажы ла жаш бала чылап ок, озо баштап јыгылып туратан, је мен оны ѡрё тургуспайтам. Бойы ѡрё туруп, базарга бойы ўрензин...

Уулыбысты бёрүлерле, коркушту аңдарла бир де коркутпайтаныбыс, оның учун ол неден де коркубай, ўйге жаңыскан артарын күүнзеп туратан.

Кезикте мен оны карагүй турға жаар ойынчык экелзин деп ёнотийин ийип туратам. Ол оноор бүдүмчилүү, жалтанбай барада, полды колычагыла јоктоп жадып, ойынчыгын таппаганча калбас.

Мен жайгыда уулымла соодожып, жаантайын жаланга барып јүретем. Бот мында сууны кечире кечүү. Мен уулыма айдып туратам:

— Олег, кеч!

Бойым оноң көзимди албай, кийининен ба-

Олежек бойының төрт бутту нәкөриле кожо.

ратам. Ээлгир кечү сууның ўстүнде ээлип турат, же Олег кайа да көрбөй, токуналу базып барадар.

Олег ўч јашка јеткелекте, таадазынаң, Федосий Осиповичтен сураган:

— Таада, энем мени садка јаныскан ненин учун божотпой јат?

— Сен эмди арай кичинек. Сад дезе ыраак. Аза берзен ол тушта не болор?

— Мен канайда азатанымды билерге турум.

— Аза берзен, нени эдеринг?

— Айылымды бедирегейим — деп, Олег айткан.

— Је, ондый јалтанбас болzon, бар.

Олег мендеп, ўйден чыкты, је таадазы оны көрүп, кийининең базып јўрди.

Садта, күнет јерде, кумакта балдар ойногылап јаткан. Олег олор јаар барды. Онойып бир час ѡдё берди. Олег байла, бойын јаныскан деп сананаลา, ором јаар јўгўрди. Канча ла кире јўгўрип барза, туразы јок.

Ол токтой тўжеле, ыйлай берди. Оның јанына бир ўй кижи базып келди:

— Сен не ыйлап турун? Сен кемниң балазы?

— Мен эмеш аза бердим — деп, Олег козининг јажы откўре айтты, — энемди Елена Николаевна, јаанамды Вера Васильевна, таадамды Федосий Осипович, адамды Василий Федосьевич деп адап јат, мен бойым — Олег Кошевой.

— Је, јаналык. Кошевойлорды мен билерим — деп, ўй кижи айтты.

Олегтиң таадазы бу ла тушта базып келди. Олег таадазы јаар јўгўрди.

— Је, аза бердинг бе? — деп, таадазы кўлўм-зиренди.

— Мен озо баштап аза бергем, оноң табыла бергем — деп, уулчак каруузын берди. — Таада, мен бойым табылдым! Сен кўрдинг бе?

МАТРОСКА

Олег уккур, јөптүү өзүп турган, је јаш бала-ның очоји Олегте де бар болгон. Кезикте ол бо-йының күүнине једерге албаданганда, бистенг ого кем де оның табына салдырбайтанаис. Ыйла-байтан ла болзо, јаш, нени де билбес баланың табына нениң учун салдыратан? Је бис Олегке керектүү, јилбүлү ле јакшы деп бодогон немени эттиретенис.

Олег калбак ла вилка тудар боло берерде, мен оның колдорын калбакты чын, јазап тутсын деп, баштапкы ла күннен ала ўредип туратам. Курсак ичип отурганда, столдың јанына тактага канайда отуратанаис мен оны ўредип туратам.

Чындык ла ак-чек болзын деп, чынды ла тё-гүндү ылгап јүрзин деп, Олегти сагыш алынды-рарга албаданатам. Мен ого айдып туратам:

— Жастыра эткенинди таштаарым, тёгүн айт-каныңды мен качан да таштабазым.

Олег не ле немеге кичинектен ала чындык болгон. Ол кичинекте бисти де тёгүндебеген, чы-дап келеле, ѡштүлерле коркушту тартыжуда тар-тыжып, јүрүмин Төрөли учун берерде, јаан да ке-ректе кемди де тёгүндебеген...

Кижиде бар бастыра јакшы керектерге, јак-шыга ла чындыкка уулым јакшы күүн-санаалу болзын деп, нöкөрлөрине аярынкай болзын деп, мен күүнзеп туратам. Олег нöкөрликти баалап, нöкөрлөрине кару, күүнзек болзын деп, бис оны кичинектен ала ўредип туратаныбыс.

Бир катап мен уулыма 1-кы майда кийзин деп эки јаны костюм көктөп берген: бирүзи тегин, экинчизи матроска болгон. Матроска Олег-ке сүреен јараган. Кенетийин ол меге јууктап ке-леле, јенгимненг тартып, араай айткан:

Олег бүдүн јарым јашту.

— Менде эки костюм, Гришада дезе бирү де
јок. Эне, матросканы Гришага сыйлап берелик!

Гриша ла Олег кере ле түжине садта ойной-
тондор. Гришаның адазы јок болгон, энези дезе
оору. Ого јанғыскан јадарга күч болгон.

Мен унчукпай, матросканы чаазынга ороп
бердим, Олег сүүнип, кичинек нёкёрине јүгүре
берди. Костюм берген кийининде ботинка, аль-
бом, карандаштар ла балдарга баалу онон до
ўскö немелер апарган.

„КҮКҮРТ — ОЛ КАЙДАН?“

Мениң чындық болушчыларым книгалар бол-
гон. Мен книга қычыргамда, Олег канча ла кире
угуп отуарга сүүйтеп. Ойындарла ойноорго ол
жилбиркебейтен, же книгаларды қычырагра сү-
реен сүўп туратан.

Меге Олегле кінде поездле јўрерге көп катап
келишкен. Вокзалда ол мениң колымнан туду-
нып алала, книгалар садатан киоскко јединип
экелеле, айдатан:

— Кандай көп книгалар, көрзөң дö! Менде
дезе ондай книгалар јок. Эне, меге садып бер-
зен!

Јаны книгазыла јанып, ол канча кире сүүнеш-
тен! Онон олорды қычырып бер деп јайнац, са-
наазына јединип алатац. Стихтер болгондо, ол
мени ээчий:

Чанагажым аңтарыларда
Мен јалбагынан јығылдым!
Қырды төмён тоголоноло,
Карга терен көмүлдим...

деп айдып, колдорын сүүнчилў чабыштырып ту-
ратан.

Стихтерди Олег сүреен сүййтеп, оның учун олорды эске ўренип алала, айдып та берерге јилбиркейтен.

Бир де сананбай, кысканбай, ойындарын ончозын нöкөрлөрине берип ийетен, је книгазын — кемге де бербес.

Бир катап мен Олегле кожо Прилукиде районный библиотекага киргеним санаама кирет. Полкаларда турган книгаларды кörüp ийеле, Олег јаан ўнденип сурады:

— Эне, бу книгаларды бастыразын канча күнге кычырып салар?

Бис ойто јанып келедеристе, библиотекадагы кöп книгалар оның санаазынаң чыкпай, ондый кöп книгаларды кандый улус бичиген деп, ого бойына стихтер бичиирге јараар ба деп, јолой меге амыр бербей келген.

— Эне — деп, ол јүрексиреп айтты, — тирү писательди кörör күүним келет! Байла, ол бийик сынду. Бажы ла көстöри мындый јаан болбой кайсын!

— Нениң учун, Олежек? — деп каткырып, мен оноң сурадым.

— Нениң учун дезе, — ого кöп сананар, ончозын кörör керек. Сыны бийиги — ыраак кörörgö керектү — деп, Олег каруузын берди.

Бистинг эжиктинг алды кök ёлөнгө лө чечектерге бастырып салган, турабыстың верандазына койу виноград оролып калган, садыбыста дезе боронот ло малина кöп болгон. Ондо фруктовый агаштар да бар. Бистинг чечек ёскүретен јерибисте левкойлор, гвоздика, резеда, астра деп чечектер özüp туратан. Каалгадан барган ѡлдыjakalai bish пион, георгин ле флокса деп чечектер отургузып салганыс.

Качан адарулар ла аспандар чечектен чечек-

ке јўргўлегенде, мында тўште де ѡакши, ё садтыг јыды јитанып, кўннинг чогы садка тууразынан тийгенде, энгирде де ѡакши болгон.

Мен садта иштенгемде, Олег те иштензин деп кўйнзеп туратам. Ёаан иш эдип турган кижи чилеп, ол меге рассада ла ўрен экелип беретен, клумбаны јазаганыста дезе, ол шнурокты тудуп беретен.

Садты Олегтиг таадазы Кошевой кўрўп кичейтэн. Ол кату эмес те болзо, ё сандый ла неменинг айлу-башту болорын сўйтэн. Онон сурак юкко Олег садтанг эмезе грядалардан бир де неме албайтан.

Бир мындык каткымчылу учурал санаама кирет.

Кўрўп турзам, Олег малинанынг јыраазынынг ортозына кирип алала, јилектерди колыла албай, оозыла ўзўп јип јат. Бир јилекти ўзўп јигенче кичинек бала туруп болбой канча ла катап јыгылып турды.

Мен ононг сурагам:

— Сен мында нени эдип јадын?

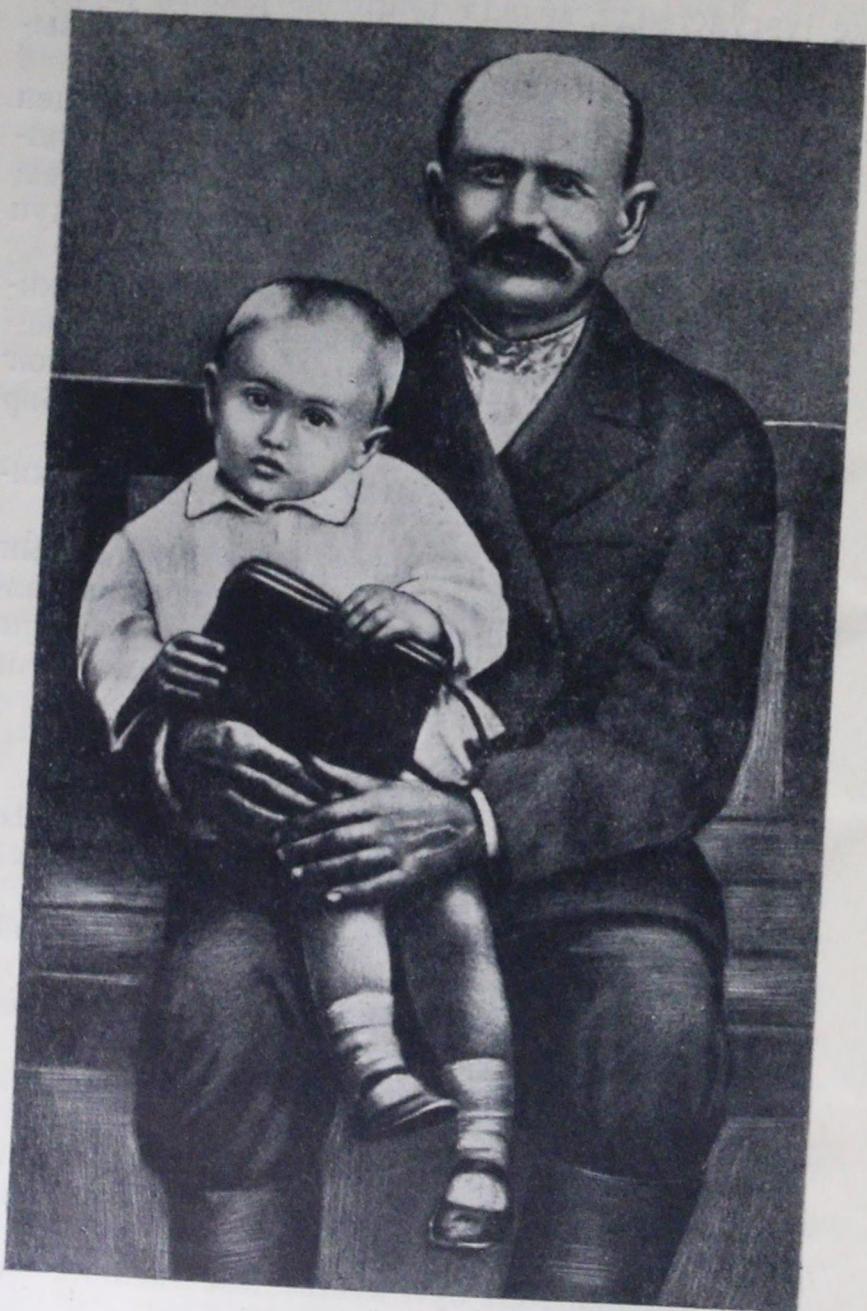
— Јилек јип јадым — деп, Олег каруузын берди. — Таадам колынга јилек ўспе деген. Эрин керегинде ол неме айтпаган.

Олег таадазыла экў айрылышпас најылар болгон. Качан олор кожо болгондо, олордын ортозынан суу да акпас, куучындар, чёрчёктөр, сурактардынг учы да юк.

— Таада, буудайдынг мажагы арыштыйынан ненинг учун јаан?

— Карлагаштар телеграфтынг эмигине ненинг учун отурып јат? Олор оны узун будак деп бодоп јат па?

— Бакада торт бут, күшта дезе ненинг учун јўк ле эки?

Федосий Осипович таадзы да Олег сүрекей кару наýылар болгон.

— Таада, куучындап бер: күкүрт — ол кайдан?

Таадазы сагалы откүре күлүмзиренип, чечектер, аш керегинде, кандый ла блөнгөр канайда özüp турганы керегинде, ыраак ороондор ло изүйерге учуп баратан күштар керегинде куучындайтан. Оббөгөн онойып ла жүрүп, бистинг кеен-јарааш Украинаны, бастыра ак-јарыкты, не ле тынду немелерди сүүрге Олегти ўредип салган.

Ар-бүткенди сүүген бойының жаркынду ак санаазын Олег школго до апарган.

Э К И   О Г О Р О Д Н ИК

Бир де айрылышпас најылардың ортозында табыш жүк ле бир катап болгон.

Олегте Грида деп кару нёкёри бар болгон. Грида менинг уулымнаң эки жаш жаан, алты жашту болгон.

Бу керек күскиде болгон. Балдар садта жүргүлеерде Грида айткан:

— Олег, жилектерди грядалардан ончозын жулуп салалы ба?

— Ненинг учун? — деп, Олег онон сураган.

— Тегине ле.

— Таадам чугулданар.

Грида сурагын ёскёртип ийди:

— Айдарда жилектерди бу грядадан жулала, ёскö грядаларга отургузып салалы.

— Ненинг учун?

— Бу сен кандый кайкамчылу, жилектер кöп болор ине! Ол тушта жилектер канайда ёзёр, биллип турунг ба? Жаңыс ла жууп турарын!

— Же, кöп ёзётön болзо, отургузалы. Таадам сүүнер.

Узак сананбай да, Олег сарайдан корзинка экелди.

— Жилекти отургузарга билер керек деп таадам айдатан. Тазылдарын ўребеске, оны тобрагыла кожып алар керек.

Нөкөрлөрдин ижи кайнай берди.

Олор кичинек күректериле, колдорыла жилекти казып, корзинкага салып турдылар. Олордын кийимдери удабай ла бастыра балкаштана берди, бойлоры дезе терлеп калгандар. Олег пальтозын чечеле, будакка илип салды. Јүзинде сарларынаң япшынган кара балкаш, кийимин көрөр дö аайы јок.

— Олег, сен нени эдип салган?! — таадазы кайкаган бойынча кыйгырып ииди. — Айла таадамды сүўп јадым деп айдадын. Тааданды сүўп турганын бу ба? Таадан иштеген, иштеген, сен дезе ончозын коскорып салган! Бисте жилек болор эди, эмди не де болбос! Эх!

Jaan көстөринде толтыра јашту Олег айтты:

— Таада, таада, мен сени эмди де сүўп јадым! Мен жилектер көп болзын деп эткем, бастыра ла грядаларда. Јаныс ла терерис...

Федосий Осипович Олегке качан да чугулдабайтан болгон. Бу да тужунда ого тың унчукпады, је онынг јастыра эткенин јартап берди. Ончозы амыр, бир де табыш јок ётти. Жилектер де ўрелбеген. Жилектерди тазылында балкашту эдип, јазап отургузып салгандар.

База јылда жилектер озогы ла бойынча, бир де ўрелбеген, кызарып отурдылар. Оноң ло ала Олег јаанаганча, таадазынан сурак јокко огородто јаныскан иштенбайтен. Таадазы дезе сагалдары ёткүре күлümзиренип айдатан:

— Бистинг күлүк — торт ло таадазынын адазы Осип Кошевойдый! База ла ондый қылыкту.

„УГУП ЖАДЫМ, УУЛЫМ!“

Адазы Олегке Запорожский Сечь керегинде, татарлардың Украинаға табарганы, I Пётр шведтерди Полтаваның алдында оодо сокконы керегинде жаантайын куучындал туратан. Куучынды угуп отурза, Олегтін кара көстөри, күйүп тургандый, жалтырап тураг. Тарас Бульба ла оның жалтанбас уулы Остап керегинде озогы кайкамчылу куучындарды тындал, тынбай да отуратан.

— Остапты кыйнап ёлтүрерге апарып жадылар — деп, адазы тым отурган Олегке куучындейтан, — жаан удабай казакка палач¹ жууктап келди. Палачтың коркушту кыйынын улус чыдан көрүп болбой, туура бурулгылап, көстөрин жумуп турдышлар. Же Остапка ачу, күч те болгон болзо, ол ўштүлердин алдына бир де онтобогон. Уулын канайда кыйнап турганын, уулы ўштүлердин алдында кандый омок турганын Тарас Бульба ончозын көрүп турган. Тарас жаңыс ла араай айдып турган: «Жакшы, уулым, жакшы!» Палач Остапты оноң тың кыйнай берерде, Остап чыдашпай, ўштүлерине чике көрүп айтты: «Эбиреде ѡскö, таныш эмес, качан да көрбögön улус! Ада, сен кайда? Мени угуп туруң ба?»

«Угуп жадым, уулым!» — деп, Тарас Бульба кенетийин тың кыйгырып, каруузын берген.

Селт эткен пандар² Таасты бедиреп, шакпрай бергендер, же Таастың барган изи де јок!

Олег мындый куучындардан угуп алала, агаشتан ўлдۇ жазап алып, мегө жүгүрип келер:

— Эне, жакшы бөлзын. Јуулажып барадырым!

«Оштүлери» баргаа ла чалканчак болгон. Уулым «јуудан» чалканчакка чактырган, бастыра

¹ П а л а ч — кижиини кыйнап ёлтүретен кижи.

² П а н (польский сös) — помещик, бай кижи.

колдорын сыйрыткан јанатан. Сыйрыткан јерлериң чын шыркага бодоп, танып бер деп, мени сурап туар.

Төрт јаштуда Олег кемери ле кычырып, бичип туратан. Мен уулымды фотографировать эдип аларымда, ол фотозын јааназына ла таадазына сыйлап, кийинине бичип салган:

«Кару таадама ла јаанама сыйлап јадым, слердинг сок јаныс уулыгардың уулынан, меге мында 4 јаш».

Ол Тася эјезине ле јааназына письмо бичииргө күүнзеп туратан. Почтальонго шыра эдип, адрезин база бойы бичип салар.

Күнкузуктың чечеги күнгө бурулган чылап, уулым улус јаар тартынып, күүнзеп турган.

Оның јаан көргөн көстөри не ле немени ачаптанып көрötön. Музыка эмезе кожон оның чике ле јүргине тийетен, бистинг Украинаның кезикте кунукчыл, кезикте ийделү ле сүёнчилү, је качан да болзо коо кожондорын ол кулагыла укпай, јүргиile угуп тургандый билдиретен.

Эңирде, уулым уйуктаар ёйдö, ол уйуктабай туратаны эмди де санаамнаң чыкпайт. Оның абаайы, Павел Кошевой, Олегтинг база јаан најзы болгон. Ол јеенин кучактанып алала, туралынг ичиле базып, кожондоп туратан:

Ой, карындаш — шонкорок,
Баламды алып, кыштатсан...

Кожондо адазы ёлüp калган балдар керегинде айдылган болгон. Энезине балдарын азыраарга, ёскүрерге күч болордо, ол карындажын, балдары кышты ондо ёткүрзин деп, сураган. Је жеңези чугулчы, јаман кижи болгон.

Бу кожонды Олег сүрекей сүүп туратан.

Олег ле оның ибкбрлбры.

Таайы унчукпай барганда, Олег бастыра јўренинг айдатан:

— Ол балдар меге кандый ачу! Јенези олорды ненинг учун божотпогон? Ол кандый чугулчы...

Качан Олегке 4 яш толо берерде, мен ого металлический «Пионер-конструктор» сыйлап бергем. Балам узак болбой самолёт, салкын эбиретен теермен ле онон до ёскö немелерди јазаарга, ўрене берген. Мыны ончозын кичееп те эдер керек болгон болзо, је Олег ижин таштабайтан.

Беш яштуда Олег конёкту јынгылаар болды. Қезикте мен де конёк кийип алала, Олегле којо јынгылаап баратам. Йолой онын јаагы кызырып калатан, кем де јаар көрбой, менле коштой јынгылаап барадатан. Ол јенгил јынгылайтан: бойы эпчил, бек болгон, менинг алдымга кире конуп, эмезе удура келетен. Олегти бис кичүденг ле ала јакшы да, јаман да күнди аяарыбас эдип ўредип алган учун, ол изўденг де, сооктонг до коркубас болгон.

В Е Р А ЏААНАК

Бис Прилукиде 1932 јылга јетире ёбёғёнимди Полтавага ишке чыгарганча јатканыбыс.

Ол тушта Олег алты яшту болгон. Бис Полтавада Корпусный садтан ыраак эмес Октябрьский оромдо јатканыбыс. І Пётрдын шведтерди оодо сокконына учурлап тургузып салган јаан памятники кёрёлө, Олег кайкай бергени санаама кирет. Бистинг Полтава деп јарашибисте исторический немелер коп. Бис уулымла кожо мында Шведский сёйткөрдö, краеведческий музейде ле онон до ёскö исторический јерлерде болгоныбыс.

Олегле кожо энeme, Вера Васильевнага, база барып јүредибис.

Бек најылык ла бирёзи бирёзин сүүри уулым ла энемнинг ортозында баштапкы ла тушташтан ала баштала берген. Менинг энем — партиянын члени, Олегтиң көзине ол тегин кижи эмес деп көрүнген. Энем оны бойының да, крестьяндардың да революцияга јетире уур јүрүмиле таныштырып туратан. Ол уулым Ленин ле Сталин керегинде куучындап, оноң большевиктер улустырысты, јайым јүрүмге канайда баштап экелгенин куучындайтан.

Энем ого бойының уур, јокту јадын-јүрүми керегинде, байларга ас акча учун канайда иштегени керегинде куучындап отурганда, кичинек Олег оноң торт ырабайтан.

Ол иштенг јанып ла келгенде, Олег качан ок јанында турар. Байлар ненинг учун ачап, јоктулар не де ѡок, торолоп, тонгуп јўрерде, байларга кёп јоёжё ненинг учун керек боло бергенин ончозын ого куучындаар керек болгон.

Энем Полтавщинада, Згутивка деп јуртта ёскён.

— Мында качан да Кочубей панының јурты болгон, Олежек—деп, Олегтиң jaаназы ого куучындап, көргүзип туратан. — Мында jaан да, байда јерлер болгон! Кочубейдин паркында јоон-јоон агаштар ёзётён, олордың ортозында јўзўн-јўёр күштар јўретен. Кочубейдин суузында балытар кёп ёзётён, ак ѡргёзи дезе сууның јанында турган. Эбиреде койу агаштар, јаландарда дезе, талай ошкош буудай јайканып ёзётён. Мында сахар эдер завод, јўзўн-јўёр мастерскойлор ло кижикинг күүнине јарагадый не ле немелер бар болгон. Бу јоёжёни ончозын јаныс пан Кочубей ээлеп, бийлеп јаткан...

Кезикте јааназы оны качан да панский парк болгон јаланг апарып турар болды. Јалчылары бир болчок калашка болуп эртен турадаң ала орой энгирге јетире иштеген јерлерин ле Кочубей бойының јалчыларын болов-болбос неме учун сабайтан јерлерин јааназы Олегке көргүзип туратан. Јааназының куучынын угуп, байлар чындыкты јокту улустаң канайда јажырып, олорды ўретпей, бичик кычыртпай, карангуйда канайда тутканын Олег коркушту јаратпайтан.

— Быјар буржуйлар, ух, ачап ийттер! Олорды көрөр дö күүним јок! — деп, Олег јааназының куучынына жара кирижетен. Эмезе чочуган бүдүмдү сурайтан:

— Јаана, Кочубей ле буржуйлар ойто келгилебес пе? Чын ойто келбес пе? Большевиктер олорды бери божотпос по?

— Божотпос, балам, божотпос — деп, јааназы оны токунаңдып салатан.

«Јиит гвардияның» комиссары болуп, јеен уулы буржуйларла тартышса, Вера јааназы ого удабас болужарын, чек јалтанбас јииттердин мылтыктарын јажырып, олордың јажытту тушташтарын каруулдаарын, шылуда немецтердин согужына чыдашпай јыгыларын, балазының балазы кыйынду блүмле ѡлётөнин чыдажып ёткүрерин ле учында Олегтин ле ондый ок миллион тоолу јиит балдардың јенүэзин көрөрин ол тушта кем билген...

„ЖЕ? АЙДЫП БЕР...“

Бис Полтавада узак јатпадыс. Сакыбаган оору керегинде Олег ўренбей токтой берди.

Урокто ол аппендицит оорула оорый берерде, меге оны больницаға апарарга келишти. Олег бу

Вера Васильевна йааназы.

оорула алдында да ооруган, је чыдажып, унчукпай јүрген эмтири. Операция уур да, күч те болгон учун бис чочуп турдыбыс.

Меге уулымла кәжо отурага јөп бердилер. Наркоз берип уйуктадып эткен операцияның кийининде ол суузаар, је сууны төрт частың кийининде берери керегинде Олегти белетеп салзын деп, мени врачjakарып салды.

Мениң Олегиме ак халат кийдиреле, операционный кыпка кийдирдилер. Медицинский ишчилер ончозы маска кийгилеп алган эмтири. Оны көрөлө, Олег кайкап, эмеш алаатый берди, је профессор врач күлүмзиренип, оны көкүдип айтты:

— Көрзөң, Олег, мында ончозы ла ўй улус, эр улустан бис экү ле эмтирис ине. Чыдамкай бол! Ыйлаба, оноң башка олор бисти электеп каткырыжар.

— Мен ыйлаарга сананбадым да -- деп, көкүй берген Олег айтты. — Меге эмди коркушту деп бодоп туругар ба? Жок! Мен кичинекте кабагымды да кёнөккө јарып аларымда ыйлабагам.

— Сен эмди канча јашту? — деп, профессор сурады.

— Жети јаш јарым.

— Ого! — профессор кайкай берген кижи болуп айтты. — Сен эмди, байла, школдо ўренип јаткан боловын?

— Экинчи класста! — деп, Олег оморкоп айтты.

Олегти операционный столго салдылар, ол ассистенттин кийининен тоолоды, је төртөн беш секундка ла једерде, уйуктай берди. Мен чыга бердим.

Операцияның кийининде Олегти палатага

Экелгилеерде, оның чырайы күп-куу болды. Кымынып алган эриндери кургап, кадып калган эмтири.

— Суу — деп, ол јўк ле арайдан шымыранды.

Врачтыңjakарганын мен ундуп ийеле, ого бир калбак суу экелип береримде, ол араай сурады:

— Төрт час качан ок ёдö берди бе?

Олег больницада си күн јатканча, оның јанында мен, эмезе Вера јааназы отурганыбыс. Олег јааназын каткымчылу чörчök куучындабазын деп сураганы санаама кирет:

— Ой, јаана, мени каткыртпазан! Оноң башка менинг кёктöгөн јерим сögüle берер, катап ла кёктöдöргö келижер.

Бийик сынду, эттү-канду, бойы јалакай ла барбак сагалду профессор Олегти сүүп туратан. Ол оның јанына отурып алала, Олег ѡилбиркеп угатан јоруктар керегинде куучындап отурап. Уулым больницадан чыгарда, профессор ого «Робинзон Крузо» деп книгины сыйласп берген.

— Ме, Олег, турумкай кижи керегинде книга— деп, профессор айткан, — Оның керебин јоткон оодып та салган болзо, је ол јаратка чыгып алган. Оның јадар да јери јок болгон, је ол бойынашибе тудуп алган. Кийимин бойы кёктöп алала, тоормоштон кеме јазап алган. Ого ёштүлер табарда, ол олорды оодо чабала, сүрүп ийген. Бу керектерди ол ончозын јаңыскан эткен. Эмди айт: бис ончобыс биригип, најылажып алзабыс, нени эдип аларыс? Је? Айдып бер...

Операцияның кийининде Олег школго бир ай кире јўрбеди. Је нöкёрлöри јаантайын келгилеп, ого ўредўден артарга бербегендер. Школьный коллективтин ле најылыктың јакшызын Олег эрте јаштан ала билген...

Је Полтавада школдо ого база ўренерге келишпеди. Бис Киевский областька Ржищевке кочўп келдибис.

Д Н Е П Р

Ржищевке бис Октябрьдың байрамының кийининде келдибис.

Жолдың кезигин пароходло келдибис. Днепрле келген баштапкы јорукты Олег ундумбаган. Бистинг Днепр күскиде тың ѡараш эмес, је бойының кирезинде бу да ёйдö ѡараш.

Оң јанында бийик ѡарда күски, алтындый, бүрге бүркедип салган кунукчыл турган. Сол јаныла, кумакту тайыс сууның ары јанында, јыраалар учы-куйузы көрүнбей чойилип барган. Оның кызыл чырбагалдары, лента чылап, ѡаратты курчап барган, оның кийин јанында дезе јайгыда ортозында толтыра жилек ле мешке ёзётөн агаш ёзöt. Эмди ол агаштар база саргарып, тымып калган, торт ло сары куйакту баатырдый тургулайт.

Эмди Днепрдин ўстүле ўүрлү чайкалар ла оноң до ёскö күштар, јайгыдагы чылап, табыштанаип учкулайт. Эбира жилбölү тымык. Јаңыс ла салкын Днепрдин суузының ўстүле јайым учуп, кёбükти бир толкудан база бирүзине чыгара соғуп, толкуландырып турат. Колесоның алдында туйук јerde суу табыштанат. Пароходтың ёткүн күүлөжинин јанылгазы ыраак-ыраак угулат...

Олегти ўстүги палубадан ла күски салкынду јерден алдындагы кыпка јылу јерге, апарарга күч болгон.

Ол чүрче ле ортозына матросторло, буурайып калган сагалду капитанла таныжып алган, олорго ўзүк ле јогынаң суректар берип турды: јаан кошту, темир пароход нениң учун чёнбöй јат;

пароходты канайда јазап салган; пароход ненинг учун күўлейт; пароход чўнгё берзе, мынданынга ѡраттарга, Робинзон Крузо чылап, кижи јуртап болор бо?

Ол матросторго стихтер кычырып турганда, матростор эбире отурып, танкылап, оны ѡилбиркеп угуп отуратандар.

Кажы ла пристаньда Олег мени эмезе јааназын јаратка тўжерге кычырып, «ондо не болуп јатканын кўрбўр» суралып, санаазына ёдинип алаташ.

Ржищевке једип ле келеристе, Олег школго барды. Эки айга ўредўден артканы онынг ўредўзине кўч болбоды, ол экинчи классы божодордо, мактулу грамота алды.

Днепрди Олег кандый тынг сўёген! Тогус јаштуда ол Днепрдин бир јарадынан экинчи јарадына — ўч јўс метр ёрди — ёнгил эжинип чыга беретен. Ол кемеле јўзўп, кайыкты тударга, балыктаарга амадап јўретен.

— Йакши ўрензен, сенинг амадуунды бўдўрерим — дедим.

Јай једип келди. Олег ўредўлў јылды «отлично» божодып ийерде, мен молјумды база бўдўрдим. Байла, уулым бойынынг кўчине иженген, ненинг учун дезе, ол ёйғо јетирире ол кармактар, крючоктор ло шўйндер белетеп алган.

Ўрысту, омок чырайлу Олег бойынан кемезине отурып алып, кайыкты тутты. Карыган балыкчыларла најылажары, олордиган балык тудатан ченемели керегинде куучындар, јарык одунынг јанында, јайги јылу энгирлерде чёрчёктёр баштала берди.

Олегтиң бастыра бойынан балыктынг јыды, ыш, састьянг ёлёни јитана берди. Онын колдоры када берген, анда-мында сыйрыктарлу болгон,

кёкси там ла таларкак болуп јалбайа ёзё берди.

Кезикте ол карыган балыкчы Герасименко ёбогонди ле оның нөкөрлөрин Днепрдинг ол јанына кечип, агаштардың ортозына конуп алала, таң эртен балыктаарга јөптөп алатаң.

«Ырысту јорукка» бааррга ол менен суралып алала, ого сүүнип, јааназына ла меге амыр бербайтэн.

— Эне, мен сенинг детсадынга јаан сом балык тудуп берерге сананып турганымды сен билетен болzon! Сенинг оок балдарынг сүрекей сүүнер эди!

Олег бойының сөзин бүдүрип алды: ол сом балыкты тудуп алала, балдарга апарып берди. Оның кийининде ол детсадка јўзўн-јўйр балыктарды экелип, олорды аквариумга¹ бөжодып ийетен.

Мындый «јоруктардан» уулым кёп балыкту, Герасим ёбогоннөнг уккан јўзўн-јўйр солун куучындарлу келетен.

— Эне, билеринг бе — деп, Олег омок куучындайтан: озо тушта Днепрде русалкалар² балыктанг кёп болгон деп таадак айдат. Сомды белен тудуп алар деп сананба! Оны суудан чыгарала, бажына неле-неле токпоктоор керек, оноң башка түбек боловоронг айабас! Ўлтүрип ийерден маат јок... Таадак бир катап он пуд кире сом балык тудуп алала, бажына ол оқ тарышын тоболёбогон, сом дезе таадакты куйругыла арай ла юлтүре сокпогон! Эмди мен бүдүп јадым. Сенинг детсадынга мен апарган сом ўч те килограмм болзо, мени куйругыла, ўлдүле чапкан чылап, соккон. Је мен јыгылбагам...

Будуп койгон јабынчылуу јакшынак тураларла ак чедендер Днепрдин јанындагы парктый

¹ Аквариум-сүү уруп койгон шил кайырчак.

² Руслака—озэгы чөрчөктөрдөнг сууда јүретен јылананы ўй улус, олордың чачы узун, буттары балыктың куйругы ошкош.

көрүніп турған Ржищев Олегке база јарап туратан. Бистинг жаткан ором Соловьиная деп адалатан. Жасқыда мында сүреен көп торчыктар уйа тартатан, олордың ўни анчадала энгирде жаңыланып туратан.

Ол тушта Олег он жашту болгон. Ол стихтер, бичирирге жилбиркеп турар болды. Мындый жарашиб ар-бүткеннинг ортозында жүреле, кижи канайып бичибейтен. Оның ол ырысту күндерде бичиген стихтерининг бирүзи бу:

Кайкамчылу жарашиб учун
Ржищевти мен сүреен сүйдим.
Днепр сууның жаражын
Баштапкы катап мында көрдим.
Оның элбеде акканын
Жасқыда көрөргө сүйдим,
Түни-түжиле мында кемелү
Жүзеге мен жүткүйдим.
Уренчиң нөкөрлөримле мен
Балыктап жүрерге сүйдим.
Картошколу, карасыту мүнди
Жаратта кайнадарга күүнзейдим.
Кулузынның шылыраган табыжын,
Чайкалар учканын сүйдим.
Кожондоп турған балыкчының
Кайыгының табыжына сүүнедим.

Бу ла жылдан ала уулым ар-бүткенненг жилбиркеп көргөн немелерди, ўйде ле тышкаары не болгонын, сүүген книгалардан қычырып алган жакши сөстөрди кара клеёнка кадарлу калынг тетрадына бичип алыш турар болды. Бойының стихтерин база ого бичии жүрди. Оның дневники оно-йып бүтти.

Олег оны эрте баштап бичиген. Озо баштап дневникине тегин ле бичип туратан, је учында дневник оның чындык нөкөриндий керектү боло берди.

Кичүден ала Олегте бойыныг столы, толтыра бичиктү этажерказы, жүзүн-жүүр папкалар, «Жажытту» тетрадьтар бар болгон; бойыныг немелерин ол, козин чеберлеген чилеп, чеберлеп, бир де кижиғе тударга да бербайтен.

Уулымның чийген немелери ас эмес болгон. Жиит гвардеецтерди арестовать эдип турарда, Олег бу немелерин ончозын ёртөп салган.

Бис Олегтиң јааназыла экү Олегтиң јакылтазы аайынча оның стихтерлү тетрадьтарын, папка-ларын, оның сүүп жууган немелерин пеккеге таштап ийгенис. Бу немелерден јүк ле боромтык кубал артып калды, же кубалын да бис салкынга учуртып ийдибис...

НА ЖЫЛАШКАНЫ

Олег кандый ла неме сүүнчилү, жарашиб, байрамдый болгонын сүүйтэн болгон.

Јаңы жылдың алдында бис Олегле экү ёлка жараптырганыс. Оның нöкөрлөри келгенде, олордың ойынына мен база кирижип туратам: Соок-Таадак болуп кийинип алыш, стихтер кычырып, эмезе чörчöктöр куучындап беретем.

Бир катап ёлканың жана табышту ойынның кийининде уулымның нöкөрлөри јүре берерде, мен диванга амырап аларга отурдым.

Орой түн болгон. Ёлкада күйүп божоп бараткан свечилер тарсылдажып, кös жабылып турды...

Олег диванга меге жаба араай отурып алала, айтты:

— Эне, сен кичинекте кандый болгонынды меге куучындап берзен. Не болгонын ончозын, ончозын куучында!..

Елена Николаевна иштеп турган детсадка кезикте ·Олегте
келип јүретен.

Кичүден ала Олегте бойының столы, толтыра бичиктүү этажерказы, жүзүн-жүүр папкалар, «Жа-жытту» тетрадьтар бар болгон; бойының немелерин ол, көзин чеберлеген чилеп, чеберлеп, бир де кижиге тударга да бербайтен.

Уулымның чийген немелери ас эмес болгон. Жиит гвардеецтерди арестовать эдип турарда, Олег бу немелерин ончозын ѡртöп салган.

Бис Олегтинг jaаназыла экү Олегтинг јакылтазы аайынча оның стихтерлү тетрадьтарын, папка-ларын, оның сүүп јууган немелерин пеккеге таштап ийгенис. Бу немелерден јүк ле боромтык кубал артып калды, је кубалын да бис салкынга учуртып ийдибис...

НА ЖЫЛАШКАНЫ

Олег кандый ла неме сүүнчилүү, јараш, байрамдый болгонын сүүйтен болгон.

Јаны јылдың алдында бис Олегле экү ёлка јаандырганыс. Оның нёköрлөри келгенде, олордыйг ойынына мен база кирижип туратам: Соок-Таадак болуп кийинип алып, стихтер кычырып, эмезе чёрчöктөр куучындап беретем.

Бир катап ёлканың јанында табышту ойынның кийининде уулымның нёköрлөри јүре берерде, мен диванга амырап аларга отурдым.

Орой түн болгон. Ёлкада күйүп божоп бараткан свечилер тарсылдажып, кös јабылып турды...

Олег диванга меге јаба араай отурып алала, айтты:

— Эне, сен кичинекте кандый болгонынды меге куучындап берзен. Не болгонын ончозын, ончозын куучында!..

Елена Николаевна иштеп турган детсадка кезикте ·Олегте
келип жүретен.

Ол менег эрке, је турумкай суралы. Мен јилбиркегениме арыганымды ундуп, ого куучында-дым.

— Је, ук! Мен кичинекте кыс балага түңгей эмес, баштак уулчакка түңгей болгом. Неден де коркубайтам. Мен ончозын бойым тудуп көрөр-гө, ончозын билерге, јенил эмес немелер эдерге: агаштың ортозыла ыраак базып јўрерге эмезе агаштың сырангай ла бажына чыгып аларга јилбиркайтэм...

Бир катап оромло табыштанып јўгўрип јўре-ле кёрзом: тёнгдё аттар јўрў. Тургуза ла меге ак куйрукту кер ат ѡараи берген. Оның јанына јўгўрип келеле, тужагын чечип ийдим. Минип те аларга ѡараар. Ё канайда минер? Аттың ар-казына колым да јетпей јат. Мен ёлонди јууп алала, атты чеденге јетире мекелеп экелдим, бойым, чеденге чыгып алала, атка минип алдым. Ту-жакла ўйген эдип алала, аттың колтугына јы-лангаш будымла тепшилеп ийдим. Байла, ат ба-за мен ошкош шулмус болгон ошкош. Чўлло-тың маңтадарымда, јангис ла салкын кулагым-да сыгырып турган! Сўреен јакшы! Јер элестелип турат, јўзуне салкын согот, ѡол јайым... Ат ол тушта мени чўлло учурткан ла эди — бойы да арый берген болгон! Мени кулурлу таарга бодоп, арказынаң таштап ийеле, бойы ўўрине маңтай берген. Мен аттан јыгылала, туруп та болбой јат-тым. Аттың будының алдына кирбегеним јакшы. Адам сўрекей чугулдаган: не дезе ат сўрекей кы-лыкту болгон эмтири. Оның ла кийининде адам атка минбе деп јакыган.

— Сўзимди укпазан, узун јайила ўйге отура-рынг — деген.

Адамның сўзин уктым. Ё бир катап кёрзом, тышкары је ле деген чочко јўрў.

Мен ого араай јууктап келеле, кулагының кийининен тырмадым. Чочко оны јакшызынып, туралаберерде, арказына секирип чыгала, түгинаң сап ла тудунып алдым. Чочко озо баштап нени де ондогон, оног чочуган бойынча, кыркылдап туруп мантаарда, эбиреде немелер элес-элес эдип турды! Ондый да болзо кем јок, јакши болгон, је бир ле көрзөм, чочко мени адам отурган сенек jaар апарып жат...

Кийининде угар болзом, чочко улуска чуралтуратан кыйгас, јаман чочко эмтири. Азуларының курчы тортло бычактый болгон...

Чочконың оозынаң көбүк чачылып, кенетиин секирип ийерде, мен кейле учуп, чике ле адамның алдында балкашту сууга келип түшкем...

Олег менинг куучыным угуп, менле кожо сыр каткыда болды...

— Је, эне, база куучында!

Мындый ёйдо куучындабаска јарабас болгон. Бис эптеп отурып алала, тың кучактажып алдыбыс, мен куучынымды оног ары улалтым.

— Меге сегис јаш болордо, мен бажым төмөн болуп, колодецке арай ла түшпегем...

Керек мындый болгон. Мен бойымның ўүре кыстарымла теренг колодецтин јанында ойноп јүргем. Бү колодецтин јанында улус мал сугаратан. Сууны дезе узун агашла алгылайтан. Ол агаштың бир учынаң узун, јоон агаш түшкен, ол агаштың учында дезе төрт кёнök суу баткадый агаш кадка болгон. База бир учына уур темир буулап салгандар. Тортло бескедий болгон. Кадкага суу толгондо, оның бескези түнгейләже берер, ол ло тушта сууны јенил чыгара тартып алгылаар...

— Је, кыстар, толтыра суулу кадканы кем ле.

брё чыгарып алза, ол эң ле бёкө кижи болор! — деп, мен кыстарга айттым.

Ондый бёкө күлүк бистинг ортобыстаң табылбады. Айдарда мен бастыра күчимди салып, колодецке эңчейип алала, учында кадкалу агашты тарттым. Же сууны сускалагымда, колым арый берген, агашты ычкынып ийеле, бойым да билинбей бардым, Тенерининг алдына жеде берген немедий болдым.

Ол мынайда боло берген. Орё көдүрилип жаткан кадка менинг платьемнен илип алып, көдүрип алган. Мен дезе кейде тырландал турғам. Бойым дезе нени де билбей јадым, уксам ла кыстар коркуганынан чыңырыжып, кыйгырыжып, ыйлажып жат.

Бу ла ёйдо уур темир јерге тиип, ойто көдүрилип, мени колодецтиң ўстүне силкип ийди. Кадка мени кожо ойто ло тёмён апарды. Мен сууга једип, тиип-тийбей ле турагымда темир ойтло ло ѡрё көдүрип чыкты, мен дезе кейде буттарымла тырлангадып турдым...

Мени онайдо эки катап колодецке түжүрип, ойто ѡрё көдүрген. Учында ла платьем тыдыштырт эдип, јыртыла берди, мен, бака чылап, торт тамандап тарбайып, јерге келип түштим. Ол ло тушта ачу да, уйатту да болгон! Ого ўзеери уулчактар — «Эң ле бёкө, эң ле бёкө!» дежип электеп, каткырыжып турган.

— Эне, а сен кайттын? — Олег, кыймыктастып ийеле, сурады.

— Мен олорло кожо ло каткыргам. Олордың көзинче ыйлабадым. Жаланга качып барада, көстин жажын чөкөгөнчө лё божотком...

Куучын ла чёрчөктөн артык балдар нени сүүр? Бойым керегинде, Украина ла бистинг ус улустынг озогы уур жүрүми керегинде, Олегтин

Кошевой Олег – пионер. Ол он јашту.

таадазы, Коростылёв, керегинде ле оноң ёскö кöп немелер керегинде куучындап бер деп, Олег ёскö дö јаш балдардый сураганда, каруузын айтпаганыс санаама кирбейт.

Олег меге каруузын база онайдо ок јетирип туратан. Бистинг најылыгыбыс, бойы бойыбыска бүдöп туратаныбыс онайдо ёскён...

«МЕН — ЭМДИЛЕ!»

Удабай ла биске Полтавадан Олегting Вера јааназы кöчүп келди. Ол совхозто парторг болуп иштеп, бисле кожо јаткан.

Олегting сүүнип турганы сүреен болгон. Јааназының ла оның ортозында најылык канча ла кире ёзёрдö, бистинг албатының јүрүмин, бистинг албатының ырыс учун тартыжузын, јайым јүрүмин билип алыш, бойының Тöрөлин Олег анча ок кире сүүп турган.

Вера јааназы качан да омок, иштенкей, бир де минутка иш јок отурбас, иште турумкай, улустын түбенине качан да болзо болужарга белен болгон. Большевик јааназының јүрүми Олегке јозок болгон.

Олег пионерский организацияга кирген күн санаама кирет...

Бу керек 7 сентябрьда 1935 јылда болгон. Олег эртен тира эрте туруп алала, мендей-шиндей кийинип алды. Удабай ла коштой кыптан оның ўни угулды:

— Мен, Советский Социалистический Республикалардың Союзының јаш пионери, Лениннин кереги учун бек турарым деп, нöкөрлөримнин алдына чертенип турум...

Олег јүрексиреп те турган болзо, је сөстөрди чокум айдып турды.

Школдонг јанарада көстөри јалтырап, мойында јаңы галстукту келди. Меге јүгүрип келеле, мени окшоп ийди.

Оноң јаан кижиidий айтты:

— Эмди бистинг айылда партияның члени экү.

— Кемдер?

— Јаанам ла мен—деп, Олег каруузын берди.

Мен күлümзиренип, каткырып ийдим. Пионер эм турға партияның члени эмес, озо комсомолго киреле, оноң партияга киретен јаңду деп, менинг айтканымла Олег јöпсинип те турза, је бойының шүүлтезинде турды:

— Је канайдар? Пионер база эмеш партийный кижи...

Бу ла күннен ала Олег пионерский ээжилерди ак-чек бүдүрер болды.

Мен иштеп турған детсадтың балдары оны бир катап Баштапкы Майдың байрамына кычырдылар.

Утренник башталды. Залда бир де бош јер јок болгон. Олег сценада ойынга јилбиркегенине ончозын ундул салгандый отурды. Бу ла тушта оок балдардың воспитательницазы Ксения Прохоровна кирип келген. Залда отурага јер јок деп Олег көрүп ийеле, Ксения Прохоровнага базып келип, оны бойының јериине отургусты.

Олег бойының кийимин сүреен кичеейтен. Оның костюмы качан да болзо јаңы костюмдый, кир јок, ол оны бойы арулап, бойы гладить эдетен.

Үйүктаар алдында ол кийимдерин бойының јаңына отургуштың ўстүне чек салып койотон. Ол бажын тарабай јүргенин мен качан да көрбөдим.

Бир катап мен ўйде јок болорымда, Оле^і әй-
ылда жаңыскан болгон. Ол эрте турала, коштой
турган айылданг утюг сурап барган.

— Утюг сеге не керек?

— Школго баар керек, костюмым дезе
уужалып калган, партага отурага эби јок. Мен
— эмди ле!

Ол костюмын эптү ле түрген түзедип алала,
онон школго барды.

Ол школго ўренерге јилбиркеп јўретен.

Ол санаып алган отметказын алып болбо-
ғандо, ачынып јўретен.

Ј О Т К О Н

Ар-бўткени Олег сўрекей сўййти. Ого анча-
дала кўкўрт, јоткон, кышкыда дезе шуурган ѡ-
рап туратан.

Бир катап тынчу, ё айас тымык кўн турган.
Бис ончобис ишке јўре бергенибис. Олегти ай-
ылда менинг сыйынымла кожно артызып койгом.
Энигери кўн кубула берди. Тенгери койу кара
булутла бўркеле берди. Тынг салкын кўдўрилип
чыкты. Ол удабай ла чын ла јоткон боло берди.
Агаштар ээлип, тызырап турдылар. Салам куйун-
далып, јабынчыларданг айрылып турды, койу
тозун дезе тенгериге јетирире кўдўрилип турган.
Оны ээчий тынг јааш келди. Онынг суузы шорку-
рап, Днепр јаар ага берди...

Јааш токтой берерде, мен мендеп, айылымга
келдим. Келер болзо, уулым јок.

— Олег кайда? — деп сыйынынан сурадым.

— Мен билбезим, бойым да токунабай турум.

Јоткон башталарда ла ол нёкорине, Гриша Задорожныйга јүгүре берген — деп, ол каруузына айтты.

Мен эмеш сакыйла, Гришага бардым. Олег ондо до јок. Јоткон башталарда ла, Олег јүгүрп келеле, оны кемелў эжинерге Днепрге баралык деп кычырган деп, Гриша айтты. Днепрдин ортозына ол кемелў једип алала, јотконду күнде толкуларла тартыжарга барган.

Ого ўзеери, мындың күнде балыктар даjakшы тудулып жат, кармакты jakшы тиштейт, чыгарта тартарга ла божобозың деп, Олег оның кийининде мени бүдүмчилеп қуучындаган.

Гриша аланзып турган.

Айдарда, Олег колыла жаңып ийеле, кармактарын, шүүндерин тудунганча, суу jaар јүгүре берген.

Айылым jaар јүгүргеним санаама да кирбейт. Энем мени угала, база чочуй берген, оноң бис экү јүгүрүкле Днепрге жеттибис.

Бис сууга једип келеристе, караңгүй кире берген. Јоткон токтоп калган, ажынган сууның арткан-калганы бийик жараттанг Днепрге тамчылап турды. Мен караңгүйды аյткап, кайыктың табышы угулар болор бо деп, тындалп турдым.

— Олег! Оле-же-ек! — деп, мен ўзўк јок кыйгырып турдым.

Каруузын кем де бербеди. Мениң Олегим эмди ак-јарыктың алдында јок деп бододым...

— Эне, эмди нени эдетен? — деп, энемнен сурадым.

Энем меге не деп айтсын! Бис жаратла јүгүрүжиг, уулымды катап-катап кыйгырып турдыбыс. Каруу јок. Болор до аргазы јок...

Олег бисти ўйде сакып отурган.

Мен ол тушта ого сүрекей чугулданганым, оныла эрмектежип те болбогом.

— Эки неделениң туркунына киного барбазынг — деп jaңыс ла айткам.

Уулым кайкап, jaан көстөриле мен jaар көрүп салды.

Эртөнгизинде мен токунай береримде, Олег меге ончозын айдып берди:

— Билеринг бе, эне, мен Гришаны Днепрге баарга кычырарымда, ол болбогон. Нени эдер? Айдарда мен jaңыскан баргам. Кемеге отурып ла аларымда, јоткон баштала берген. Ух, кеме толкуданг толкуга чыгып, ташталып турган! Мен Днепрле jaңыскан тартыжып турғандый болгом. Jaаш келерде, мен кемени јаратка чыгарып, көңкөрип алала, оның алдына кирип алгам. Оноң, оның кийининде... — Олег сүмелүү көстөриле көрүп, меге жаба отурып алды:

— Эне, јотконның кийининде балык канайда тудулып турганын сен билбезин!

Же ол менле канайып та эрке куучындашса, мен бойымның шүүлтемди каруузына сен турар учурлу деп, ого катап ла кату айдып салдым.

Олег ого кемзине берди. Ол jaаназына бара-ла, мынайда куучындашты:

— Jaана, мен сенле, партиец партиецле куучындашкан чылап, куучындажарга турум...

Мен оны киного эки неделе барбазынг деп айтканымды ол jaаназына айдып берген эмтири. Jaаназы балазы учун сураган да болзо, је бо-луш болбоды: Олег эки неделе киного јүрбеди. Мындый уур бодондырыштынг кийининде Олег jaан ўшкүреле, меге айтты:

— Мени эмезе курла сойгон болzonг, торт болор эди! Эмеш оорыйла, јазылып калар эди. Мен ол тушта киного ол ок тарыйын јүре берер эдим...

Т О Р О Л

Баштапкы ла школьный күндердең ала Олег общественный иштерди јилбиркеп бўдўрип јўретен. Ол ишке оның кўп ёи ёдўп, оның кўчин де алып турган болзо, је ўредўзине качан да чаптык этпейтен.

Экинчи јылдаң ары ол школдо класстың старостазы болгон, оның кийининде школдың газедининг редакторы боло берди. Бежинчи класста ўренерде ол бойының куртказына качан ок «Ворошиловский стрелок» деп значок кадап алган.

Бирде кўрзö ол байрамдарга плакат јурап турар. Эмезе бастыра бойы клейле, будукла уймалып, нёköрлöриле кожо бойы јўрер танктың моделин ле «чын» самолёт јазап турар.

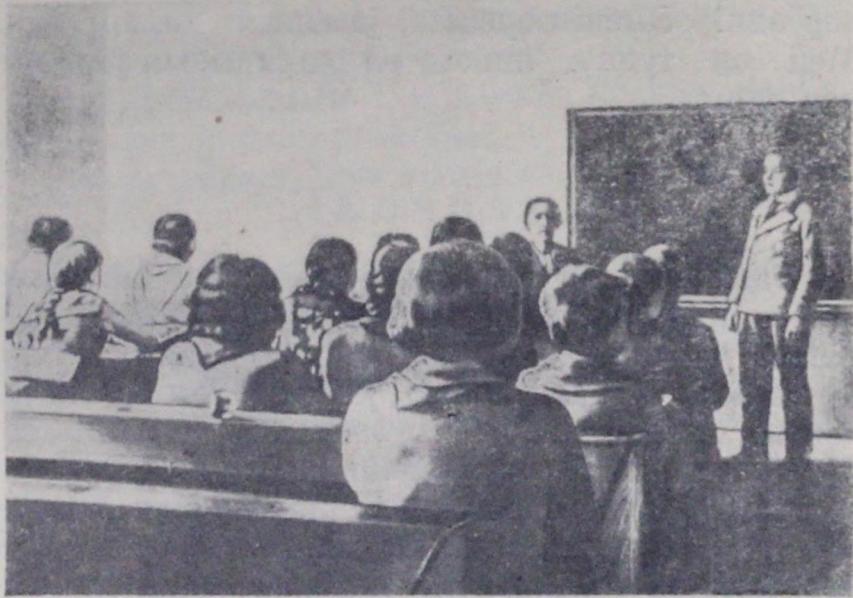
Байрамдарда демонстрация тұжунда школдың маанызын тудунып алган јўрер.

Соокко қызарып калган Олег балдарла кожо кыйғы-кышкы, катыла кардан кижи јазап јадар.—Атака. Ура!—деп, команданың кийининде болчок карлар учкулай берер.

Чананың алдында кардың қызыраганын сўйитен, футбол ойноорго сўрекей јилбиркейтен, турникке айланатан, волейболдо до калганчызы болбайтон.

Урогын јилбиркеп ўренер, онон школ јаар јўгўрер...

Менинг уулым нени тың сўўп, неге јилбиркеп турганын ондоорго кўч болгон.

Олег ржищевский школдың 5-чи классында орус тиildиң урогында.

Ол не ле немени ончозын сүүген: тенгерини, шахматты, Днепрди, химияны, јылдыстарды, школды, нёкёрлөрин, географияны, айылын, чечектерди ле футболды, книгаларды ла киноны, историяны ла математиканы, балдарла тудужып ойноорын, чике адарын, тындуларды, балыктарды, күштарды, баланың колындагы күректи ле масканы. Жилбүлү ле чын немени, јарашты ла нёкёрликти тың сүүген. Ишти ле ўредўни, оттың јылузын ла кожонды, музыканы да сүўйтен.

Ол бастыра советский балдардый, күштүй жайым жүрген. Школ дезе олордың уйазындый болгон.

Мен эмди сананып жүредим: коркушту ороның кырында туруп, менинг уулым жаш жүрүминин

калганчы ёйинде ўштүлерге кыйнадып, эди-каны божой берерде, бала тужундагы ырысту јүрүмин санаазына алынбады эмеш пе? Советский балдардың ырысту јүрүмин кем де, качан да айрып болбозын билип, ого ўштүлердин оғынан ёлөргө эмеш јегил болгон болор бо?

Менинг јиит кычырачыларым! Слердин адаптарыгардың ла јаан нўкёрлөригердин, јууда бойынын канын тögүп, слерге јуулап берген немелерди сүүп ле чеберлеп јүр. Бойыннын тёрөл јеринди, ондо бўскон кажы ла ёлёнди, школды, ўредўчилерди, ўренерде отурган партанды сүўп јўр. Ёаан да, кичинек те немени—ончозын: јаан нўкёрингнинг ѕёбин, ишке колдоры арып-чылап калган адап ла эненди, олордың јўзинде кажыла чырышты баалап јўр.

Бу ончо немени бойынгаң артық сүўп, Ада-Тўролингди макка салып, ўрен, иште.

Олегтинг јўрёми ле чылазыны ѡок тартыжузы сеге болушсын...

„С УУНЫН ЖАНЫНДА ЖАДАЛА, ЭЖИНИП БИЛБЕЙ ЖАДЫГАР!“

Ондо, Ржищевте, Олег Осводко¹ бичидип алала, балыкты чын-чике тударын улустынг кемеле эжингенин аյкташ јўрер болды. Кемеден кижи сууга тўжерин сакып, ого капшай ла барып болужарга тургандый јўрди. Олег, балык чылап, јўзетен...

Ондый учурал Олег јайгы каникулда Тася эжезинде, Коростышев јуртта јўрерде болгон.

Олег эжезининг Светлана ла Лена деп кызы-

¹ Освод—Освод (общество содействия водникам) — суула чын-чике балыкташ јўрерин кўрўп ле кемеле эжинип јўрген улуста болгон јеткерлерге болуш јетиретен улус.

чактарын сүүп туратан. Ол балдарла кожо агаш ортозында эмезе сууда кере түжүне ле јүретен.

Коростышевting суузы түрген. Ол база бистинг агаш ортозындагы суулардый јараш, кеен, канча-канча километр јерди агаштардын ортозыла агып барган.

Бир катап Олег эртен тура сыйындарына команда берди:

— Капшай, суу jaap! Кемеле эжинерис! Слерди кемеге отургузып алып соододорым, балык тударыс. Капшай, капшай!

Олор эжинип барадала, сууның ортозына једип келдилер, Олег дезе, кармактарын белетеп аларга, Ленаны кайыкла эшсин deerde, балдар баштактана берген. Лена кайыктың јанына отурарга барадала, бүдүрилип, кемениң кырынан тудунып аларда, кеме антарыла берген. Кызычактар эжинип билбес болгон. Лена кемениң кырынан тудунып алды, Светлана дезе сууга тумаланып, агып баратты. Лена алдырбазын Олег көрүп ийеле, ого кыйгырды:

— Ай күлүк! Тыңыда тудун!

Ол Светланага эжинип барды. Сууга түшкен кишини суудаң чыгарар ээжини тузаланып, сыйынын тудуп алала, јарат jaap эжинди. Светлананы кумакка отургузып койоло, Ленаның кийининен сууга калып ииди. Оны, Светлананы экелген чилеп, јаратка Олег база јетирип салды.

Оноң оттың јанында сынгар будына туруп алала, кулагына кирген сууны чыгарарга силкип, сыйындарына чугулданып, айдып турды:

— Катымчылу немелер: сууның јанында јадала, эжинип билбей јадыгар!

Оноң бир айдың туркунына ол сыйындарын эжинерге ўредип салды.

ЈАС

Ржищевте Олегting нöкörлöри кöп болгон, је сырангай ла јууктары: Володя Петренко, Ваня Лещинский, Гриша Задорожный, Зина Бонзик ле Рада Власенко.

Менинг јүрүмимде болгон бир ырысту кўним санаама кирет.

Бу керек јайгыда, энгиргери болгон. Кўн јабызап барадарда, мен Днепрди јакалай соодоп, базып јўргем. Днепрдин јарадына јеткелегимде ле, Днепрди ёрё кеен ўндў кожонг угулды. Кожонто бастыра кўун санааларын беринип, јараштыра кожондожып турган эмтири. Мындый кожонго удура барбай, туура базып болбодым.

Мен бийик јаратка чыгара јўгўрип келдим...

Кенетийин кёрөримде Днепрдин чанкыр толкуларыла тирў чечектер агып келди деп кёрүнди. Ол кеме эмтири, кемеде дезе јўзён-јўёр ѡңдў украинский костюмдарлу, баштарында јайылып турган ленталарлу ла чечектерден ѡргён венокторлу кыстар отурды.

Бу тирў чечектердин сырангай ла ортозынан кенетийин ёткўн ўн угулды:

— Эне, биске кел!

Уулымды таныырга да кўч болгон, ёл колдорыла јанып турган. Олегting бажында, кыстардын бажындағы веноктордый, венок бар эмтири.

— Елена Николаевна, келип бисле кожно отурыгар! — дежип, кыстар мени база қычырдылар. — Бис пристань јаар пароход уткуурга барып јадыбыс. Толкулар кемени канайда јайкап турганын кёрөригер!

Олег бойыныг кемезиле эжинип јўреле, јаратта ўўрелериле Ржищевting школында алты

ла јети класста ўренип турган кыстарла кожо јўрген Радага туштаган эмтири. Кыстар јўпсине-ле, онын быйанына Днепрдин сол јарадынаң ўзўп алган чечектерден ёрўп эткен венокты Олегтинг бажына кийдирип бергендер.

Мен кемеге Олегле коштой отурып алдым. Кыстардан меге де кийдирип берер венок табылды.

Олор «Веснянки» деп кожонгы јынърада кожонгдол, венокты менинг бажыма кийдирип берерде, мен олордый ок боло бердим, јасты мактап чўмдеген кожонгы кыстарла кожо кожонгдол отурдым...

Ж О Л К ё Р Г ў З Е Ч И Ж Ы Л Д Ы С

Олег книгаларды, бойына јажыт ёскё дў балдар чылап, кўп кычырып туратан. Кычырган книгаларыныг геройлорыла кожо сўүнип, эмезе ачынып, јоруктап, ёштўлерле согужып, олорды јеигип туратан.

Ол Войничтин «Овод» деп книгазын ла Джек Лондоннын куучындарын катап-катап кычыратан, база Горькийдин, Пушкинниг, Котляревскийдин бичиктерин, Короленконыг «Коомой улустынг ортозында» деп бичигин, Панас Мирныйдин «Кормушка толтыра курсактуда чарлар мёёрёбр бў?» («Разве ревут во-лы, когда кормушки полны») деп бичигин, Шевченконыг, Гогольдин «Тарас Бульба» деп бичигин ле онын Украина керегинде куучындарын ѡилбиркеп кычыратан. Ол Пушкинниг «Евгений Онегин» деп романыныг кўп јерлерин эске ўренип алган болгон.

Бастыра јнит улустынг сўўп јўрген писате-

ли Николай Островский Олегтинг сырангай ла жуук эң тың сүүген писатели боло берди. Оның «Болот канайда кызып каткан» ла «Рожденные бурей» деп книгаларын Олег алтынчы класста ўренип турарда украинский тилле кычырган.

Олег книгины экелген ле бойынча отурып кычырган. Улус ончозы теренг уйкуда болгон. Уулымның кыбынаң меге кенетийин кандый да куучын угала берди. «Кемле куучындажа берди?» — деп санандым. — «Эмди ўч час түн иңе!»

Мен уулымның кыбына келдим. Көрзөм Олегим орынга јадып алала, колдорыла јанып, сүйүнчилүй айдат:

— Бот Павка кандый, бот күлүктинг бойы!

— Олег, сен мында кемле эрмектежип јадын? — деп араай сурадым. — Удабас тан адар, сен дезе уйуктабай јадын.

Олег чылап калган көстөриле мен јаар көрди:

— Эне, чугулданба! Билеринг бе, мен јакшы книга кычырып јадым, торт ло айрылар аргам јок! Мен эмди ле уйуктаарым. Эне, мен эртен школго барзам, сен бу книгины бого јетире кычырып ал, је бе? Оноң ары бис кожо кычырабас. Оноң ары бир де строчка кычырбазым деп акту сөзин бер!

Мен книгины салып, оның сурагын бүдүрер болуп, сўзимди береле, оның кыбынаң чыга бердим. Бу книгины мен бир ле минутка көрлөө, оноң айрылып болбой бардым.

Олег школдоң јанып келерде, мен книгины Олегтинг көргүсken јеринен ажыра кычырган эмтириим. Артканын оныла кожо кычырдыбыс.

Книгины jaап ийеле, Олег сурады:

— Эне, айдып берзенг, Павкадый турумкай, чыдамкай, болоттый бек болор арга бар ба?

Ого нени айдарын билбей, мен санана бердим. Ол куучынын онон ары улалты:

— Эне, мен кажы ла жанынан Павкага түнгей болор күүним бар. Онын эткенин меге эмди эдерге, байла, келишпес. Корчагинге жиит тужынан ала көп чыдажып жүрерге келишкен. Ол немецтерле де, буржуйларла да согушкан. Биске ондый жүрүмди жаңыс ла бичиктен кычырарга келижип жат...

Кийининде Олег оны јилбиркедип турган суракка жаңыс катап бурулган эмес. «Болот канайда кызып каткан» деп книга керегинде школдо блааш болордо, Олег докладчик болгон.

Островскийдин книгазын тогузынчы класста комсомол тужунда экинчи катап кычырган.

Бу книгалар ого јол көргүзеечи жылдыстый боло берди. Бу книганын геройлорыла ол санаазында да айрылышпайтан. Байла, ёлёрдö дö олорды сананганча барган болор...

ЖААН ЈОЛ

Менинг ёбёгёнимди ёскö районго ишке ийерде, биске Ржищевтен Канев деп городко кёчёргö келишти.

Олегке бойынын бала тужундагы ырысту жүрүмин откүрген јерлерин, оны сүүген улусты, онын жиит жүргеги база бир жиит жүректи сүүген тöröл јерин таштаарга күч болгон: Рада Власенко база Ржищевте артып турган...

Ого ўзеери Днепр, кемелер, Освод—бу бастыра немелер онын жүргегине кару да, баалу да болгон.

Бу фотографияның кийин жаңында Олегтің колыла мынайда
бичилген: „Кару жаанама оның балазының уулынаң. Олегтен.
26/V-39 жыл“.

Атанар алдында Олег тың жүрексиреп турган. Нöкөрлөрине балык тудатан жепседерин артызып, кармактарын, жүзүн базын крючокторын, шүүнин, кемезин ле оноң до боско немелерин Олег нöкөрлөрине öён-бökön јогынаң ўлеп берди. Айла, балдар да ортозында öён болбоды.

Атанар күн Олегтиң нöкөрлөри ого келдилер. Нöкөрлөри де коп болгон. Кезиктерилеме школдо ўренген, кезиктерилеме балыктап жүрген јerde Осводто таныжып алган, Ваня Лещинский ле Володя Петренколо кожо ол ыраак талайларла, тенистерле жоруктап баарга кандай јаан амаду болгон!

Балдарга айрылыжарга күч болгон, куучындары да келишпей турган. Бойы бойлорына удура кörүжип те турза, же керектү состёрди дезе таап болбой турғылады.

Гриша Задорожный колыла јаңып ииди:

— Эх, Олег, сенле куучындажып, јолың ырысту болзын деп күүнзеерге сананганыбыс, кörзөн, тилдерис жапшынып калгандай... унчукпай јадыбыс!

Рада Власенконың јаактары кенетийин кызара берерде, ол алдындағызынаң да эрке боло берди.

— Олежек..., алты жыл бис јаңыс школдо којо ўренгенибис. Сен биске јакшы нöкөр болгон... Чындык најыбыс болгон. Бистинг кажыбыска ла болужарга, түбектенг айрыырга кичеенетен, кезикте бурулу кижининг бастыра бурузын да бойына алынатанг. Бистинг ончобыстың јажытту керегибисти сен кемге де айтпаган. Сенле ачык-јарык эрмектешкедий болгон. Бис сени качан да ундыбазыбыс, кару Олежек! Ме, бистинг сыйыбысты ал...

Рада Олегке М. Горькийдин книгазын берди.

Жүрексиреп турган Олег Рада jaар тап этти, олор экилези кучактажып ийди.

— Балдар, слер ончогор база ондый... ондый..., слерди мен канайып ундырым? Книга учун, ончозы учун быйан болзын... же, коңонгдол ийеликтер бе?

Бу ла тушта ончозы сүүнгилеп, бойы бойлорының куучынына јара кирижип, тың куучындажа бердилер. Каткы, кокур, тудуш баштала берди. Ончозы табышанғылап, тышкары чыктылар, кожон әэчий кожон жынгырай берди...

Бис Қаневке көчүп келдibis. Қанев Днепрдин жаңында тереіг кобыда турган тымык город. Тарас Шевченконың сөбигин мында, Днепрдин жаңында жууган.

Ороонның бастыра талаларынан Днепрге улус жуулып, Тарас Шевченкого памятник ачкан байрамда мен Олегле кожо болдым.

Олег ол күн уйкудан таң јарыгалакта турган. Түрген жунунып, бойының эң артық костюмын кийип алала, мендеп ажанып алды. Пристаньга пароходло Киевтен украинский башкаруның члендери ле айылчылар келетен болгон. Олег бисти сакыбай, пристань jaар жүгүре берген. Бир канча ѡйдин бажында мен ёбёғонимле кожо база оноор бардым.

Жакшы, айас күн болгон.

Тарас Шевченконың сөбиgi Днепрдин бийик жарадының ўстүнде. Бу мынаң бистиг кумакту жараттарлу ла тымык иримдерлү төрөл суубыс көп километр јерге көрүнип агып жат.

Кижи мында жүзүн јалакай салкынга удура тудуп алала, көк-чанкыр Днепрди аյыктап, Тарас Шевченконың сөстөрин эске алынып, канча да кире турап күүни келер:

Қажы ла кижи бойы салымду,
Қажы ла кижи јаан јолду...

Сöёкти эбире фруктовый сад öзүп жат. Жасқыда мында яблоня, груша, вишня, слива чечектегенде, эбиреде торт ло кар ошкош. Бистинг Тöрöлибисте мынаң јараш јер бар ба?

Соот, јыргал койу јажыл öлөндү, чечектү акта, Украина да чўмдеп эткен кебиске түнгей јерде öткөн. Бу јараш јердин ортозыла, ол јерди там жарапдырып, кыстардың јазалду костюмдары, уулдардың көк штандары, чўмдеп көктөгөн чамчалары ла јииттердин кызыл курлары эбиреде элестелип турды. Каткы, кокыр, бије! Кыстардың јүзён-јүйүр ленталары јайылды, албатының сүүнчизи — бандура ойнойт! Бу бастыра немелердин ўстүнде — украинский чаңкыр тенери.

Памятникти Никита Сергеевич Хрущев ачты. Ол шиурды тартып ийерде, јаан көжөгө түже берди, колчабыжуның табыжыла, оркестрдың ойыныла кожо албатының алдына күлерденг уруп эткен Тарас Шевченко көрүннп келди.

Байрам орой энгирге жетире болды. Оның кийининде Олег ле менде канча кире куучын болгон.

НОКОРИ УЧУН

1939 јылда июль айдың учында Олег Донбасска, Краснодонго, Николай Николаевич Коростылёв таайына айылдан барды.

Олегтин Коля таайы Донбассста инженер-геолог болуп иштеп турган. Ол Олегке шахталардың уур ижи керегинде куучындап, Олегле кожо шахтага түжүп јүрген.

Олег ончо ло немени јилбиркеп көрүп турган. Таш көмүрдинг тозынынан оның көстөри там ла жаанап, кату көрүштү болуп калгандай болды.

— Эне, — деп, ол меге кийининде куучын-даган, — ол кандай да аңылу улус — шахтёрлор! Терен-терен јердин алдында иштегилеп жат. Эне, олор кандай нак! Бирёзи ончозы учун, ончозы бирёзи учун...

1939 ўйларында, күсикі күндөр. Олег Донбасстан жаңып келди. Жакшы амырап алала, ол жетинчи класска отурып ўренди.

Мында ол, Ржищевте чилеп, база ла бастыра бойын ўредүге ле общественный иштерге беринип ийди, удабай ла школдын эң артык ўренчиги боло берди. Жакшы ла чындык нöкөр дежип, оны бу да школдо сүйүй бердилер.

Каневский школдо бу ёйдö сүреен жакшы ўредүчилер иштеп турган болгон. Олег канайда өзүп турганын, телекейди омок көрүп турганный какы ла күн мен сезип туратам. Олегтинг онайып өзүп ле ўренип турганы ўредүчилердин салтарынын шылтузы.

Же бир катап школдо келишпес керек болгон.

Олег бир партада Юра Коляденколо кожо отурып, оныла најылажып алды. Олег школдон жаңып келеле, кайкап, меге айтты:

— Эне, Юра «жакшы» отметкалар алышп ўренип жат, керек дезе «эн жакшы» отметкалар алышп ўренет, же химиянын ўредүчизи ого «эки» тургузып жат! Юра дезе химияны менен де коомой билер эмес.

Балдар жастырып жат деп бодоп јўрдим. Же Олег бойынын ла шўўлтезинде турды. Бир катап ол Юраны кычырып алала, менинг алдымга

онын химияны билерин көргүсти. Олег јастырбаган: Юра химияны сүреен јакшы билип турган.

Барып, классный руководительге, школдың директорына эмезе албаты ўредўзининг бўлўгининг заведующийине айдып көрўгер деп, балдарды јоптодим.

Је школдо бу керекти ајарыбагандар. Олег ол тушта Киев јаар бичик ииди.

Удабай ла албаты ўредўзининг областной бўлўгинең комиссия једип келди. Керектинг аайына комиссия чыгып алды. Олег сўёнип турды.

Чын эмес немени онын нўкёрлёри, керек дезе бойынаң да јаан улус эткенин уулым ѡаратпай турганын мен ол ло ёйдён бери сезип јўрдим.

Школ 1940 ўйлды уткуурга белетенип турды. Байрамга белетенерин башкарып турган улус школьный поэттерге јаны јылга стихтер бичизин деп јакылта берген. Кем ле ончозынаң артық бичизе, ол кижи бойынын стихтерин ойында кычырып берер.

Олег байрамга јилбиркеп белетенип турды. Бастыра ўренчиктерге бойынын билерин, тапкырын ла бойынын санаа-шўйлтелерин көрѓўзип берерге јайым берилген.

Школдың отторы сўёнчилў јарый берди. Кеен ле бийик чибиде јўзўн-јўўр ёндў оттор кўье берди. Оны эбиреде Соок-обёгён, Снегурочкилар, Днепрде јўретен русалкалар, салкын, ай, кўн болуп кайкамчылу бўдўмдў улус турғылады... Летчиктер, танкисттер, шынгарап турган шпораларлу кавалеристтер көрўнип келди. «Кавказский туулардың джигиди» лезгинканы јенгил танцевать эдип ииди. Укра-

инский кыстардың ленталары шылыража берди. Олорло кожно танцевать эдерге, олорды Днепрдинг ёғидий көк ёндү элбек штандар кийип алган уулдар танцевать эдерге кычыргылайт. Каткы, жыргал!

Кенетийин тымык боло берди...

Колында таш көмүр оодотон маскалу, тёжинде фонарьлу, толо жүстү шахтёр кирип келди. Бажында дезе шахтёрский кара шлем. Шахтёр чибиге араай жууктап, тёжиненг фонарьды алып, ёрө көдүреле, карангуй шахтада жүрген шахтёрлор көргөн чилеп, улусты айкап туры:

— Жаны стихтер угадыгар ба?

Ончозы кыйгырышты:

— Кычыр, Олег, кычыр!

Олег жүрексип, стихтерин кычырып берди.

Костюмыла жаны жылдың стихтери учун Олегке Л. Толстойдың «Война и мир» («Жуу, ла амыр-энчү») деп книгазын сыйлап бердилер.

ДОНБАССТА СООК

Жаны жылдың кийининде менинг ёбёгёним тың оорый берген. Оны Киев жаар больницага апарып салдылар. Ол ойто жанып келбеди...

Бис эмди Каневке артпай, Воронцовградский областька Краснодон деп Олегке таныш городко карындажым кычырарда, көчө бердис.

Оноор бис 1940 жылда 15 январьда көчүп келдибис. Карындажым бисти жакшы уткуды. Бис оныла кожно жаныс турада жада бердис.

Jaan таштардан салып эткен жаныс кат, эки квартиralу турал Садовый оромдо турган.

Ором jaар алты көзнөк болгон, олордың ўчүзи бистинг көзнөктөр. Чеденниң жаңында теректер ле ак чечектү акация деп жыраалар өзүп турган. Эжик алдындагы чеден жаан эмес болгон, ондо кичинек тасқак ла жайғыда курсак азып туратан турачак турган. Эжик алдында жажыл өзүм чек жок болгон.

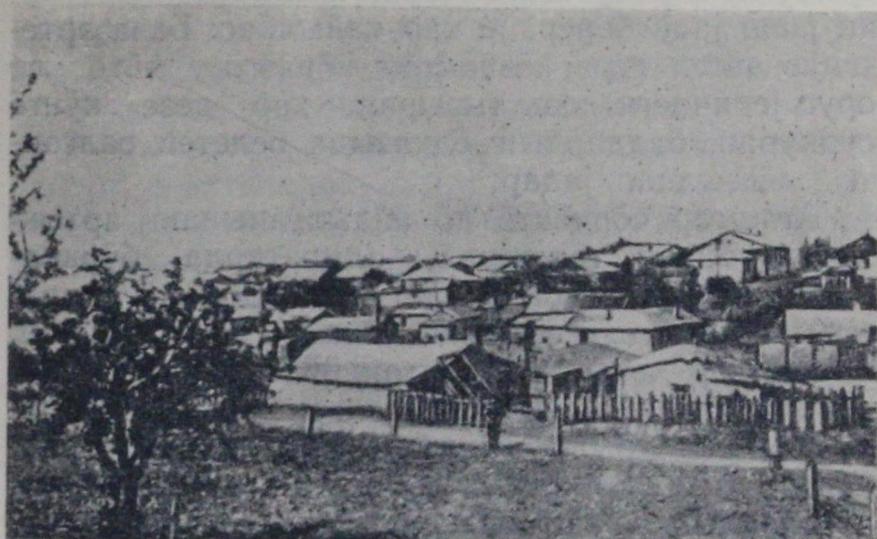
Бистинг квартирада ўч кып, бир кыпта кухня. Тышкартынаң турага кухня ажыра киретен. Бу кыпта энем иштенип, жартап жадатан; мында не ле немелер ару, торт ло жалтырап турар, ондо жаңтайын амтанду курсак жытанып туратан.

Кухнядан столовый jaар киретен эжик. Мында Олег уйуктaitан диван, книгаларлу этажерка, стол ло буфет турган. Ак-чанкыр будукла будулган стенелерде дезе «1-кы кар», «Крымдагы түн» деп картиналар турган. Мында мениң ўюрем Елена Петровна Соколан фрукталар жураган журук база бар. Жайғыда столдың ўстүнде сирень, тюльпан, роза деп бистинг садтың чечектери туар; көзнөктин алдында дезе жалбак жараш жалбыракту филодендра ла фикус туратан.

Полго жүзүн-жүүр чүмдү украинский кеден жайып койгон болгон. Бистинг кыптың ичи жарык, сүүнчилү болгон учун, кижиниң онон чыгар күүни келбайтен. Тумбочкиның ўстүнде ойнобогончо турбайтан патефон турган. Музыканы бистинг биледе Николай карындаҗымның кичинек Валеригинен ала Вера жаанакка жетире сүүйтендер.

Столовыйдың сол жаңында кып карындаҗымның, он жаңында дезе кичинек те болзо, база этпү, сүүнчилү кып энемниң ле мениң.

Олег мында урокторына белетенерге, стих-

Краснодон город.

тер бичиирге сүйїтен. Эжикте јаан кёжөгө илип койгон туратан.

Оның кийининде бу кыпта јиит гвардеецтер јуулыжып, јажытту јуундарын откүрип туратандар. Бу ла кыптын алдында подвал бар. Подвалдың эжиги бир де ѡник јок эдип эдилген, ўстүнен дезе кебисле јаап салган.

Кышкыда көзнөктин алдындагы суркурап жаткан кардан бистин кып там ла сүүнчилү боло беретен.

Донбассста кыш кандый да аңылу, күндери кубулып, узак юйгө турбай туратан. Бир шахтёрлордың балдарының тумчуктарын ла јактарын соок кызартып ийер, ару кей откүре ыраактагы террикондор¹ ло копёрлор² ло олордың ўстүнде јенил ыш көрүнер; эртөнгизинде

¹ Террикон—таш көмүр казарда јердин алдынаң чыгарып, чого төгүп койгон тобрак.

² Копёр—шахтадан таш көмүр, тобрак, таш чыгаратан подъемники тургузарга бийиктеде эткен јазал.

түштүктөң јылу эзин согуп, кышкыда кенетий-ин јааш јаай берер, је кар кайылбас. База эртезинде эртен тура көзнөктөң көрзөгөр, ойто ло орус јериндеги соок тызырап, кар дезе күнге суркурап, балдардың ёлказына белетеп салғандый мызылдап јадар.

Агаштар чёрчёктö дö айдылганынан артык: ончозы баалу таштарла, алмазтарла бүркел-гендий турар. Соок кажы ла будакта, түшпеген јалбыракта бойыныг ижин эдип салган. Акациялар чечектеп туратан öйинең јараш болуп калган. Ончозы јаранып алган, мёнгүндий кыруга бастырып, күннинг чогына удура суркурап, чаңкыр отторыла ойноп турат. Салкын чугулданып, агаштарды бўктеп те турза, је агаштар кырула кожо Ѻзўп калгандый, будактарынаң кыру тёгўлбес.

1940 јылда кышкыда бис јаныс бойыстын билеле каа-јаа ла отуратаныбыс. Биске Олег-тиң таныштары, јаан нёкёрлёри ле кыстар, Николайдың кожо иштеп турган нёкёрлёри, менинг таныштарым келетен. Тал-табыш, blaаш, каткы, кожонг ло танецтердин учы да јок болотон. Энем айылчыларды украинадагы ээжи аайынча сүүнчилў күндүлейтен. Бистинг орто-быстанг јаныс ла ол танцевать этпейтен, је бисле кожо ло отуратан.

ГОРЬКИЙДИН АДЫЛА АДАЛГАН ШКОЛ

Мен 12 номерлў шахтаныг детсадында иштегем, Олег дезе Горькийдин адыла адалган 1-кы номерлў школдо 7-чи класста ўренип турган.

Октябрьский революцияга жетире Донбасс. кунукчыл, ишмекчилерге öйдө энедий кату јер болгон. Шахтёрлор јердин алдында күнине он тört частаң иштейтен, машина јок, јаңыс ла таш кöмүр оодор маскала иштегилеп, чинеези чыгып, шахталарда јемирилген балкаштын алдында öлгилейтен. Шахтёрлордын öскүс балдары адаларының ордына турғылаар эмезе сурап-гылап базатан.

Бош öйдö шахтёрлордын амыраар да јери јок болгон. Улус караңгүй, кирлү јер тураларда жаткандар. Школ, клуб, театр, электричество керегинде кем де сананбаган, је ондый да болзо, «аракы ичетен јерлери» кöп болгон. Калганчы акказын шахтёр кабакка апарып, ичиp салатан.

Революциядан озо Донбасста кем де агаsh öскүрбейтен: мындый каргышту јердин кыртыжына не де öспөс дежетен. Ээн чёлдинг ўстүнде јаңыс ла террикондор ло копёрлор туратан. Кайда да јыраа да, агаsh та јок болгон.

Јаңыс ла бистинг советский öйдö Донбасс сүүнчилү јер болуп, Советский Союзтын јакшынак кочегарказы¹ боло берди.

Јер туралардын ордына ишмекчилерге jaan, јарык туралар тудулды; кабактардын ордына клубтар, школдор, культуранын туралары, театрлар, библиотекалар, детсадтар тöзöлди.

12-чи номерлү шахтанын детсадынын ичинде јымжак отургуштар, дивандар тургузып салган. Оок балдарда кöп ойындар бар болгон, јакшы кухня иштеп турган. Џайгыда балдарды суунын јарадында турган дачаларга аппаратан. Эки айдын кийининде оок балдар күнгө күйүп, су-кадык јангылайтан.

¹ Кочегарка—мында айдылганыла Донбасс бастыра ороонты таш кöмүрле жеткилдеп турған јер.

Жиит ишмекчилерге јаан общежитиелер тудуп салган. Кажы ла шахтада бойында клуб, кино, библиотека, спортивный ла танцевальный площаdkалар эдип салган. Шахтёрлор иштеерге де сүүр, билер де, је амыраар öйлөрдö лö јыргалда олор кемненг де артпас.

Олег јаны јерлерди аյқтап, кара јерди айланып келетен.

Баштап ла кöчүп келерибисте, Донбасс биске сырангай јилбүлү эмес деп кörүнген. Оның бүдүми бис алдында јаткан јерлерге кöрө јокту болгон. Бис јалбак Днепрге, јажыл садтарга ла парктарга ўренип калганыбыс. Олег тöрөл јерлерин санап јүретен болгон. Оның козине Днепрдин јарадында турган Соловьиный деп оромду Ржищев, Каневтин тöстök јерлери, јаан суу кörүнип тургандый болды.

Оның кийининде менинг Олегим јаны јерлерге катап ла ўрене берди. Краснодондо Днепр ѡок, је ондый да болзо јети беристе јerde Каменка деп суу бар, база 1932 јылда комсомолецтер отургускан тогус гектар парк бар. 1940 јылга јетире бзöп, элбек, јараш сад боло берген. Ондо јайгыда энгирди серўндедетен фонтан, танцевальный площадкалар, стадион, јайгы театр, кинотеатр, библиотека бар болгон, сырангай ла парктынг ортозында дезе Горькийдин адыла адалган школ турган.

Ол Донбасстын бастыра школдорындый ок јаан, эптү, јарык, јараш школ болгон.

Агаштар ачык, јаан кознöктöрдöнг кörüp тургандый тураг. Күн ажарга јетире ару класстарды јарыдар. Кознöктöр сүреен кöп болгон учун, школды шилиденг эткен деп кöröринг. Анчадала тегерийте эткен спортивный зал јараш

болгон, оның көп жаңы шишиден әдилген, ичинде спортко керектү немелер толуп калган.

Я Б Л О Н Я

Бис Донбасска ла оның жерине бир эмештен ўрениже бердибис.

Бу тыш жаңы кату жердин бойының бүдүминде жаражы база бар болгон. Донбасстың ўсти түс эмес, кырланғарлу; мында тоозы жок жуукалар, жаландарда улусты жууган союктöри, олордың ўстинде дезе кара террикондор ло копёрлор.

Мен Краснодоннong беш километр туура шахтаның детсадында иштегем. Оноор баратан јол чөл жерле барган. Менинг күүниме жакшы болзын деп, Олег күнүң ле эртен тура мени ишке ўдежип јүретен. Кезикте оныла кожо Николай таайы баратан.

Эңирде Олег менле јөптöжип алар:

— Эне, мени күн чыккалакта ойгозорың ба?
— Же, ойгозып ийерим.

Эртенгизинде экү кожо баратанбыс. Уйкузы јетпеген де болзо, уулым эртен турадагы соокты керекке албай, омок барадатан.

Бис журттың учына, чөлгө жеде бергенисте күн жаңы ла чыгып келетен. Күн чалыганда ла жерге койу, апагаш туман түже беретен. Бу доңецкий туман полтавский эмезе киевский туманга түңгей эмес. Ондогы туман уур ла боро болотон, оның кийининен тың чалын артып калатан, мындағы туман дезе апагаш, керек дезе эмеш чанқыр баңгүй, кургак, чалыны жок.

Бу туман кижиның алдында бойына табарыжып турған ак толқуларлу учы-кыйузы көрүнбес талайдый көрүнер, ол талайдан терри-

кондордың ла копёрлордың жүзүп жүрген керепке түнгей баштары көрүнип турғандый. Бу сан башка бүдүмдү жерден Олег көзин де албайтан.

Күн бийиктей бергенде, туман јабыс жерлерде, жуукаларда артып, учында торт јоголо беретен.

Туман таркай бергенде бистин алдыбыста качан да көрбөгөн, тоозы јок чечектерлү элбек чөл јадатан.

Олег јаанай бергенин бу ёйдö ундуп, чечектен чечекке жүгүрип, оноң көп жулуп алатан: кезигин детсадка берип, кезигин дезе јааназына аппаратан.

Баштапкы ла јылданг ала бис Краснодондо жаткан турабыстың јанына агаштар отургузып, жарапдырып баштадыс.

Јаскыда, эртен тура бис маала ажын отургузар грядалар ла чечектер отургузар грядалар жазап туратаныбыс. Энем нехворощь деп жарашиб, жажыл өзүмнин ўренин чачып салды. Олег Николай таайыла фруктовый агаштар, сирень ле роза отургусты. Бойының колыла эткен ижин көрүп сүүнип, Олег оноң арыганын да сүүп туратан.

Эмди уулым ойдыктарды жилбиркеп казып, кату балкаштарды күбүрөде оодып, ѳтёклө јаныртып турды. Манғайында терин арлап, Николай таайына кыйгыратан:

— Белен!

Николай агашты экелеле, ѡскё отургускан агаштарга түнгейлеп, команда беретен:

— Балкашты ур!

Олег күректү ойноп турғандый, оныла јегил иштейтен. Бир ойдыктанг экинчизине, ўчүнчизине, онынчызына једетендер. Олегтин жүзинен тер

агып та турза, је ол таайыла кокурлажып, баштапкы яблоко керегинде, көзнөктинг алдында отургускан бойының яблонязы керегинде санантан сагыжын айдып туратан.

Эңиргеери Олег биске чечектер отургузарга, огородто капуста ла помидорлор отургузарга болужатан. Рассаданы ол биске айтырбай ла эртен-энир сугарып, изў күннинг чогынан корулап, јалбырактарла jaap туратан.

Бистин маалада огурчындар, редис, согоно, помидорлор ло картошко Ѻскён, эжик алдында дезе күнкузуктар жайылып туратан.

Чечектер ле күнкузуктар ортозында турган турабыс тирү веноктынг ортозында турган немедий болгон.

Бистин ўстүбисте күшкаштар отурып кожонгозын деп, олор маалада каршулу томоноктор ло курттарды жизин деп, Олег эрте жасыда скворечница жазап, оны узун агашка кадап салатан, удобай ла баарчыктар уйазын ондо тартып алдылар.

«КАРА КУСКУН, АИЛАНБА...»

Мынайда ырысты алты ай ёдö конды. 1940 јылда июнь айда Олег јетинчи классты божодып алды. Бу толо эмес те ўредүй болзо, је Олег книгаларды көп кычырган учун, кандый ла темага куучындажып туратан. Кандый бир сурактын аайына чыгарга сөс blaашканда, ол книгалардан эмезе словарьдан, ол эмезе толтыра цитаталу калынг тетрадынан кörötön. Мында ондый сөс јок болуп, ол керектинг аайын онгдобой турганда, жаан да улустан сураарга кемзинбейтен.

Олег бойының жаңынаң жаан көрүнөр боло берди. Он беш жаштуда ол бийик сынду, бек бүдүмдү, чыдан келген жиит уулга түнгей болгон.

Олег бийик, токуналу мангдайлу, туура тараап салган күргүл-сары чачту, узун ла койу кабакту, жаан кара көстү, койу кара кирбиктү, жаантайын күлүмзиренип жүргендий эриндү—менинг уулымның портрети ол тушта мындый болгон.

Олег омок болгон, жакшы куучындаарын билетен де, сүйтеп де, албатының чечен сөзин баалап, сүүнчилүү, жаш баладый каткырып, ёскө дө улусты каткырттан.

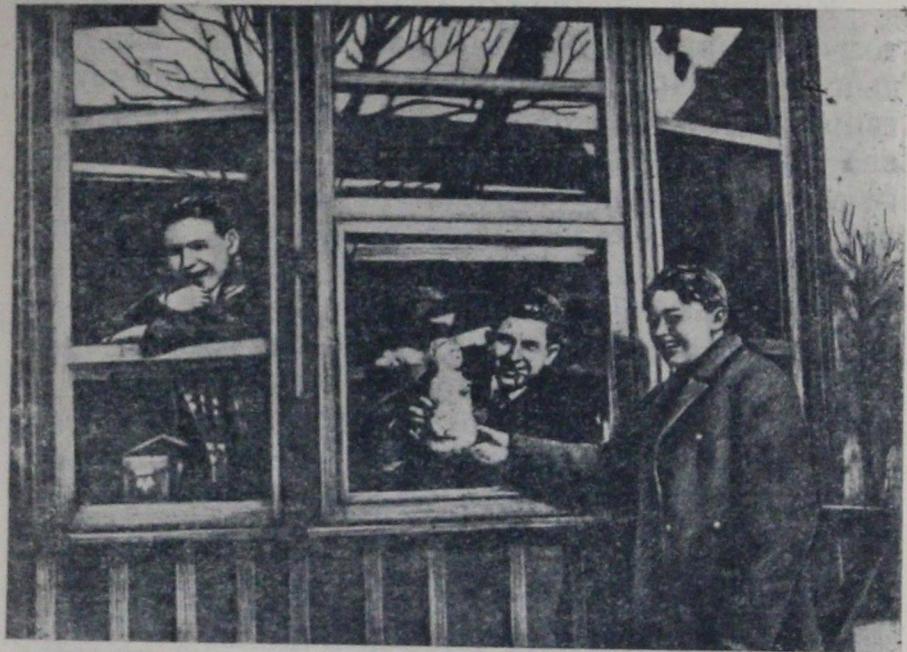
Ол музыкага ойноорго жилбиркеп туратан, анчадала скрипканың ўнин сүйтеп.

Кандай кино болуп жатканын барып көрөр-гө меге келишпейтен: Олег жаңып келеделе, жаңы киноның кожондорын откүн сыгырып эмезе кожондоп келетен.

Же киноны бистинг балдардан кем сүүбейт? Жаңы кинолор јокко олордың жүрүми де болбос деп шүүнгилеп жүрген болор, кажы ла кинодон олор бойлорының сүүген геройлорын таап алгылаар.

Олег бир де киноны откүрбейтен. Эң ле жакшызы оның санаазында узак ундулбай жүрер.

Чапаев! Тачанкалу мантаткылап баргылайт, Петька дезе пулемёттың жаңында. Калапту тартыжу. Женүү! Жалтанбас жуучылдар, олордың кожонги, бийези, најылыгы албатыны сүүгени, бойының командирин Василий Иванович Чапаевти сүүгени. Чапаевтин акту карузып ла сүүп билер, тартыжуга жүткүп турар жүргеги. Чапаевтин санаа-шүүлтелери. «Кара кускун, айланба...» деп кожонги. Тён. Кийин жаңынан согулта. Петька командири ле жаан нёköри учун ўштүге удура туруп жат. Терен Урал. Сууга

Олег нöкөрлөриле паркта. 1940 јыл.

түшкен октордон болгон тегерик толкулар. Ёштүдөн оч алганы...

Олег Чапаевти сананып улаарып туратан, Петька ла Анканы кайкап жүретен, је оның күүнине комиссар Дмитрий Фурманов ончозынаң жуук болгон.

Jaантайын—түште эмезе энгирде уйуктаар алдында мен Олегле Фурмановтың чын большевистский кылык-јаны керегинде, оның турумкайы ла токуналу бүдёми керегинде, кунуккынын ла турумкай эмезин көрбөйтöни керегинде куучындажып отуратаныбыс. Бойымның jaагымда уулымның жүрексиреп тынганын сезип, карангуйда оның jaан көстöри канайды јалтырап турганын көрүп отуратам.

Кийининде, немецтер келерде, өлүм кажыла
толуктың ары жаңынаң карап туарда, балдар-
дың нервалары тыңзып калган тушта, «Жиит
гвардиядан» бир бирүзи бойының айтканы чын
деп јартаарга, чыдажып болбой, отургушла јер-
ге согуп турганда, Олег көзин јалтырадып ийе-
ле, билдирер-бидирбес күлүмзиренип айдан:

— Александр Македонский улу полководец
болгон, је отургушты не сындыратан?

Мен де кезикте чугулданып, бир кезек өйгө
јакыны токуналу сананып болбой баргамда,
уулым мени ийинимнең кучактай алыш, Александр
Македонский керегинде Фурманов Чапаевке
айткан сости кулагыма араай шымыранып
ийетен.

«САНААРКАБА, ЭНЕ!»

Меге уулымды ёскүрерге јегил болгон, мен
оны жаңысан ёскүрген эmezim. Бис иштейтен,
амырайтан ырысты өйдө јатканыбыс. Сталин ал-
батының байрамдарында бистин текши сүүнчи-
бисти, оок балдарды, колына алыш, кучактанып
туратан. Олордың келер өйдөги јүрүми керегин-
де советский жаң, партия, комсомол кичееген.

Бис Олегле экү нак јатканыбыс! Уулым бис-
ле, нöкёрлөриле кокурлашканы чылап, кокур-
лажып, килемжини ле карузыганын күндүүлөп
ле баалап туратан. Олегтин бистен јажытту бир
де немэзи јок болгон. Ол меге бойының јажытту
санаа-шүүлтөлерин айдып ийетен. Оның санаа-
шүүлтезин угала, јөп берерим деп ол иженип
туратан.

— Менинг энем — жаңыс ла энем эмес, ол ме-
нинг жаан нöкörим — деп, ол бир катап нöкör-

лёрине мен керегинде айдарда, мен угала сүүнгениме көзимнің жажы айланыжа берген.

Олег кезикте келишпес те эдип ныйгенде, мен ого адылбайтам, кату эрмек айтпайтам.

Мындың учуралдарда мен ого канайда этсе жакшы болор деп, токуналу жартап беретем. Куучынdagанда, оның куучының ўспейтем. Уулымды кол көдүрип согор керегинде эрмек те жок.

Бу строкаларды бичип отурагында көзиме була жуукта откөн керектер көрүнип турғандый. Немецтер качан ок Краснодонго жедип келген болгон. Олор сапог өдүктерилем токулдадып, бистинг ару кыпты тепсеп жүрилер. Жедеен сары немец чугулданганына жүзин солжырайтып, Олегтің көзине жудуругыла согуп жат... деп көрүнип турғандый.

Мен уулымла оморкоп туратам. Бис колыбысташ тудужып алала, көп катап жүргенибис. Мениң жүрегім оморкоп турғанда, откөн улусты токтодоло «Көрүгер, мениң уулым кандый!» деп айдар күүним келетен.

Олег, мениң сана-шүүлтемди билип турған чылап, сүүнип айдатан:

— Эне, мен чын ла жаан ба? Көрзөң дö, мен сенен бийик.

Уулым санаа-шүүлтезинде бойын келер ёйдө озо студент болорын, оноң инженер болуп калғанын көрүп жүретен. Меге болужарым, иштен амырадарым, карызан сүүрим, азыраарым деп айдып жүретен. Мен каткырып, карыган болорго меге әмди де узак, иштен, жүрүмнен арыбадым деп айдатам.

— Кижи иштен арыыр ба? Ачу-коронго бастырып, артап арып жат. Мен дезе, балам, сенле ко-жо кандый ырысты!

Олег Коля таайыла экў база тынг нак болгылаган.

Олор эки карындаштый јүргүлген. Олордынг тыш та бўдўмдери эки карындаштый тўнгей болгон, ого бўдўштеш болгонына Олег сўёнип туратан.

Олор јаантайын кожно книгалар кычырып, кычырган книгалары керегинде куучындажып, шўултeleri керегинде сўс blaажатаны учы да ѡек болгон эмезе кроссворд, ребус, викторина сананып таап бичигилейтен.

Jaан нўкёр деген сўс — улу сўс!

Николай уулымды бойыла кожо шахтага, јаланга, геологический иштерге јанғыс катап апарган эмес. Ол ого јердинг бўдўми керегинде, казып аллатан ёбёжё керегинде, Донецкий кёмурдинг бассейни канайда бўткени керегинде куучындап туратан. Ол бойы нени билер, ончозын ого куучындап, јеенин ўредип туратан.

Коля таайынынг чертёж эдер ижи қўп болгон. Колында циркульду, рейсфедерлў Олег чертёжный столдынг јанынаң айрылбайтан. Уулым таайы иштеп турган трестке де јўретен, ондо кардый ак, јалтыркай чаазынга бойы чертить этпегенче јанбайтан.

Бир катап таайы ого айткан:

— Олег, баштапкы иштеп алган акчаны билер кўёунинг бар ба? Јалдап эттиритен иш бар. Јанғыс билбей турум: иштеп ле ўренип чыдажып болорынг ба?

Олег селт эде берди. јобёним ёлгёнинен бери меге јадарга кўч болуп турганын ол билетен.

— Мен озо урогым ўренип аларым, онын кийининде чертить эдерим. Чыдажарым, Коля таай!

Бу куучын керегинде мен нени де билбегем.
Үч неделениң кийининде Олег турага жүгүргенче
ле кире коноло, көстөри суркурап, бойы күлүм-
зиренип турды. Көлдорында ороп койгон неме-
лер тудунып алган.

— Мынызы сеге, эне! Бу мениң баштапкы ла
катап иштеп алганым. Бу акча, санааркаба, эне!

Онойдо айдала, ол меге бир флақон одеко-
лон, пирожныйларлу корзинка ла колыма акча
туттырды.

Ол акча меге сүреен баалу болгон. Алтын-
наң да баалу...

КОМСОМОЛЕЦ

Краснодондо Олег жаны нöкөрлөрлө таны-
жып алды. Сергей Квасников, Ваня Земнухов,
Коля Шелупахин, Ульяна Громова, Нина Иван-
цова, Анатолий Лопухов ло Лина Темникова-
ла кожо жүрер болды.

Олегке кыстардаң эң ле артыгы Лина бол-
гон. Бойының дневнигинде бу кыс керегинде жы-
лу сөстөрди ол ас бичиген эмес.

Лина Олегтең бир јаш кичинек болгон.
Омок ло јараш чырайлу Лина кöп кычырып,
јакшы ўренип турган, школдо до коомой нöкөр
болбогон. Ол пианиного јакшы ойнап, кожонг-
доп, јакшы танцевать эдип туратан.

Олегте ўредүчилер де ортозынаң најылары
бар болгон.

Уулымның анчадала орус тилдин качызыла
Улизкле база Мария Андреевна Борц деп ўре-
дүчиле нак болгон. Олег Улизкле шахмат ойнап
најылажып алган. Экилези шахматты сүрекей ой-
найтон. Ойынның кийининде олор улу орус тил

керегинде, писательдер керегинде учи јок куучындажып отуратандар.

Олег Краснодондо, Ржищевте ле Каневте чылап, ойто ло школдың общественный иштеринде турушты: ол учкомның члени, «Крокодил» деп неделе сайын чыгып турган газеттинг редакторы болды.

Ол тушта Олег орус та тилле, украинский де тилле көп стихтер бичип туратан. 1940 јылда художественный олимпиадада бойының стихтери учун Олег сыйга «Ленинизмниң сурактары», «Капитал» ла «Кобзарь» деп ўч книга алган. Олегтинг бу јенгүзине бис ончобыс сүүндибис.

1940 јылдың учында Олег комсомолго кирген.

Комсомолго кирерге ол узактан бери белетенген. Ол көп политический книгалар кычырып, комсомольский организацияның уставын кичееп ўренип алган.

Айылына ол комсомольский јууннаң сүүнчилиү, ырысту јанып келеле, озо баштап биске бойының комсомольский биледин көргүсти. Бис Олегти комсомолго киргениле уткудыбыс. Мен кокурлап айттым:

— Је, уулым, сен эмди «эмеш партийный!»
Олег каткырды.

Ол ундулбас эңирде бистинг турада табыштула сүүнчилү болгон.

J U Y

1941. јылда, июнь айда школдо ўредү божой берген.

Олег сегис классты божодоло, тогузынчы класска көчкөн. Ол он алты јашка бараткан. Жайгыда ол јааназыла көжө төрөл жерлерине,

баштап кару Прилукиге, оның кийининде менинг сыйыным Наталья Николаевна јаткан Бердичевке барып, айылдан келерге шыйдынды.

Баарга белетендилер. Чемодандарын јуунаткылап турды. Јорукташ јилбүлү болор деп Олег иженип турган. Јөлой Ржищевке табарып ийер деп ол сананып алган. Бойының најыларыла канайда туштажарын шүүнип, бойының кемезин, Днепрде соодоп јыргаганын, түнде салган отторды, кожонды, Рада Власенконы эске алышынды...

Кенетийин ончозы кубула берди. Николай карындашыма тургуза ла чертёжник керек болды.

— Иштеер күүнинг бар ба, Олег?

— Эмди ле бе? — Олег кайкады. — Николай таай, чынын айтса, эдип болбозым. Айылдан баарга шыйдынып турум.

Николай бойының јеенин кучактай алала, оның көзин аյктады:

— Айса, сен меге болужып ийеринг, Олег? Билип турунг ба, ишти капшай бүдүрер керек. Бастьра иш — бир ле неделеге. Мен бойым јаныскан канайып та бүдүрип болбозым. Билип турунг ба?

Олег алаатый берди. Николай таайы кокурлап турган эмеш пе? Билеттерди алала, канайып артатан!

— Јаанам канайдар? Ол мени сакыбас ине.

— Кем јок. Јаананг јаныскан да једип барар. — Јаш эмес.

Олег алантый берди.

— Ох, Николай таай, меге бу кандый эп јок болгонын слер билген болзогор.

— Мен албадабай турум, Олег. Күүнинг бар болзо — бар. Ёскö чертёжник бедиреерим. Айса болзо, таап аларым. Байла, табарым да.

Олег атанбады. Јааназы јанғыскан баар, бир эмеш ёй откён кийининде Бердичевке Олег те једип баар деп, јөптөжип алдылар.

Јирме эки июнда воскресен күн болгон. Ол күн, алдындағы ла воскресен күндерде чилеп, Олегке оның нöкөрлөри јуулды.

Бойы бойлорының эрмегине јара кирижип, куучындажып, патефон ойноттылар.

Кем де радионы куучындадып ийди...

Мен тышкаары иштеп турғам. Тыңғазам, турада бир де табыш јок. Кемниң де каткызын кенейин токtotкылап ийди:

— Унчукпа!

Кенетийин турадаң чыгара чырайы кугарып калган Олег јүгүрип келди:

— Эне! Јүү! Биске немецтер табарган!

Уулым бастыра бойы тыркырап, ўни ўзўлип турғандый билдири.

— Чын ба... чын эмеш пе? Сеге кем айтты?

— Радиоло Молотов куучында туру. Келип уксан!

Бис Молотовтың албатыга эткен кычырузын уктыбыс.

— Эмди не болгой не? — деп, мен чочуп Олегтен сурадым.

Ол меге базып келеле, јашталып калган јаагыма, кичү тужунда әдетен чилеп, тың јашына берди.

«МЕНИ БОЖОТ!»

Удабай Олег шкoldың балдарыла кожо колхозтың јалағына иштеп барды.

Ол бойының јааназы учун, мениң сыйыным Наталья учун, Лена ла Светлана сыйындары учун сүрекей санаарқап токунап болбой турды.

Бойының письмолорында олорды ончозын, аргалу ла болзо, биске капшай қелзин деп бичип турды. Олор једип келерде ле Олег эмештенг тоқунай берди.

Краснодондо јадын-јүрүм амыры јок боло берди. Ишмекчилер албатының ополчениезине бичиткилеп, истребительный батальондор төзөп, фронтко баргылап турды. Бир кезек öй öткөн кийининде Краснодонның ўстүнде немецкий самолёттор учкулап, амыр јаткан улустың ўстүне немецкий бомбалар тögüле берди. Самолёттордың келип табарапы кöптöй берди.

Жемирилип турган тураларда балдар öлгүлеп јатты. Ырысту ла амыр јадынның ордына ачу-корон түшти.

Бош минуттарда Олег репродуктордон айрылбайтан. Фашизмнинг кылыш-јаны ла јескинчилү кебери эмди биске јарт көрүнди. Олег жудругын түүнип турды. Тöрөлине болуш эдип нени де этпей отурганы ого күч болды. Репродуктордон фашисттердинг кылышы керегинде, öрттöр лё түбектер керегинде јетирип турган диктордың ўнин угуп, jүрексиреп, чаазын алып, стихтер бичийтен. Оның кийининде ачу-коронду, эрикчил ўниле Олег меге бу стихтерди кычырып беретен.

Оштү Краснодонго јууктап келетти. Городто ло оның јакаларында коркуш, шакпырт кöптöй берди. Эвакуацияга белетенип баштагылады. Менинг сыйыным Наталья балдарыла кожо ыраак күнчыгышка атана берди. Шахтаның јеп-селдерин атандыргылап турган.

Трест «Краснодонуголь» бойының јоёжёзин тартып, аткарып турганча, ишмекчилер ле служащийлер коруланар шибее јазаарга Верхне-Курмоярский станцияга атанғылады. Оноор ме-

нинг карындажым Николай база барды. Немецтер Ростовка јеткилеп келеткен.

Бистинг айылдагы улус атанарага шыйдынып, кажы ла минутта эшелон сакыгылап турган.

Айылда эр кижиден јаныс ла Олег болгон, оның учун кандый ла уур иштерди ого бүдүрерге келишти.

Күндер откүлөп турды. Эшелондор јурт албатыга једишпей барды: олор күнбадыш јаар јуучылдар, күнчыгыш јаар дезе шыркалаткан улус тартып турды. Кезикте станция ажыра шахталардынг ла заводтордынг јепселдерин тарткан эшелондор откёни көрүнет. Олег станцияга барып, улустан сурап угуп, амыр турган тураларга бомба таштап турган немецкий эскадрильяны көрүп, ачынып јүрди. Учы-учында нени де этпей турганы ого сүреен күч болды. Эшелон качан болор, су-кадык уул колын кучактаннып алып отуратан ба!

Ол Верхне-Курмоярский станцияга оны божотсын деп сурап турар болды:

— Эне, менинг санаамды билзен! Мындый күндерде мен айылымда иш јок отурып болбозым. Ондо, бастыра улусла кожо, мен бир де кичинек болзо, таза экелерим. Кажы ла минут баалу, мен дезе нени де этпей јадым... Эне, мени божот!

Мен оның учун коркуп туратам. Бистинг городты ла анчадала темир јолды бомбалаары күнүң ле тынгып турды. Эшелонды сакып алар керек деп, ончобыс кожо баар керек деп, уулымды бүдүндирип болбогом, оның угар күүни де јок болгон.

— Мен jede берерим, кичү әмезим. Ондо, Николай таайымла кожо, укрепленилерде иштеерим. Эне, божотсон!

Мен уулымды јолго шыйдыым. Олегле кожо оның нöкөри Николай Шелупахин баар учурлу болгон.

Олег јаңыскан барып јаткан әмес деген санаа мени токунадып турды. Је ондый да болзо, бис јааназыла экү тудунып болбой, ыйлап турғаныс.

Чеберленип jўр, Николай таайынгның айтканиң ук деп, бис Олегке јакыганыс. Олег биске сүрекей јалакай болды, јаантайын кокурлап, ол керегинде санааркабазын деп сурап турды.

— Слер дезе эшелон келзе, тургуза ла атанағар — деп, биске ол баар алдында јакыды.

Айрылыштарга күч болгон... Паровоз сыгырып ла ийерде, балдар вагонның эжигиндеги тепкишке секирип чыгала, тургулап алды. Олег бёрүгин уштыйла, поезд станцияның тураларын откёнчö лё биске јаңып турды.

Бис јааназыла перрондо туруп калдыбыс.

Jўрегиме айдып та болбос ачу-корон түшти. Бис оны бир тушта кёрёрис пе? Поезд барган келтегейи jaар, качашкан чылап, фашистский самолёттор учкулай берди. Удабай ла бомбалар јарылган тунгак табыш уктыбыс. Оштў Лихая деп станцияны бомбалаган.

Мен кородоп ыйлай бердим...

Олегтинг атанганынаң ала эки күн откён кийининде, Краснодонго бистинг черўден јаан болуш келди. Эвакуацияны токтотсын деп приказ болгон. Немецтерди Ростовтоң сүрүп салган. Жеткер одё берди.

З О Я

Бир канча күн откён кийининде коруланатан рубежтерден ишмекчилерди ле служащийлерди

Краснодонның шахталарын ремонтоорго алдырып алгандар.

Балдардың садтары да катап ачылды. Мен бойымның улустарымның ойто јанарын сакыдым.

Ноябрь айдың ортозында Николайды алдырткылады. Карындажым айылдың бозогозында јаныскан турганын көрөлө, сүрекей коркурам.

— Олег кайда?

— Сен бойынгын Олегингди билбес бедин? — деп, карындажым чылаазынду күлümзиренип айтты. — Верхне-Курмоярский укреплениелerde ишти божодорго бойының Шелупахин нöкөриле артып калган.

Жүк ле ноябрь айдың учында Олег Коля Шелупахинле экү омок, тотко күйүп калган јанып келгиледи. Олег чырайы чыгып, кубулып, каный да јаан кижи боло бергендей болды. Ороонго токуназы јок күндер уулымды кубултып ийген.

Бу алдындағыдай омок, кожон кожондоорын, танцевать эдерин сүйїтен Олег эмес болгон. Јок, эмди менинг алдымда кату санаалу, эмеш кунугып калган, албатының түбегин биллип салган уул турды. Ол токунабай турганын мен көрүп жүргем. Узак сананып, бойы бойыла куучындажып отуратан.

Бир катап орой энгирде, диванның толугына отурала, колыла ээгин тайанып, кайдаар да ыраак-ыраак көрүп отурганы санаама кирет.

— Эне, сен јаныс ла сананып көрзөң: бисти, советский јашоскүримди, чыдаткан, јаркынду келер ёйгө апарып јаткан. Бастыра науканың эжиктери биске ачык болгон. Үрен, иште, жорукта! Бастыразы ла биске, бастыра ла бис учун.

Билип турунг ба? Бис капиталистерди де, жаанам куучындап турган Кошубей ошкош помешиктерди де, гражданский јууның түрөнгизин де билбекенибис...

Ол кенетийин тура јүгүрип, комнатаның ичили ары-бери базып јүреле, меге одоштой тура берди:

— Эне, эмди мен ол жашоскүрим керегинде, ол немецтер блаап алган јерлердеги балдар керегинде санаанып турум. Олордың санаазында, байла, јоткондый болор! Школдорды бөктөгилейт, книгаларды ѡртөгилейт. Кыйынга, кулга, караңгүйга бар! Јок! Моко санаалу бандиттерге онайдо эдерге келишпес! Бистинг улус јенгдиртпес! Качан да тизеленип чөгөдөбөс, качан да, канайып та! Тизеленип алыш, жайнап јүргенче, бут бажына ёлзö торт. Чын ба, эне?

Бир канча күндер ёдёрдö, Олег школго барды. Баштапкы күннинг ўредёзи күүн-күч јок отти. Йуреүде алдындагыдый јилбү јок, сүүнчи јок болды.

Је «Крокодил» катап ла чыкты. Эмди ондо сүүнчининг изи де артпады. Јакшы, јуунак кеберлү јурап салган «Крокодил» Төрөлине күч ёйдö јалкурган, школго келбей, урок ўренбegen балдарды школдон чыгара јалмап турды.

Школдың кийининде Олег балдарыла кожо краснодонский госпитальга мендей-шиндей јүгүртеп: шыркалаткан солдаттарга книга, газет кычырып, жаан шыркалуларына олордың төрөёндөрине ле таныштарына письмо чийип туратан.

Краснодонның јурт улузынан госпитальга казан-айак јуур деп комсомолецтер жар этти. Олег көп айылдарда болуп, јууп алган казан-айактарды госпитальга апарып берген.

Эң ле озо ол бойының айылынаң апаргадый казан-айакты јууп алган.

Бистинг айылда комиссар, майор Василий Данилович Говорущенко јаткан. Тоолу ла күндерге Олег оныла јуук таныжып алды.

Олор көп немелер керегинде куучындажатан, је олордың куучыны јуу керегинде, оның уур айалгазы керегинде, немецтерди кыйалта ѡогынан јенгери керегинде куучындарла божайтон.

Бир катап, соок күнде, Говорущенко јаны газеттер экелди. Олег ого ончозынан озо чурап барды. Оны аյыктап турала, уулым Космодемьянская Зояның героический подвиги ле ёлуми керегинде статьяны көрүп ийди.

Кычырып берейин, угадаар ба? — деп, ол јүрексиреп, бистен сурады.

Бу статья Олегтин јүргегине сүрекей томулды. Ол көзин газетле бўктёргё канайып та кичеенип турза, мен оның көзиндеги јашты көрүп ийдим.

Кычырып божайло, ол араай айтты:

— Ак-чек санаалу кыс! Бот чын ла комсомолка!

Бажын тёмён эдип алала, бир кезек ёйгё унчукпай, нени де сананып отурды. Айса болзо, ол бу ёйдо Зояның эрчимдў тартышкан ѡолын саннган, айса болзо, оның оч алары ол ло ёйдо сагыжына кирген, оч алары ол ло күннен ала оның санаазынаң чыкпай барган.

Ол кенетийин бажын кўдўрип, бис jaар кўрёлёт, айтты:

— Эне, меге олордың колына, кирерге келишкен болзо...

Ол унчукпай барды, узак унчукпай отурды.

Донбасстагы кыштың алдындағыдый ла соок, кезем салкынду күнин эске алышып турум. Козноктёрдин ары јанында терен кар јатты. Койу

гилейле, тобракты тирү улустың ўстүне ургулап ийген. Удурлашкан улусты ол ло јерине аткылап салган.

Бу керек түнде, он бир час кире ёйдö болгон. Јети частың кийининде тышкаары чыгып, базып јўрерин немецтер токтодып салган. Изў, караңуй түн киргендө, бистинг санаабыс коҗо ло карангуйлай беретен. Мен уйуктап болбой тургам, бис Олегле коҗо садта тактада отурганыбыс.

Јаркынду јылдыстар бисти ўстүнег тёмён көрүп тургулады. Мен олорды аյыктап, эмди бу ок јылдыстарды бистинг улус, кызылчөрүчилер ле командирлер бойлорының окопторынан көргүлейт, олор ончозы бистинг шырабыс керегинде билер, удабас бисти айрып аларга келер деп сананып турдым.

Олег не керегинде сананганын билбезим. Калганчы ёйлёрдö бис оныла экў коштой унчукпай отуратаныбыс. Оның кийининде эрмектежер болзо, бис јантыс ла неме керегинде сананган эмтири丝.

Кенетийин кайдан да, караңуй түннин ортозынан, чичкечек эмик ўзёле бергендий, саңбашка табыш угулды. Бойым нени де сананып отурала, ајарыбай калдым. Ё Qлег тактадан тура јўгўреле, менинг ийинимди чакту колыла тың кабыра тутты:

— Эне, угуп турунг ба?

Городской парк јанынаң тарый-тарый эки-үч мылтық атты, оның кийининде јаш баланың ачу-корон сығыды угуларда, јўрек сокпой, токтой бергениле тўнгей болды. Сўрекей коркудым. Мен уулыма јапшына бердим.

— Эне, олорды кыйнап ёлтўрип турулар — деди.

Коммунист Валько ло ёскö до большевик-

терди ле партийный эмес ишмекчи-шахтёрлорды ла служащийлерди арестовать эткени керегинде бастыра Краснодон билген.

Немецтердинг келген баштапкы ла күненг ала олор иштеерге майнылап, немецтерди көрөр күүни јок болгонын ла фашисттерди кыйа көрүп турганын олорго көсөө айткандар.

· Бу эрчимдү улусла кожо ўй улусты ла балдарды арестовать эткен. Олорды, кыйналып ла торолоп калган улусты, немецтер оромдор ёткүре айдалап, ишке албадап апарып јатканын бис көргөнибис.

Бир катап Олег олорды иште көргөн. Шахтадан трестке јетире салган темир ѡлдынг јаныла ѡдүп барадала, таныш кижиғе јолыкты. Конвоир јуугында јок болордо, олор куучындашкан.

Олегтин кийими самтарап калган ла арыктаганына јағыс ла сёйкөти артып калган нөкөри буттарын јўк арайдан ла көдүрип, шпалалар тажып турды.

— Олег, — деп чыгар-чыкпас ўниле араай айтты, — бис ончобыс торолоп ѡлүп јадыбыс. Балдарды көрөргө сүрекей ачу...

Гестаподо¹ олорды канайда базынчыктап, кыйнап турганын куучындасты. Арестованный улусты турага тыкканына отурап да јер јок, узун түнгө ончозы бут бажында туруп, бут бажына ла уйуктагылап јат. Уборныйга бааррага божотпойт. Кир, јыт, шыра. Кезикте немецтер камерага чий кабачоктор чачып ийет, улус олорды ўрениненг јара ўлешкилейт.

— Качалык! — деп, Олег шымыранды.

¹ Гестапо — гитлеровский Германияда јажытту фашистский полиция.

Je нököri бажын јайкады:

— Мен кача берзем, арткандарына коомой болор. Мен једип те болбозым. Күч деп неме торт јок... Олег, ол огородто свёкла özüp јат. Мен оны ўзўп ийзем, мени ёлтүре согуп салар, арткан да улуска бастыразына једижер...

Олегти сураарга келишпеди. Ол огородко эңмектеп келеле, свёкланы јерден јулуп, нököрине берди. Оноң турала, бар-јок күчиле айылы јаар jügürip, айылда бир эмеш калашты ончозын јууп алала, арестованныйга апарып берди.

— Јакшы болзын, Олег, удабас бисти ончобысты аткылап салар...

Каруулчык јууктап келетти. Баар керек болгон.

Эмди түнде дезе олорды тирүге кöмгилеп јаткан. Мылтыктың табыжы, тунгак кыйгылар, балдардың ыйы база катап угулды.

Оның кийининде тым боло берди.

— Эне, — деп уулымның акту jüregineң айткан ўни угулды, — мынаң ары чыдаштар күч мендө јок! Эне, билериң бе, јалтанбас јаңыс катап, јалтанчак кöп катап ёлёр. Эмди нени эдерин мен билерим...

ЛИСТОВКАЛАР

Айас, сүүнчилүү күн болгон. Тöрт час кире түште. Турага кирип барганым санаама кирет. Столдо Олег, Николай карындажым, Ваня Земнухов ло Толя Попов отургылаган. Кандый да чаазындардың ўстине эңчейгилеп, олор унчу-гушпай нени де бичигилеп отурган. Мен кирип келеримде, олор эмеш кемзингилей берди. Кем де бойының чаазынын менен јажырып, столдың

алды jaар сугуп ийди. Олег меге јылу күлümзи-
ренинг ийеле айтты:

— Энемнен коркубагар, нöкörлör. Энем —
менинг баштапкы болушым.

Олег чаазындардын бирүзин меге көргүсти:

— Бу. Кычыр. Улустын кёzin аcharга туры-
быс. Олорды оморкодорго. Тартыжуга кöдүрерге
јадыбыс.

Бу колло бичип салган листовкаларда ал-
батыны немецтердин јакарузын бүдүрбегер, не-
мецтер Германия jaар тартарга турган ашты
örtögör, келишкедий јerde немецтерди ле поли-
цийскийлерди ѥлтүригер, кыйынга айдаганынан
качыгар деп бичиген кычыру эмтири.

— Ёакшы ба? — деп, Олег сурады.

— Јакшызы јакшы ла — дедим. — Je бу ке-
рек учун баштарыгарла тölödördöң айабас.

Олег баштактанып, сыгырып ийди. Попов
Толянын кёзи јылтырт этти:

— Кем јок, Елена Николаевна, билеригер
бе... Жалтанбаза городторды да јуулап алар.
Жалтанбай эткени — коомой неме эмес.

Олег кокырлабай, кату айтты:

— Чын, жалтанбай эткени — коомой неме
эмес, je јазап шўўп алала, санаалу этсен коо-
мой эмес. Je ол керекти бүдүрерге бүдүнип тур-
ган болzon. Качан керекти сўўп турzan. Кере-
гинди сўўзен — ол тушта коомой болбос. — Ой-
то ло күлümзиренди: — Кузнец Вакула санаанга
кирет пе, эне? Рождество алдында түнде ол көр-
мости канайда мекелеген эди? Ненинг учун? Ол
бойынынг Оксаназын тынг сўўген. Эне, сўўгени
блўмнинг бойынан да кўчтў. Вакула көрмости
тöгўндеп турганда, бис немецтерди ле полицей-
скийлерди канайып тöгўндеп болбозыбыс? Кый-
алта јок тöгўндеерибис!

Мен ого нени айдар учурлу болгом?

Бу ла энгирде олордың листовкалары, баштапкы карлагаштар, городко таркай берди. Олорды городской паркта отургуштарга жапшырган. Карапай кире берерде, кинотеатрдың эжигине жапшыргылап, карапай залдагы улуска таштап таркаткандар. Эжиктен тығызыжып кирер тушта, эки листовканы полицейскийлердин карманына сугуп ийгендер.

Ол ло энгирден ала жиит конспираторлор¹ листовкаларды күнгүн ле таркадып турар болдылар.

Август айдың учында инженер Кистриновтон Олег радиоприёмник экелди. Учы-учында бис Москваны угар болдыбыс! Кату кыштың кийининде кенетийин жас келерде көзనөктин размазын алып салғандый сүүнчилү болды.

Олег радионын берилтезин угуп, чаазынга бичийле, нёköрлөрине берерде, олор оны дезе ондор тоолу эдип көптөдип, городтың ичине таркадып турдылар. Солун табыштарды угарга сүрекей сакыган улус кажы ла күн Информбюроның жетирүзин кычыргылап турды. «Jaan jer» биске колын берли.

Же гестапо ло полицияның ижи алдындагызынан көптöди. Немецтер ле полицайлар, јолынан астыккан ийттер чилеп, городтың оромдорыла жүгүргилеп, арбанылап, туралардың стенелеринен листовкаларды жыртып турдылар.

Олорго листовкаларды жыртарга келишсе де, је улустың жүргегиндеги чындыкты канайып ўзерин?

¹ Конспиратор — жажытту иштеп турған кижи.

КАШУК

Конспиративный кружок ёзўп турды. Ол кружокко Серёжа Тюленин, Мая Пегливанова, Уля Громова, Сеня Остапенко, Коля Сумской, Степа Сафонов киргиледи. Олегтин наýылары көп сабазы кирди, ол кружокко онын сырангайла јуук наýызы — Лина кирбеди.

Мен чеберленип, Олегтен сурадым:

— Олег... Линага сен кандый да јакару бербей јадың ба?

Олег кебин јуурып, — мен оны билбegen эмтиrim, эне, — деп каруузын берди.

Линала бёркёшпой јўр деп мен оны јоптöдим. Олег колын туура јаңып айтты:

— Мен оныла ас куучындашкам ба? Је, ого немецтерле кожно до јадарга кем ѡок!

— Сен нени айдазың, Олег! Сен Линала нак болдың ине!

Олег эп ѡоксынып, кызара берди. Бис Олегле мынайда ачык-јарык качан да куучындашпаганбыс. Айса болзо, ого бойынын талдап алган кызы уйатту болгон.

Је ол бажын кенетийин серпип ийеле айтты:

— Уксан, эне! Башкүн немецтер бистинг арестованный улусты айдап бараткандар. Олорды алдындагы ок аайынча кында克拉 соккылап, кыйнагылап тургандар... Көргөнимди Линага бастыра јўрегимнен куучындалап берерге јўгўрип баргам, билип турунг ба? Ол дезе... олордо патефон ойноп турган, Лина дезе... ондый сүйнчилий... немецкий офицерле кожно танцевать эдип турган. Эжик ачык болгон, мен ончозын кörгöм. — Ол, бойынаң јўктўк тўжўргендий, ўшкўрип ийди: — Мен сананып, бойым бўдўп те

Краснодондо Олег јуртаган тұра. Эмди ондо «Диит гвардияның» музейи.

турум... Павел Корчагин Линадый кереги жок немеле база мынайып оқ эдер эди...

Павел Корчагин Олегтің әмди де сүүп турған геройы болды... Ол уур минуттарда эта жеркадаң «Болот канайда кызып каткан» деп книгины алыш, база катап кычырып туратан. Оның нөкөрлөрининг бир бирүзи кунугып, баҗын салактадып ийер болзо, Олег оғо бу книгины кычыр деп, алыш беретен. Бир кезек өй өткөн кийининде, кружокто жалтанбас улус көптөй берерде, Олег нөкөрлөрине книгадаң оғо жараган жерлерин кычырып беретен:

«Кижиге сырангай ла баалу неме — жүрүм. Жүрүм кижиге бир ле катап берилип жат, оны бир де учуры, тузазы жок откүрип койгон жылдар учун комудабагадый эдип откүрер керек... Олордö, бастыра жадын-жүрүмди ле бастыра кү-

чинди телекейде эң жакшы керекке — бастыра албатыларды жайымдаар тартыжуға бергем деп айдар аргалу болор керек...»

Бу сөстөрдинг кийининде балдар ончозы нени де сананғылап, чырайлары жарып, көстөри жалтырай беретен. Олег дезе ончозының учун айдатан:

— Олжодо шыралап жүргенче, жууда өлзө торт!
Чын ба, уулдар?

Бир катап Олег айылына неге де санааркап калган келген. Не боло бергенин билип аларга кичеендим, је Олег меге жартын айтпады. Оның кылыш-жағын кайқап отура калдым.

«Не болды не? — деп санандым. — Бу ёйгө жетирие Олег менен нени де жажырбайтан».

Уулымның жүрегин сыйстатқадый не де боло берген ошкош. Мен амырынча сакып алар деп шүүнип алдым. Ол меге, алдындагы ок аайынча ончозын куучындап берер.

Эмди менинг Олегим бу ла жуукта романтический подвигтер ле бойының геройлоры керегинде сананып жүретен, сүүнчилү омок уулчак эмес деп мен билип турғам. Ёштүлерле кыйалта жогынаң тартыжар керек деп кату сагыш-шүүлте оның алдына тура берерде, ол бу өлүмдү тартыжуға жалтаныш жогынаң кире берди.

Эмди ол орой түнде жанат, унчукпай, ачык-жарык куучындажарынан кыйып жүрет. Бир сөслө айтса, ол бойын жаан кижидий тудат, бойында эр кишинин карулу ижи бар, бойында түбек ле бойында сүүмji бар.

Оның жүрегиндеги жажытту санаа уулымнаң бийик стенеле айрып турганын билип жүргем.

Оның санаазын билерге мен тың күүнзегем! Же бис бойы бойыбысты күндүлү көрөргө ўренип

калганыбыс, Олег айдар күүни јок болордо, мен оның керегине кирижерге де болбодым.

Же ёйи једерде, мен база ла Олегтинг јуук нөкөри боло бердим.

Бир катап түнде уулым айылына кандый да саң башка омок жүрексиреп калган жанды. Эжикти жакшы јабала, туралынг ичин шиндеп көрди. Оның кийининде жүрексиреп ок айткан ўни угуды.

— Же, эне, мени жөнгөлү утку! Бисте эмди бойбыстың јуучыл организация бар...

Ол күн энгирде бис Олегле экү база ла узак отурып куучындаштыбыс. Олег менле, алдындағы ок чылап, катап ла ачык-јарық куучындашты. Ол менинг јарадарымды ла болужарымды сакыды. Олордың јуучыл организациязының планы керегинде, темдектеп алган амадузы керегинде, олор канайда тартыжарга турганы керегинде куучыннады. Ончозын, ончозын...

Бистинг балдар јаан, жакшы керек сананып алган деп, мен билгем. Тартыжу күүн-кайрал јок ло кату болорын мен база билгем.

Тартыжуда, оның турган јолында жеткер жыла алтамның бажында болордон айабас деп, мен билгенимче уулымба бастыра жүргегимненг айдып беретем. Оның алдында эрчимдү туруп, тартыжар керек.

Уулым менен көзин албай, унчукпай угуп отуратан.

— Эне! Же... меге ёлёргө келишсе, сеге менин учун уйатту болбос!

Меге жакшы да, коркушту да боло берди.

Меге сананарага кандый да күч болзо, жүргим канайда да сыйстаза, эмди менинг уулым жаңыс меге болуп жүрген эмес деп мен көрүп турғам. Эмди ёлұмдү жеткер оның јолының жакы

ла алтамында болордон айабас.

Же мен оның төжине јыгылып, көзимнің жаңын көргүэип, жайнабагам, талдап алган ѡолынан туура болзын деп албадабагам, айылымнан божотпоско колынан тутпагам, нöкөрлөринен жажырбагам, тартыжузына чаптык этпегем. Мен бойымның уулымды сүүгем, мен уулыма бастыра күчимле болужар деп шүүнип алгам.

Олег «Кашук» деп жажытту атту болгон.

«ЖИИТ ГВАРДИЯ»

Өлүмдү тартыжу баштала берди. Балдардың ол тартыжузы романтический јилбүле алыжып та калган болзо, же эң учурлузын отор жарт көрүп тургандар: олорды Ада-Тörölin сүүгени башкарып ичкеерлеткен.

Олор ёлёргө эмес, тартыжарга, ак-ярыктың ўстүне јўрерге јуулгандар. Олор јенү болорына бүткилеп турган. Ёштүлерге бойын садынып, организацияны айдып беретен кара сағышту јаман кижи олордың ортозынан чыгар деп, олордың сагыжына да кирбекен.

Мен бойымның кару Кашугымнан организацияның бастыра пландарын билип, бойыма да билдирибес јанынаң олорло кожно тартыжа бердим.

Олордың пландарыла мен јакшы таныш болгонымнан балдар јалтангылабайтан, олор менинг болужымды јилбиркеп тузаланатан, бистинг турада анчадала жажытту јуун ёткёндö, олор мени јуунды карулдаарга јаңыс катап тургускан эмес.

Жиит подпольщиктердин баштапкы јууны 1942 јылда сентябрь айдынг учында болгон.

Орой энгирде, бистинг айылга јуулгылаган. Көзнөктөрди одеялолор тартып, бёктөп салган. Столовыйда столдың ўстүнде шахтёрский лампаның очомүк оды күйүп турган. Ол јүрексиреп отурган балдардың чырайларын јўк арайдан ла јарыдып турган, же олордың көстөри омок болгон.

Столдың ўстүне шахматтар, домино тургузып салган, белетеп алган гитара мында ок болгон. Жирмеден ажыра кижи јуулган, турада тапчы болгон. Олор жаан керек сакып отургандай араай куучындажып, эмезе шыбыштажып отургылады... Же керек чын да ондай болгон.

Фашисттердинг сырангай ла уйазының, гестапоның жаңында бу ла јуукта откөн күндерде советский школьниктер јуулып, кыйынга ла тартыжуға белен отурдылар. Олордың большевик — адалары подпольеге мынайып јуулгандары керегинде олор качан да кычыргандар, олорго школдо куучындагандар. Эмди большевистский мактулу керекти балдар онон ары откүрип, тартыжуға кириштилер. Олор чындык керек учун тартышкандар, оның учун олорго не де коркушту эмес болгон.

Бу јуунга келген жиит улустан мен мындый балдарды көрдим: жаантайын эптү кийимдү јүретен Толя Поповты, керек дезе эмди де бойының кокурынаң ла баштагынаң јўк арайдан тудунып отурган Дёма Фоминди, јымжак сары чачту, жараш кысты Ангелина Самошинаны, — оның чангыр көстөри нöкөрлөрине бүдүмчилү көрүп турган; чике шүүлтелү ле жалтанбас Вася Левашовты; жакшы бүдүмдү, бийик сынду, эриндерин кымынып алган Мая Пегливанованы; кöп куучындабас, тöп санаалу, нöкөрлөрине болуш

эдип, кандый ла жеткерлү јакылтага баарга белен болгон Нина Иванцовны — бу эрке кыстың ак-чек санаазы оның сагышту көстөринен көрүнип турды; унчукпас, сергек, сырангай ла жеткерлү јакылта сакып тургандый бүдүмдү Валя Борцты; каткак бүдүмдү уулчактый, санаазы ла јүрги јуучылдый эрке Серёжа Тюленинди; бийик сынду, јакшы бүдүмдү ле суркурап турган кара көстү Жора Арутюнянты — бойы төп кижи.

Олег меге алдындагызынан да артык јүрексиrep калган, омок деп көрүнди.

Ол канайып та албаданза, бойының байрамга јүрексирегендий омок болгонын јажырып болбоды. Ол тёжин чангыр учукла чүмдеп көктөгөн ару ак чамчазын, алдындагы ок аайынча килемите утюгтап салган боро штанын кийип алган. Качарлары кызарып калган, бойы күлүмзиренип, оморкоп, балдардың чырайларын айкытап отурды.

Је уулдар ла кыстар бойлорын јуунда кокурлабай канайып та тудайын дезе, јиит ёй јенгип турды. Бир ле эмеш ёй ёткён бажында кокур ла каткы чыгат.

Јуунды Олег ачты. Көзнөктин ары јанында тымык түн турды, меге балдардың јүрги согулганы угулып тургандый болды.

Јааназы тышкаары эжик алдында, Николай таайы дезе оромдо туруп каруулдазын деп, Олег эртеден јакарып салган. Мен балдарла кожно болгом, оромдо ончо амыр ба деп билерге каајаа тышкаары чыгып јүргем.

Бу јуунда штаб тудуп алгандар, оның члендери Олег, Ваня Земнухов, Ваня Туркенич, Сергей Тюленин болгон, кийининде штабка Люба Шевцова ла Уля Громова база киргендер.

Организация жаңыс санаала «Жиит гвардия» деп адалган.

Комсомольский организацияның качызы эдип Олегти бир санаалу тудуп алгандар, «Жиит гвардияның» комиссары база ол болды. Организацияның командирине Иван Туркеничти тудуп алгандар.

Оның кийининде сурек мылтық-јепсел керегинде турган; оны кайда ла канайда табар, кайда сугар дежип шүүшкендер.

Румындар ла итальянцтер мылтыктарын көрекке бодогылабай, каруул јок артыргызып, кезикте курсакка да толып ийгедий тургандарын балдар көргүлөп салган.

Мынайда шүүжип тургускандар: кандый ла мылтыкты олор, оны табарга кандый ла келишкедий ёйлөрди тузалана, анчадала ёштүнинг чөрүлери Краснодондо, Изваринодо, Шеверевкада токтогон тужында кетежер, аргалу болзо, мылтыктар, автоматтар, патрондор, гранаталар, тол, миналар алар.

Куучын мылтық-јепсел ле керегинде башталарда, Серёжа Тюленин отургушка токуналу отурып болбой эмди де болзо, бедреп баргадый болды. Арткандары да јүрексигилеп турды.

Керектенг кыйбай, чике ле чебер јүрүп этсин деп, Олег ле Вания Земнухов балдарды ажындыраjakаргылап салды.

Штаб ла оның пландары керегинде канча ла кире ас улус билzin деп, бастыра организацияны беш кижиден бөлүүр деп, Олегтин берген јөбин балдар јарадып алдылар. Беш кижининг жаңыс ла начальниги штабла тил алышар.

Олег ле Вания Земнухов ажындыра белетеп салган чертти балдарга Олег кычырып берди. Оны балдар кандый да аңылу јүрексиреп

уктылар. Балдар јергелей, бойы-бойлорының ийиндериле тиижип, јуук отурдылар — олор жаңыс јуучыл биле. Јүрексиреп турганын јўк арайдан ла тудунып, Олег кычырды;

«Оч алар тушта менинг јўрўмим керек боло берзе, мен оны бир де минут аланзыбай бере-рим...»

Јўрексип тынган тыныштар, јииттердинг омок чырайлары — кандай да омок күш балдардын ўстўле учуп, олорды кожо баарга кычыргандый, олор оның кийининен учарга белен болгондый болды.

— Балдар, — Олег ырысту ла бўдўмчилў кўрўп турган јаан кўзиле нёköрлёри јаар кўрди, — балдар! Слер черттинг сўстёрин ончогор укканыгар. Тўрёлибиске беретен черттинг кажыла сўзин сананып алыгар. Кем бойына бўдўнбей, јалтанып турган болзо, эмди, тургуза ла унчукнай мынаң туура туругар. Качан торжественний молжуны берип салзагар, орой болор...

Мойноп кем де тескери барбады.

ЧЕРТЕНГЕНИ

Јиитгвардеецтер тартыжуны баштапкы ла јуунның кийининде ле баштадылар. Октябрь айдынг учында организация јeten кижиғе јетире ёсти, ноябрьда ондо Тўрёли учун тартыжарга турган улустан јўстен ажыра јиит јуучыл болды.

Кемди-кемди организацияга алардан озо, жыны кижиини штабтынг члендери јазап шингдеги-леп, оны ченеп куучындажып, келер ёйдёги јиитгвардеецти кату тартыжуга белетеп турдылар.

Оның кийининде Нина Иванцова ол керегинде куучындап туратан:

— Бир катап Олег меге айткан:

«Нина, бис партизандар болорыбыс. Партизан дегени не, сен оны ондоп турған ба? Партизанның керектери јегил эмес, је сүреен ѡилбүлү. Партизан бир немецти ѡлтүрер, оноң әкинчиzin ѡлгүрер, јүзүнчизин ѡлтүрер, јүс бириңчизи оны бойын ѡлтүрерден маат јок. Ол бир, эки, он јакаруларды бүдүрер, је ондый болорго јалтанбас болор керек. Партизан бойының јүрүмии качан да қарамдабас. Ол бойының јүрүмин Төрөлиниң ѡилбүлериң качан да бийик тургаспас. Төрөлиниң амадузын бүдүрерге турган болзо, көп улустың јүрүмин корыырга турган болзо, ол бойының јүрүмин качан да қарамдабас, бойының нөкөрин качан да сатпас, айдып бербес учурлу. Бистинг партизан ондый, Нина!»

Штаб бастыра организацияны беш кижиден бөлүди.

Қажы ла бөлүкти сырангай ла јалтанбас, кайа баспас балдар башкарған. Штабла тил алышарга қажы ла бөлүкте тил јетирер кижи бар болды. Организацияға кирип турган қажы ла кижи чертенир учурлу.

Черттинг тексті мындый:

«Мен «Жиит гвардияга» кирип јада бойымның мылтық алып јуулашкан најыларымның алдына, бойымның көп кыйын-шыра көргөн төрөл јеримниң алдына, бастыра албатының алдына учурлап чертенип турум:

Jaan нөкөримниң берген јакарузын жана баспай бүдүрерим.

«Жиит гвардияда» бүдүрип турган ижимди сүрекей жажытту тударым.

Ортөп, түредип салган городтор ло јурттар

учун, бистинг улустынг каны учун, орус герой-шахтёрлордынг кыйынду ёлёми учун күйүн-кай-рал јоктоң очимди аларым деп чертенип турум. Оч аларда јүрүмим керек болзо, мен бир де минут аланзыбай берерим.

Мен бу агару чертимди кыйыннынг алдына, ол эмезе коркуганымнанг улам бузар болзом менинг адым, менинг төрбөндөрим чактынг чакка каргадып салзын, мени бойымды нöкөрлөримнинг кату колдоры кыйназын. Кан учун кан төгөр! Ёлüm учун ёлтүрер!»

Кийининде Радик Юркин куучындаган:

— Олег Кошевой бисти, келер ёйдöги јиит-гвардеецтерди стройго тургузып алала, Донбасстынг јуучыл традициялары керегинде Ворошилов ло Пархоменко башкарған Донбасский полктордынг героический подвигтери керегинде, комсомолецтердинг ижи ле ак-чеги керегинде эске алышып кыскарта куучындайтан. Онынг сөстöри тынг эмес те болзо, је бисти оморкоткоынанг улам, бистинг кажыбыс ла эмди ле јууга баргадый болдыбыс.

«Жайым јадынды, ырысту јүрүмди бис эненинг сүдиле кожо алганыс. Немецтер бисти тизелендирип качан да тургузып болбос! — деп, Кошевой айткан. — Бис, бойыбыстынг таадаларыбыс ла адаларыбыс чылап, калганчы тамчы каныбыс акканча, калганчы тыныжыбыс чыкканча тартыжарыс. Бис ёлümге ле кыйынга баарыбыс, је Төрлибис алдында бойыбыстынг молжубысты акчек бүдүрерибис.»

Онынг кийининде ол бисти стройдон бирден кычырып чертенидирген.

Качан Олег менинг фамилиямды кычырарда, мен ононг тынг јүрексиредим. Мен эки алтам ичкери базала, нöкөрлөримге бурулып, кыймык-

кыру агаштардың будактарын ла туралардың көзнөктөрин бүркеп салган. Салкын трубада откүн сыгырып турды.

Бистинг айылда Зоя керегинде узак куучын-
дашкылады. Олег унчукпай, бойы не де керегин-
де сананып, угуп отурды.

Зояның портредин салган газет келерде, Олег оны чеберлеп кезип алала, рамкага жазап тургузала, бойының орунының жынына стенеге илүп койды.

БОМБАЛАР

Уредүлү јыл одүп, испытаниелер табыштырары божай берерде, Олег онунчы класска көчти.

Эмди ондо бош ёй көп болордо, эмеш те болзо, амырап ал дедим. Оның угар да күүни јок.

Уулымның чырайы там ла сооп баратты. Ол унчукпас та боло берди. Оның санаазында кандай пландар болгон? Мениң сок жаңыс уулым кандай санаа алышып јүрген? Меге бир ле неме жарт болгон: оның санаазы, јүргеги ондо, от-жалбышту ёдүп турган јууда, бистинг ончобыстың јүрүмибис керегинде тартыжып турган јерде болгон. Мениң алдымда эмди уулчак эмес. Уулымның колдоры мылтық туткадый болды.

Кийининде мен ончозын Олегтин бойынаң билгем.

Испытаниелер божогон кийининде капшай ла
фронтко болужарга нени эдери керегинде ол нö-
кёрлөриле јоптёжö берди. Отряд тозöп алала,
агаш аразына партизандарга барап керек деп,
Олег бойының шүүлтезин айтты.

Олег бу ёйдö сапёрный часттың политотде-

лининг начальнигиле, Вячеслав Иванович Грачёвло танышпаган болзо, сапёрлорго улам сайын јүрбекен болзо, балдарла та не болор эди, билбей турум.

Бу 1942 ўыл башталарда болгон. Олег армияга бойының күүн-санаазыла баар деп шүүнип алган. Вячеслав Иванович Олегти бойымның уулымдый корулап јўрерим деп, јуу божозо, Олег айылына јенгүлү ле су-кадык јанып келер деп, мени бүдүндирип турды.

Мен озо баштап алсанзып тургам, је учында ѡюпсине берген. Олегтин сүүнгенин бичип те болбос! Ол мени кабыра тудуп, комнатаның ичилие, кичинек кызычакты айландырган чылап, айландырып турды. Бу ёйдо ол кандай күчтүй болуп калган!

— Эне, быйан болзын сеге! Сен мени ондоорынг деп, мен билгем — деп, ол мени эки јаагыма окшюп, айтты.

Олор атанарага шыйдынып баштады. Је Вячеслав Иванович озо баштап кайдаар да јаан көректүй барып келетен, оның кийининде Олегти којо аппаратан болгон.

Грачёв келер болгон күнде келбеди, ўчүнчи де күнде келбеди, он күн ѿтти, келбеди.

Бааррага јўрексиреп турган Олег түниле уйуктабас болды. Бис база санааркап турдыбыс — Грачёвтың не-немези Краснодондо арткан. Түбек болгон эмтири деп серендибис.

Ол ондай ок болуп калган эмтири. Грачёв ѡштүлөрге курчадала, оноң бойының улузына узак келип болбогон.

Июль айдың изү күндери турды. Немецкий черў күнчыгыш јаар ичкеерледи, оныла кожо — ёлём ле түбек. Украинаның чечектеп турган городторы ла деревнелери ѡртко күйүп турды.

Кызыл черў јаны јерлерге тескеерлеп, јуулажыл турды.

Краснодонның шахталары, ишмекчилери ле служашийлери истребительный батальондор төзгилеп, орой энирге јетире јуучыл белетениш откүргилеп турды. Олор базарный площадьта ишмекчилердин јаан общежитиелеринде јаткылады.

Олег бу күндерде айылында чек токтобос болды. Ол Краснодондо ёдўп турган керектердинг бирүзин де откүрбей турды. Бастыразы ла ого керек болгон. Түнде де учуп келген немецкий самолётторды көрөргө ол тышкаары эжик алдында јадып, простиныла јабынып алыш уйуктаар болды.

Немецкий самолёттордон ракеталар түжүп, шахталар ла паровозтор ўзўкtele күўлеп, тенгерини прожекторлор јоктогылап, зенитный пушкалар кўзўрежип турды. Немецтер городтың бистинг воинский часттар толуп қалган јаказын бомбалагылады. Бомбалар јарылган табыш Лиҳой станциядан да угулат, ондо јарык тандак узак көрүнип турды. Түнде түштий јарык боло беретен.

Мен Олег учун коркуп туратам. Јажыл ёлонгнинг ортозындагы ак простиныды немецтер кўрўп ийер деп бодойтом. Олег каткырып айдатан:

— Эне, сен простиныды база јууга керектў неме деп бодоп турунг ба? Бу тегин ле бўс ине, онынг алдында дезе, тегин ле кижи уйуктап јат.

АТАНЫП БАРГАНЫ

Краснодоннон улусты атандырары экинчи катап башталды. Бис атанып баарга база беле-

тәндибис. Төрөл јерибиске ойто келетен өй келер деп, бүдүп те турзабыс, је ѡректе сүрекей уур ла ачу болды. Карыксынып турган улусты токунадарга Олег канайып та кичеенип турган.

— Болор-болбос сөс айтпагар! Немецтерди Чудский көлдө оодо сокконыс, Наполеонго Москвасынг јанында база једишкен, эмди бис фашисттерди оодо согуп болбозыбыс па? Орус јерди кем-кем јуулап алган деп, историяда айдылбаган, эмди де кем де јуулап болбос. Неденг де көркубагар! Бис јенгдиртпезис. Бистинг черүү флот, партизандар кайда! Ундубагар, Тарас Бульба не деп айткан: орус албатынынг күчин сыңдыргадый күч ак-ярыкта јок!

Биске онынг сөстөриненг токуналу боло беретен.

Голдорло, Краснодоннынг оромдорыла албатыучы-кыйузы јок јылыжып баратты. Торолоп калган уй-мал ынгыраныжып, ўй улустар калактагылап, балдар дезе ыйлап та болгылабай турдylар.

Бор-кар немелерин машиналарла, абрааларла, кезиктери јўктенгилеп алып, немецтерденг качып баратты. Мынайып бастыразы күнчыгыш jaар барылап, воинский частытарла колужыш турдylар. Кезикте бастыра табыш, кыйги, ыйсыгыт танктардынг гусеницаларынын табыжын тундрыып турат. Кавалерия ла пехота база којо. Јуучылдардынг ла командирлердинг чырайлары кунукчыл болды.

Донбасстынг мундар тоолу буттарла, колесолорло көдүрилген кара-күренг уур тозуны күнди карангуйлада бектеп, улустынг јўстерин карарта бүркеп, оосты кургадып, көстөрди тундруып, тиштерде кызырап турат. Кезикте тозунга улус та көрүнбей барат.

Күн күүн-кайрал јогынаң ѡртойт. Кыйналып калган балдарды көргөндө, јүрегин јарыла бергедий. Олорго ончозынаң ла күч болгон.

Бистин тура јолдың јанында турган, көзнөктөринең ончозы көрүнетен. Оны ончозын Олег те көргөн. Ачынып, килеп турганы оның көзинең көрүнген. Је јүрги бир де коркубай турган.

— Эне, — деп, ол айтты, — меге баар керек. Керек! Керек! Эшелондор ончобыска једишпей калардан маат јок. Ол тушта не болор? Немецтер бисти, эр улусты, олорго укреплениелер жазаарга, окоптор казарга, олордың пушкаларына снарядтар ла патрондор тажырыга айдай берер. Ол пушкалар дезе бистин улусты адар, олорды ѳлтүрер! Сен билеринг, мен ондый ишке качан да барбазым, ол тушта немецтер бисти ѳлтүрип салар. Канайдар? Тегин јергө ѳлёр bö? Јок, баар керек. Керек...

Кенетийин база бир түбек табылды... Атанар алдында энем тың оорый берген. Ол ўч кижи-нинг ижин иштеп јүрген, күчи чыккан. Аайна чыгар болзо, ичин тиф оорузы эмтири. Бу учурал бастыра планыбысты бузуп салды. Мен оору энемди канайып артырып салатам? Ол јокко кайдаар да барбазым дедим.

Николайга билезиле, Олегле кожо тургуза ла атанарга келишти. Олорго, ол алты ишмекчиге абрашу ат берген. Абрага бастыра немелерди салып алала, бойлоры јойу баар дежип, эрмектежип алдылар.

Олег бойының оору јааназын артырып салар күүни јок болгон! Бир күнде ол меге он катап айдып туратан:

— Јаанамды чеберле!

— Јаана, ундуба, сен коммунист! Сенинг партбиледин кайда? Сен оны јазап сугуп салдың

ба? Немецтер келзе, тургуза ла тинтиир! — деп
јааназына айтты.

Јааназы чылаазынду күлүмзиренип ийди:

— Менинг учун коркуба. Мен биледимге бүдүм-
чилүү јерди белетеп салгам... немец оны алып бол-
бос. Ийттиг колы кыска. Сен, Олежек, бойын
чеберлен. Коля таайыңның сөзинең чыкпа...

Олор бирёзи бирўзин онойып токунаттылар.

Атанаар алдында Линаала јакшылажып аларга
Олег база барып келди. Мынанг баарага келиш-
пезе немецтерден јажын, турумкай бол, кунук-
па, бойыңның улузың келерин сакы деп јакыды.

Меге дезе айткан:

— Мен керегинде санааркаба, эне. Меге бү-
дүп јүр, нени эдерин мен билерим. Мен сананзам,
меге армияга ол эмезе партизандарга барза
торт. Мен бежен октоң төртөн сегизин тегиндү
эмес тийдире аткам. Эмди ол сүреен керектү
болов!

— Менинг уулым,—мен оны токтодорго алба-
дангам, — сен ондый болгоның сүрекей јакшы,
је сен јўк ле он алты јашту ине!

— Торчык кичинек те болзо, оның ўни јаан,
— деп, Олег база ла кокурлаган. — Кандый да
болзо, сенинг уулынг улустың кийинине јажын-
бас. Йок, ондый болбос!

Мен Олег учун санааркап тургам, ол айткан
сөзин кыйалта јоктонг бүдүретенин билетем. Је
мен канайдарым? Күштың балазының канады
özö берерде, ого төрөл уйазы да тапчы боло
берген.

16 июльда эртен тура мен ыраак јолго јүре-
гиме сырангай ла јуук ла кару улусты ўйдежип
атандырдым. Олорло кожо менинг ўйрем, геоло-
гический отделдин чертежницазы, Елена Пет-
ровна Соколан, атанган. Олег Елена Петровнаны

сүўп, ого карузып јўретен, ол бистинг јуук нёкөрибис болгон.

Олорды мен городтың ары јанына јетире ўйдекип салдым. Ондо мен уулымды унчукпай куҷактап, окшоп алгам.

— Кандый ла немени акту санаангла, ак-чек күүнингле эдип јўр — деп, јакшылажарымда айттым.

Олег меге кепказыла узак јанып барды.

Мен айылымга торт санаа жок келгем. Бистин бу ла јуукта јаан табышту ла эптү, Олегтинг каткызы, Коля таай ла јаанактың кокуры токтобойтон, ойын ла јыргал толо болгон јакшынак турабыста эмди ээн, тымык боло берди. Бастыра немелерди алдындагы јеринең кыймыкташып, чачып салган. Менинг Олегим жок.

Мен кородогоныма кыймыктанар күч те, эрмектенер тил де жок болуп, полго јыгылып, узак јаттым...

НЕМЕЦТЕР

Коркушту күндер башталды. Мен сырангай ла коркушту неме болоры керегинде сананбаска бастыра күчимле албадандым.

Город ээн; ончозы ёлгүлеп калгандый. Городто арткан улус бастыразы ўштүден, чумадан коркуган чылап, айылдарында јажынгылап калган. Бис айылыбыста энемле экү ле болгоныбыс.

1942 јылда, јирме июльда эртен туралар немецтер Краснодонгө кирип келдилер.

Олор солдаттарга түгей эмес, јаан жолдордо улус тозуп тоноитон бандиттерге түгей болды. Бойлорын «јайымдаачылар» деп аданып турган

улус озо баштап туралар ла күштың ботпушта-
ры сайын жүгүриштилер. Олордың кажызы ла
нени де: күштарды, кандай да таарларды, ке-
зиктери жүзүн-жүйр кийимдерди алғылап турган.
Немецкий солдаттар неден де яескингилебейтен.
Олордың офицерлерининг чөмодандары тоноп
алган жоёжёлө толуп калган болгон.

Бистинг турага эки ефрейтор келеле, мында
«яан офицер» жадар дешти.

Бир ефрейтор эжиктеги көжөгөни көрүп
иийеле, түжүре тартып алала, түре түрүп, таары-
на сугуп ииди. Экинчизи отургуштан менинг
торко платьемди алган бойынча, карманынан
кайчыны чыгарып, оны косынка эдип, мында ла
кезип ииди. Оның кийининде экилези буфет
жаар тап эттилер, же бис тоноорын билеле, баа-
лу немелерди ажындыра сугуп салганыбыс.

Энгиргеери Краснодонго немецтер толо берди.
Бу ла күн биске теерек офицер кочүп келди.
Оның чөмодандарын ла кайырчактарын тургу-
зар да жер јок болды. Олорды кладовойго ло
коридорго тыгып салгандар; олордонг туралынг
ичи де тапчы боло берди. Тоноп алган немелер-
динг ортозында самовар ла полдың щётказынан
бери бар болгон. Іаңыс сөслө айтса, бистинг
квартиранты яан офицер дегенче тонокчы деген
болзо, торт болор эди.

Оноң ло бери менинг айылым меге ёскö ки-
жининг айылындый боло берди. Мен јük ле ја-
ныс немеге сүүнин жүргем: эмди мында Олег те
јок, карындајым да јок, олорго немецтерле ко-
жо жадарга келишпейт.

Је кем де сакыбаган неме боло берди.
25 июльда төрт час түште алты ишмекчи, олор-
ло кожо Олег, менинг карындајым билезиле
бурулғылап, јанып келгендер. Олор Новочер-

касска жетире барган, күнчыгыштагы јолды дезе ѡштүлер алыш койгон.

Олег ле менинг туштажыбыс сүүнчилүү эмес болды. Ол ачу-коронго кунукчыл ла каарып калган болды. Оның күлүмзиренгени көрүнбейт, унчукпай, толуктанг толукка күүн-күч јок базып, нени эдерин билбей јүрди. Эбиреде не болуп турганын ол кайкабай турды, је ол көргөн коркушту керектер јүргегине бадышпай турды.

— Эне, сен билген болzon, эне! — деп мегешымыранатан. — Бу улус эмес, кандый да јутпалар, кижи јиичилер! Јолдо мен нени көргөнимди сен билген болzon, кару энем!

Коркушту немеден коруланарага тургандый Олег, яш тужунда чылап, меге јапшынып, јөөжёzin бербеген учун ўй кижини немецтер канайып ёлтүргени керегинде, эмчек баланы немец будынаң тудала, јолго согуп ёлтүреле, ўстүле мотоциклле ажыра мантаканы керегинде куучындайтан...

— Канча да кире јўрзем, оны качан да ундубазым! — деп, Олег чертенген кеберлүү айтты.

Ол түнде ёчомик јаркынду јарыткыштың жанына отурып стихтер бичийтен. Қоштой кыпта бистинг төжөктө, бистинг јастыкта немецкий офицер уйуктап, козурыктап јатканы угулат.

Јарыткыш уулымның јўзин алдынаң ѡрё јарыдып турганда, мен көзимди оноң албай, көрүп отуратам, оның стихтери мындый болотон:

...Мынайда јадып болбозын шүүндим
Кыйынды көрүп, бойы шыралаар ба?
Капшай, ёй јеткен!
Шаштүн турган јеринде јоголторго.
Эм тира орой эмес!
Онойдо күүнгем, оны бүдүрерим,
Бойымның тёрөлим, албатым учун,

Бистинг баалу советский ороон учун
Бастыра жүрүмимди берерим.

Сталинградка немецтер, рұмындар, италья-
нецтер ўзўк те јок барғылап жатты. Олордың
обозторы, артиллериязы, танктары, штабтардың
офицерлери отурған легковой машиналары учы
јок чуба жып баратты.

Оштүлер сүйнчилү, тойу, јенил јенгүе једи-
нерге иженгилеп барғылап жатты.

Оштүлер ғистинг айылда болгоны уулымды
сүреен ачуркандырар болды. Ол немецке бойы-
ның олорды көрөр күүни јогын чыгара айтпас-
ка канайда албаданып турганын мен көрүп ту-
ратам. «Jaan офицер» бистен Сталинградка јү-
ре берген, эмди ғистинг айылга солдаттар тур-
гузар болды. Олор эки-үч ле коноло, жүргүлей
беретен.

Бир катап биске эсэсовец-солдаттар токто-
дылар. Олордың бирүзи, обедтин кийиннинде
диванга кыйын јадып алала, Олегти узак көрүп,
менен сураган:

— Кем бу?

— Менинг уулым — дедим.

Бу су-кадык ла жараш уул деп немец каткы-
рынып айдарда, немецкий тилди билетен Олег
кабагын јуурып ийди. Мен унчукпай отургам. Је
немецке оны угар улус та керек јок болгон. Ол
онон ары куучынданып отурды:

— Эйе, слердинг уулыгар сүрекей жараш ла
чакту. Германияга ондый солдаттар керек.

Олег јескинип, фашистти кылчайып көрди.

Уулым тышкаартынаң жаңы ла келген; ол
айылына мендеп келгенине кызырып калган,
бийик майдайында кара кабактарлу, көстөри жа-
рык, таларкак уул. Ол көк костюмду, ару ак

чамчалу, бойы капшуун, јиит, бийик сынду болгон.

— Солдат болор күүнинг јок по? — фашист ғыноң айрылбай сурады. — О, јок! Бистинг Германияда сендей уулдар көп...

Немец туктурыла берди.

Келишкедий сөс бедиреп мангдайын чырчыйтып, оның кийининде тизезине тажып ииди:

— О, ол дезе... куркульдерде иштеер. Бистинг Германияда куркульдер көп. Олорго чактула су-кадык ишчилер керек.

Олег учы-учында чыдажып болбоды.

— Тенек сен, тенек! — деп, ол орустап тынг айтты. — Куркуль деп не болуп турганын сен билбезинг—ол бистийиле болзо кулак. Бис олорды — слердин куркульдарыгарды сүргенинен бери удал қалган. Удабас слерге де ондый ок күн келер.

— Слерди бе, слерди бе? — немец тееркеп сурады. — Кулак дегени ол не?

— Кулак дегени кулак, сен дезе тенек! — деп, Олег айтты.

ОШТУЛЕ СОГУШКАНЫ

Эртен тура эсэсовецтер јўре бердилер. Је бистинг ару турабыс кандай да немецкий генералга катап ла керек боло бёрди. Ол биске бойының тоозы јок чемодандарын алганча, денщик¹ кожно кочүп алды.

Денщик — бийик сынду, семис, кызыл-jeeрен эсэсовец — орустап јакшы билетен, чын ла

¹ Денщик — озо тушта Россияда офицердин јалчызы аайлу солдат.

фашистский күүн-санаалу ла орус ла советский улусты калжуурып кörötön эсэсовец. Айылда jaңыс ла оның бапылдууш ўни угулатан:

— Советский чочколор! Малдар!

Генерал дезе jaан кыпта шампанский аракылу болуштоптор, печенье, фрукталар, jүзүн-йүүр конфеттер, шоколад јаткан столдон айрылбайтан. Коля карындашымның уулына, кичинек Валерикке, столдың jaныла öдөргө сүрекей күч болгон. Jaаназы денщиктинг кижи бүдүми јок кеберин кörүп, Валерикти стол jaар кörбөзин де деп, кату јакарып туратан. Је уулчак jük le ўч jaшту 'болгон, ол амтанду немелерден ле фрукталардан болгой калашты да тойо ѡибей турган. Валерикке бойының күүнин јенгерге сүреен күч болгон.

Бир катап Валерикке толуктагы, бисти немецтер кийдирип салган кичинек кыпта отурага күүнине тийе берген, ого ўзеери уулчак сүрекей аштап jүрген. Бастыра јиир-ичер немелерди jaаназы башкаратан. Ол кухняда болгон.

Валерик jaан кыптың эжигин ачып ийерде, оның алдында не ле jүзүн курсакту стол тураларди. Бис аайына чыгарыбыста, мындый болгон эмтири.

Валерик столдо јаткан амтанду немелерди ле фрукталарды кörүп ийген, је jaанактың стол jaар кörбөй дö jүр деп јакыганын эске алынган. Је шоколад jaар кörбөй, könдүре öдүп болбоды. Валерик бойын бойы төгүндеер деп шүүнип алган. Ол кайра бурулала, сыртыла тескеерлеп, ичкеери басты.

Генерал ўйде јок болгон. Денщик диванда отурган. Ол мылтыгын алган бойынча, јыдазыла Валерикти белине түртүрип, ийде салып бастыра тураны торгулта кыйгырды:

— Орус чочко! Сен не мында базып јўринг?

Бис коркуган Валерикting кыйгызын угуп ийгенибис. Џааназы оны күчактанып алган. Ол бастыра бойы терлеп, көстöри айрыланып, бастыра бойы тыркырап, туктурылып турды.

Кухняда отурган яааназы шымыранып, Валерикти токунадып айтты:

— Је, ыйлаба, тыркыраба, балам! Билеринг бе мен сеге нени айдарым? Уксан да: удабас бого ойто ло чолмонду таайлар келер, олор сеге кöп конфеттер, шоколадтар, яблоколор ло грушалар экелип берер...

Бу ёйдо Олег айылында јок болгоны арга болды. Је ёштүле согушпаганча болбоды. Бир катап денщик бистинг кёзебисче ле орустарды јўзўн-јўёр айтқылап отурды.

— Слер культурный эмес чочеколор, јерлик ангый албаты! Слерди ончогорды ўредер керек. Бу керекти бастыразын бистинг культурный Германия бойына алынган. Бис бойыбыстын амадубыска јединерибис!

Олег чырайы кугарып, чугулданып калган. Мен бастыра бойым тыркырап турдым. Уулым бастыра күчиле бойын бойы тудунып, эрин ёнгизурде тиштеп алды.

Денщик онон ары арбанды:

— Слер, орустар, улу Германияга быян жетирер учурлу!

Бу ла ёйдо бистинг бастыра јакаруларыбысты ундуйла, Олег чугулданып айтты:

— Төгён! Бис эмес, сырангай культурный эмес, јерлик ангый албаты слер — немецтер. Культурный албаты бастыра немелерди ѡртöп, амыр јаткан улусты ёлтүрер беди? Слер биске табарганыгар! Слер кижи јиичилер, јаш бал-

дарды ла коруланып болбос ўй улусты ѡлтүрип жадыгар! Слер... слер...

Немец, озо баштап Олегтин кыйгызын он-доп болбой турала, оның кийининде кенетийин уулыма тап эдип, бар-жок күчиле жүзине жудуруктады.

— Сен комсомолец пе? Мен сени ѡлтүрим! — деп, мылтыгын чыгарып, кыйгырды.

Олег чугулданып, немецting мундирининг жакынаң тудуп, бастыра күчиле силкиирде, оның коркунчагы ла күчи жетпези öнги-сюри жок көзинен жарт көрүндү.

Мен олорго жүгүрип барала, Олегти бёктой тудуп алдым.

— Уулым жаш, сагыжы киргелек... — деп, калаптанып чыккан казыр анды токтодып, жайнаң айттым. Олег турадаң чыгара жүгүрди.

Мен оны эжик алдында тактада отурганын таап алдым. Ол, бажын эки колыла кабыра тудуп алала, ооруга чыдашпай турган чылап, жайканып отурды. Оның жүзинде жудурук тийген жери кызарып калган. Көзининг жажы дезе кугарып калган жаагына да тийбей тоголонот.

— Сен эмес болгон болzon, эне, мен оның кејирин ўзе тартар эдим — деп, ол угулар-угулбас эдип айтты.

Мен уулымды бастыра аргаларымды тузалаңып токунадып аларга албадандым. Бойыма жаба тудуп, эркелеттим. Жүзине ле көзине окшон айттым:

— Эм тира олордың табы, Олег... Чыдажар керек. Бистинг улус удабас келер.

Олег кенетийин бажын көдүрип, эбиреде жаман көрди:

— Чыдажар керек деп, мени ўретпе, эне! Мынаң ары немецтерле жаңыс турада жадып

болбозым! Партизандарга барада, бойымның учун ла бастыра улус учун öчимди аларым! Бу немецтинг ўлўзин мен берерим!

Ырыс болуп, экинчи күнинде офицер, оныла жоғо оның денщиги бистенг јўргўлей берди.

ЧЕРТ

Бис јаан концлагерьде чилеп, јатканыбыс. Москвада, фронтто не болуп турганын, бистинг черў кайда турганын бис билбегенибис.

Немецтердинг болужыла садынчыктар бичи-ген газеттердинг сөстөрине ле немецкий радионың күнүң сайын кыйгырып айтканына бис бүтпей турганыбыс. Ленинград немецтердинг колында, Сталинград немецкий черўнинг табарузына чыдажып болбогон, Кызыл Черўни оодо согуп салған деп немецтердинг пропагандазы бўдўмчилик турган. Олег олорды элек теп айдан:

— Тёгўндегилеп јат! Менинг јўрегим сезет.

Немецтер јурт албатыны кўён-кайрал јогынан тоногылап, олордын малын ла ажын blaap, оны Германия јаар атандыргылап турды. Толтыра ашту јаан самолёттор албатызы торолоп јаткан Краснодонның ўстюле учкулап ёдётён. Оның кийиннинде бистинг јашоскўримди немецкий кыйынга айдагылаар болды. Украинаның јерине ый-сыгыт, онту-калак толо берди.

1942 ўйларда август айдынг учында арестовать эткен бир кезек шахтёрлорды ла служащийлерди немецтер Краснодонның городской садында кёмўп салдылар. Олордынг ортозында ўй улус ла балдар болгон. Олорго бойлорына оро кастырала, ороның тўбине бут бажына тургузып, кажы ла беш кижиининг колдорын эмикле кўлў-

Олег 1942 жылда август айда.

танбай тура бердим. Кошевой јарым ўнле, је сүрекей ѡарт эдип, черттиң текстин кычырды. Мен оны ээчий айткам. Олег текстти кычырып божойло, меге јууктап базып келеле, штабтың алдынан мени чертенгенимле күндүлөп, айтты:

«Радик, бүгүнги күннен ала сениң јүрүмин «Жиит гвардияга» ла оның керегине берилip жат».

«Жиит гвардия» өзүп, алдындағызынаң артық тыңғыды. Оның јуучылдары күнүң ле көптөп, берилген керекти кажызы ла жалтанбай бүдүрип турган. Бу ла јууктагы школьниктер организацияга киргилеген кийининде, канайып та кенетийин кубулышып, чын ла подпольщиктер боло берди.

Олордың кажызында ла бойының аңылу јуучыл чыңдыйы, немецтерле тартыжатан бойының тактиказы бар болгон, је олор жаңыс керек учун биригип турганы олорды ончозын бир түнгей эдип турган.

Качан бастыра јердин ўсти кара булутла бүркелип калгандый болордо, немецтерди токтодып болбогодый болордо, балдар тартыжуның баштапкы ла күнинен калганчы часка жетире ёштүлерле тартышкылап, женү келерине, Донбасска Кызыл Черўнине бүдүп тургандар.

Эң ле жаан учурлузы «Жиит гвардияны» мун тоолу улуска јуук эткени — онызы олордың организациязының күчи болгон деп, меге эмди ѡарт.

Караңгай түнде, салкын ла јотконның ортозында, юлум јууктап келерде, маяктың јарык оды кенетийин јарып, кыйналыш калган улуска сок жаңыс чындык јолды көргүзип бергендей болды.

Чынынча болзо, бу краснодонский уулчактар ла кызычактардың жииттердин жаан эмес группа-

зы болгон, је олор ончозы организованный, јууга белен болгондор. Олордың колында мылтык-јепсел бар болгон.

Партияның ўни олорды тартыжуға кычырып турған, олор албатының кереги учун тартыжаа-чылар боло бердилер.

Немецтерденг коркуган, ол эмезе бойының улустарының келерин араай сакып јаткан кажыла кижи сананган:

«Акыр бу не боло берди? Улус мылтык-јепсел алыш, немецле тартыжарга биригерде, мен не отургам? Болужар керек!»

Олжочыларла тартыжарга јаан улусла кожобистинг балдарыбыс туруп чыкканы кандый да сүүичилү ле јакшы болды.

Бир тушта бойының јайымы учун тартыжарда бистинг албатыдаң јўк ле кара јаңысташ тартыжатан геройлор чыгып туратан. Эмди, советский јаң турған ойдо, јеткер јўк ле башталарда ла — тартыжуға јўстер ле јўс мунгдар тоолу геройлор тургулап чыккылады. Бистинг мактулу партиябыс, комсомол, пионерский отрядтар, бистинг школдор, бистинг искусство ло бистинг ишкүчибис бойының улу керегин эдип салды. Кечеги күнде тегин ле школьник болгон балдар — бўгўн геройлор боло бердилер. Ондый геройлор кўп болгон, ондый массовый героизмнинг алдында ёштўлер де кўчи ѡюк болгон, ёлтўрткен бир геройдың ордына ондор тоолу геройлор туруп чыгатан. Россияның баштапкы революционерлерининг сананган санаазы бўтти:

Кату ёштў оч аларга кўдўрилед,
Оның кўчи бистийинен тынг болор...

Јас кандый болгонын билзе, јай кандый бо-

лорын билерге күч эмес. Бу бистиг бир группа краснодонский балдар ондый бирлик ле јалтанбас болуп турганда, олордың кийининде јендиртпес ийде-күч бар деп, алғанзыбас та керек. Керек дезе сырангай ла коркунчак та кижиге Краснодондо ондый ийде-күч бар болгоны јарт боло берди.

Бу керекти Кызыл Черё бойының јенгүлери-ле бүдүмчилеп керелеп берген.

МЫЛТЫҚ-ЈЕПСЕЛ КЕРЕК!

Немецтер ичкеери баргылап јадарда, олордың военный техниказын, учи јок ёдүп јаткан танктырын, орудиелерин ле бистинг ўстүбисле ёдүп бараткан тоозы јок самолётторын көрүп турган күндерде Уля Громованның јүргеги ол ло ѿйдо чочуй бергендий болгон.

— Нёкёрлёр, — деп, Уля нёкёрлөрине айтты, — бис нени сакып отурыс? Удабас бистинг улус келер, немецтерди сүрүп салар. Йуу-согуш, байла, тың болор. Ол тушта бистинг шыркалу улуска бис неле болужарыбыс? Танышкындарды, марляны, јүзүн-јүүр эмди кайдан аларыбыс? Оны ончозын эмди ле јуур керек!

Уулчактар бого тың да күүнзегилебеди, же кыстар бастыра күүнин салдылар.

Уляның ўүрелери — капшуун, јалтанбас Шура Бондарева, эттү-канду, каткычы шулмус Аня Сопова, эптү ле качан да айрылышпас сыйындар Иванихина Лиля ла Таня, бичиктерди көп кычырган, кату бүдүмдү кызычак Шура Дубровина — эмдерди јуурда олор канча кире эп-сүмелерди тузаланып, албаданып, кичеенгилеп тургандар! Баштап олор керектү немелерди бойло-

Советский Союзтың Геройы Уля Громова.

рының айылдарынан, оның кийининде күрүштәныштарынан, учында — немецкий госпитальдардан ла аптекалардан алгандар.

Кыстар танышкындарды, марляны, пакеттерди ле жүзүн-жүйр әмдерди көп жууп алгандар, же олорго бистинг шыркалу солдаттарга болужарга келишпеди...

Табынча ла билгир иштеп, штаб бойының агитационный организациязынан немецтерге жуujепселдү удурлажатан организация эдип кубултып алдылар.

«Жиit гвардияның» оодылып калган мылчада-
бы складына ўштүден айрып алган мылтыктар,
гранаталар, взрывчаткалар ла патрондор там ла
көптөп турды.

Октябрь айда Олегке, Серёжа Тюленинге,
Клава Ковалёвага ла Женя Шепелевке мылтык-
јесел таап аларга сүреен jaан жеткерлү керек
эдерге келишти.

Энгиргеери, бозом кирип барадарда, Красно-
донго бир полк румындар келди.

Солдаттар туралар сайын таркагылап, ма-
шиналарын тышкаары тургускылап салала, бой-
лоры парк jaар баргылады, ондо олорго немец-
кий кинокартина көргүзип турған.

Бир тураның кийининде, Садовый ла Клуб-
ный деп оромдордың ортозында, мылтык-јесел-
дү машиналар турганын балдардың курч көстö-
ри көрүп салган. Машиналардың жаңында ка-
руул јок болгои. Серёжа Тюленин оны көрүп
келер болуп барада, оноң көзи суркурап, сүүнип
келди:

— Каруул јок! Ол кино көрүп жат. Бот тенек-
тер! — деди.

Машиналар турган чеденинг одожында оодыл-

ып калган көзнөктөрлү ле эжиги јок тура турган.

План түрген бүде берди. Гранаталарлу эки јаан кайырчакты ла ўч мылтыкты балдар машинадан тургуза ла чыгарып алала, таап алган јоёжбозин ончозын јемирилип бараткан турага эңмектеп aparала, жажырып салдылар. Оның кийининде олор сыранай ла буру јок бүдүмдү улус болуп, парк јаар бардылар. Бир күн откөн кийининде, мылтык-јепселди мылчадагы складка жеткер јогынаң апарып салгандар.

Мен коркуп, балдарга айттым:

— Ол тушта јарык болгон! Кижи кажы ла минутта румындарга учураардан маат јок болгон!

Серёжа бойының тегин де кичинек, боро шулмус көзин сыйкытта көрүп ийди.

Клава јанғы ла школдон келген ёкёр кызычактый көрүнди, Олег дезе бойының нёкёрлөрин аякта, күлümзиреништү каруузын берди:

— Маат јок болгон ло, је учурабадыс!

Мылтык-јепсел таап аларга катымчылу да учуралдар болуп туратан.

Бир катап биске мылтыкту румынский солдат келеле, кыңзып, комудап тура берген:

— Juu јаман. Немец јаман. Jиирге бер јок. Коомой, коомой! Juujakшы эмес! Мылтык јаман!

Бисте Уля Громова отурган. Олег ле Уля «мылтык јаман» деген сости сергеленг уккулап, је чырайларын нени де керектебей турган аайлу эдин отургандарын мен көрүп салдым. Кенети-йин Олег бистинг калганчы болчок калашты берип айтты:

— Калаш јакшы. Мылтык јаман. Калаш ас. Мылтык көп.

Торолоп калган румын артык сөс айтпай, калашты Олегтиң колынаң ушта согуп, мылтыгын

ого береле, нени де кимиренип, чыга берди. Бистинг складка ўштүнинг база бир мылтыгы ко- жулды.

ҚАРЫНДАШТАЙ

Жиитгвардеецтердин күчи күнүң ле ѿзўп, ты- нып турган. Немецкий машиналардын ёдотён јолы јеткерлү боло берди.

Немецкий коменданттар шакпырагылай бер- ди! Полициянын штады көптөп, јүзүн-јүүр фю- рерлер токунабай бардылар. Донбасстын јери олжочылардын таманын ѡртöп турар болды.

Партиянын кычырузы аайынча, албатынын күёни аайынча Украинада партизандардын тар- тыжузы там ла јаанап турды. «Жиит гвардия» ол тартыжунаң кичинек те болзо, бир ўлўзи болды.

Немецтер бистинг райондогы ашты атанды- рака белетенди. «Жиит гвардиянын» штабы «ашты ѡртöзин» деп јакару берген.

Жиитгвардеецтер алты клад аш ла торт обоо ѿлонгди ѡртöгилеп койды. Олег эки клад ла бир обоо ѡртöгөн. Складтардагы ашка ашты ўреп, кертил туратан оок курт-конустар божодып сал- гандар. Бу ѿйдо немецтерге бистинг районнын ажын Германияга атандырарака келишпеди.

Телефонно-телеграфный эмикти балдар ўзўп, јилбиркеп ўреп јүрдилер.

Бистинг јалтанбас балдардын ўреп ўскен эмиктерин немецтер ээчий јазап та болбой тур- дылар.

Листовкалар таркадар ишти жиитгвардеецтер алдындагыдый ок көп лө турумкай ёткүрдилер. Менинг карындажым Николай бу јаан тартыжу- га болужып, листовкалардын текстин бичип,

балдарга берип турды. Листовкалар оккупацияда кыйналып јаткан улуска күннинг чогындый таркап, улусты иженидирип, сагыжын јарыдып турды.

Олег колына полицейскийдин ак танышкынын буулап алала, энгирде, улусты ары-бери баспас эдип токтодып салган частарында, оромдорго чыгып, листовкалар јапшырып туратан. Вася Пирожок керек дезе јарык түште де полицейскийлердин сыртына листовканы јапшырып береген эп тапкан.

Валерия Борц, Нина Иванцова ла Оля Иванцова, Тося Мащенко, Майя Пегливанова ла Женя Кийкова оног до артык сүмелү неме сананылап тапкан. Базарда блиналар ла пирожоктор садып отурган ўй улуска олордон чаазын садып алзын дегендер. Ўй улус кыстардын чаазынын јилбиркеп алып, чаазын учун бир блинадаң береле, онын кийининде бойлорынын быжырып алган калаштарын кере түжине Информбюронын сводказыла ороп, садып турғандар. Тыштынан көрзб, бир де чўми јок ўренчиктердин тетрадьтарианаң ўзүп алган листтерин көп улус алгылап, жуу керегинде советский чындык информациларды кычырып турғандар. Бу ла кыстар јалтанбай, листовкаларды туралардын эжиктерине, чедендерге эптү јапшырып турғандар.

Москвадаң айткан јетирүни угарга кажы ла күн энгирде балдар биске јуулатан. Кебистерле көзнөктөрди бектегилеп салатан. Бис энемле экү алдындагы ок аайынча тышкаары чыгып, олорды каруулдайтаныс. Кандый ла серемјилү табыштанг бис чочуп, терлей беретенибис.

Москвадаң келген јетирүни угарга меге ырыс јаңыс катап болгон эмес. Бу кижиининг јүргегине кандый баалу минуталар болгон! Јуунын алдын-

да бу јетирўлер тың да солун болбайтон, эмди дезе олор биске ёскö планетадаң келип турғандый. Бис бир де сости божотпоско, Москвада кожондогон бир де кожонды ёткүрбеске киче-нетенибис.

Октябрьдың байрамының алдында Олегте бир де бош ёй јок болгон.

Курсак ји, амырап ал деп айдар болзом, угар да күүни јок!

— Эне, бош јок! Јуу божозо — амыраарым, эмди мендеер керек. Эне, меге бир болчок калаш бер, мен јүгүредим.

Карманына лепёшканы сугуп ийеле, оромго чыгатан.

Бу ёйдо Краснодондо курсак келтегейинен сүрекей коомой болгон. Кезикте бир стакан соккон тараан таап алганыста, оны мүн эдип эки-үч күнге кайнадатаныбыс. Бир эмеш курсак таап аларга, кол абра сүүртеп алыш, айылдан ыраак баарга келижетен.

Олегке ле Коля таайына аш-курсак бедиреп базарга болбос болгон: немецтер абрачактарлу эр улусты ла жажы јетпес балдарды кайдаар да айдагылап аппаратан, олор онон кайра бурулбайтандар. Чөлдинг салкынынă ла күнге каарып калган кара кулурдаң ўч-тöрт килограмм таап алала, күчинг чыгып, айылынга жанып келзен, бастыра ла сёйкөриң систап туратан.

Оноң-мынан тапканыбысты теп-төнгенг ўледжетенис. Кажы ла кижининг ўлүзи күштың курсагынча ла болгон. Бир катап мен соккон тарааннаң сүйук мүн кайнаткам. Олег айылында јок болгон, мен оның ўлүзин артызып салгам.

Уулым Серёжа Тюленинле кожно келген. Олордың тың аштаганын мен олордың көстөри-

нен билип ийгем. Олег мени коштой кыпка апарала, сурады:

— Эне, жиир неме бар ба?

— Мен сеге эмеш мүн ле калаш артызып салгам.

— Эне, — Олег меге шымыранды. — Оны Серёжа ла меге ўлеп береринг бе? Ол айылында эки күн болбогон. Іаан керек бүдүрген. Ол ёйдинг туркунына нени де јибegen.

Олор бир кичинек курсакты эки карындаштый ўлежип ажандылар. Олордың ачаптанып ажанганын көрүп, санандым: «Слер эмди де јаш балдар эмтиригер».

КЫЗЫЛ ФЛАГТАР

Бистинг эжигибистинг алдында кандый да узун агаشتар турар болды. Озо баштап Олег ле Николай тайы оны јажыргылап туратан, оның кийининде агаشتарды туралын јабынчызына јажыт та јок јөлөп салгандар. Бир катап мен мындый неме көрдим. Түнде Информбюроның јетирүзин угарга керек болгон. Көрзөм, Николай узун агашты алала, оның учына кандый да корчок темир кадайла, ого эмик аайлу неме буулап салган. Оның кийининде узун агашты ёрө көдүрип, тенгериден чилеп каттырып салды. Ол оны ончозын токуналу эдип салала, айылына јүре берди. Олег чыгып келерде, мен сурадым:

— Олежек, бу не мындый?

Ол караптайды каткырала, айтты:

— Эм тұра бистинг бойыбыста электростанция јок, немецкий эмикting одыла тузаланарага келижет. Мыны ончозын Коля таайым сананып

тапкан. Научный санаа-шүүлте, сен не деп сана-надың?

1942 ўылда Октябрьский байрамды кунукпас јинтгвардеецтер, немецтерге очошкөндө, совет јан тужундагы аайынча уткудулар. 6 ноябрьда балдар бистинг айылга јуулган.

Меге бистинг жайым туштагы байрамдарыбыс санаама кирди: јыргал, каткы, чечектер, ко-жонгдор, музыка; улустың омок чырайлары, балдарга берген сый; энгирде — јуук улустың, төрөөндөрдин ортозында, ўстүнде толо аш-курсақту столдор; су-кадык учун чоочойлөр, кокурлар, тәнец... Ол-күн, 6 ноября, балдар радиоприёмниктин жынында тым боло берерде, бистинг јүрүм кандый жакшы болгонын мен анчадала тың билдим!

Олег ле штабтың члендери приёмниктин жынында отургылайла, кажы ла кижи бойындыйынча да болзо, байла, база ла онайдо сананғылаған. Олор бүгүн бирүзи бирүзине јуук отургылап алғандар. Приёмникте табыш угуларда кенетийин балдардың кемизи де шымыранды:

— Сталин!

7 ноября эртен тура Сталин не керегинде айтканын бастыра Краснодон билген. Улустар чырайлары сүүнчилү тушашкылап, бойы бойына айдышкылап турган:

— Сталин нени айтканын уктыгар ба? Удабас бистинг де оромдо байрам болор.

Сталиннинг сөзин бүдүмчилегендий болуп, Краснодондо ол керегинде албаты ортозында узак оморкоп ло иженгилеп куучындашкан керек боло берди.

Боро, бүрүңкүй күнде, эртен тура, бастыра бийик туралардың ўстүнде, шахталардың трубаларында, террикондордо ло городской парктың

сырангай öзöгинде јарык öндү лозунгтарлу кызыл флагтарды улус көрүп ийдилер:

«Октябрьский революцияның 25-чи јылдыгы эзендиk болзын!»

«Кызыл Черёбис ле бистинг улу албаты эзендиk болзын!»

«Немецкий олжочыларга öлüm!»

Салкын согуп ийерде, полицияның ла жандармерияның тураларының ўстүнде флагтар јайыла берди. Немецтер торт ло калјургылай берген.

Мен кызыл флагтарды көрүп ийеле, мендеп, айылым jaар jүгүрдим. Олег диванда отурып, бир де неме билбееки кижи болуп, книга кычырып отурды. Мен ого jүгүрип келеле, сурадым:

— Олежек! Оны кем эткен? Жалтанбас ок улус база!

Олег jүк ле сабарларын тарсылдатты!

— Уйуктабас улус бар! Көрөргө жараш, чын ба?

1903 јылда луганский заводтың ишмекчилиери паровозтор эдер заводтың трубазына кызыл флагты канайда көдүргенин эске алынала, олор онайдо эдерге сананганы удай бергенин Олег көзиле жалтырап, сүүнчилү куучындап берди.

Флагтарды «Jиит гвардияның» кыстары Краснодондо ло јурттардың тураларында көктөгөн. Jүзүн-jүүр оок бөстөрди јуугылап, улаштыра көктөгилеп, оның кийининде кызыл будукла будуп ийгендер.

Валя Борц ло Серёжа Тюленин флагты 1-бис №-лу шахтаның ўстүне тургускандар. Люба, Уля, Коля Сумский, Толя Попов, Сеня Остапенко ло оноң до öскөлөри дезе öскө туралардың ўстүне тургускандар. Ончозы ла күлүктер

булуп, бойының керегин эдип салгандар. Олег ле Ваня Земнухов флагты Ворошиловтың адыла адалган школдың јабынчызының ўстүне көдүрип тургускандар.

— Мен, анчадала, школдың ўстүнде турзын деп күүнзегем — деп, Олег айтты. — Билеринг бе, эне, ўч флагтың алдына балдар консерванын банкаларын буулайла, туранның стенезине дезе «Миналу» деп бичип салгандар. Бир тушта Ворошилов ло луганский ишмекчилер эткен чилеп, эдип салгандар.

Флагтар керегинде табыш јаңыс та Краснодонго эмес, је јуугындагы хуторлор ло јурттарга да јалкындый јайыла берген.

Полицейлер ле гестаповецтер улустарды оромноң сүргүлеп, арбангылап, адарыбас дежип, коркуткылап турды.

Флагтарды олор алыш салгандар, је Краснодондо јалтанбас тартыжаачылар ла геройлор бар деп, олор олжочылардан ла олордың колтукчыларынаң — полицейлерден де коркубай јадылар деп албаты билип турган.

«Миналу» ўч флаг кере ле түжине салкынга элбиреп турды. Немецтер оны јўк ле энирде туура алыш салгандар.

Байрамның бу ла күнинде, штабтыңjakарузы аайынча амыр билбес балдар фронтовиктердин билелериине сый ўлеп бергендер.

Жуу алдында комсомолго киргелек јиитвар-деецтер Олегтен Ада-Төрөл учун јууның бастыра ёйине јарагадый комсомольский удостоверениелер алган. «Јиит гвардияга» немецтерле тартыжарга турган кандый ла кижи кирер аргалу болгон, је комсомолдо турганын балдар ончозынаң бийик бодогылайтан. Кем ле күүн-кайрал јогынан, бойының јүрүмин карамдабай, штаб-

тың эки-үч јуучыл јакарузын јакшы бүдүрген кижи комсомольский билетти алыш турган.

Онойдордо, «Јиит гвардияда» ончозы комсомолецтер, ончозы устав аайынча взнос төлөгилеп турды. Акча организацияга сүре ле керек болуп турган, је членский взностордонг башка кайданг да алар арга јок болгон. Онын учун взности беш те салковой, бежен де салковой төлбözö, кем јок болгон.

Бу ла акчага фронтовиктердин билелерине сый садып алыш беретендер. Оны јўк ле ўлеп берери артатан. Кажы ла фронтовиктинг билезине кайдағ да солун ѡиит уул эмезе кыс кирип келеле, бир де унчукпай, он болчок кире картошко до, бир эмеш калаш ла акча бергилейтен. Улус сүүнип сурагылайтан:

— Бу кайдан келген?

Келген балдар айдатан:

— Бистинг улус ийген.

Бойлоры тургуза ла јўргўлей беретен.

«Јиит гвардиянын» бойлорыныг јўрўмине де килебей, бойлоры аштап јўрген јуучылдары сыйларды фронтовиктердин билезине экелип берип тургандарын ол тушта кем де билбegen.

«Јиит гвардия» бойынын јаан нёköрлёрин—арестованный коммунисттерди де ундубады.

Тўрмеде отурган арестованныйларга ашкурсакты немецтер кезикте бердирип туратан. Ёе полицеjлер јакшы ла дегенин бойлорына алатандар, ондый да болзо арестованныйларга да эмештенг једижетен. Балдар оны да тургуза ла тузаланғылап ийди.

Тўрмеге юиitгвардеец курсак јетирип экелетен.

— Кемге?

— Петровко.

Полицейский түүнчекти шингедеп көрүп, ого жараган жакшы курсакты алыш алала, артканын камерага апарып беретен.

Бир частың бажында база ёскö јиитгвардеец келер:

— Курсак экелдим.

— Кемге?

— Петровко?

Катап ла ол ло керек, полицей арбанып, түүнчекти берип ийетен. Ёе бир эмеш öй öткön кийининде түрмеге ўчёнчи јиитгвардеец қелетен:

— Петровко курсак берип ийзегер.

— Кандый кöрмөс бу? — Полицей чугулданатан — Петровко бир күнге ўчёнчи катап экелип жат. Албазым!

Ол тушта јиитгвардеец чын ла чугулданган кижи болуп туратан.

— Албас учурыйгар юк! — деп ўнин бийиктеден. — Эм тура берзин деген јöп бар, слер берип ийер учурлу. Оноң башка комендантка барып, комудал угузарыс!

Арестованный коммунист бойына керектүй немени алыш алатаң. Оның жаңыс ла бойының күчине бүдүнери тыңып турган эмес, партия түбекке түшкен членин качан да артыргыспазын камерада отурган улус бастыразы көргүлейтен.

Краснодонның јиитгвардеецтери улу Октябрьдың күндерин онойдо öткүргилеген.

БАСТЫРА УЛУС — БИР КИЖИ УЧУН, БИР КИЖИ — БАСТЫРА УЛУС УЧУН

Удабай Краснодонның јуугындагы јурттардың — Первомайканың, Извариноның, Шеве-

ревканың, Семейкиноның жашоскүримиле колбулу боло бердилер.

Организацияның мактулу ижи Ворошиловградский областтың бисле айылдаш жаткан райондорына база једип барды. Райондорло колбууны јиитгвардеецтер эптү ле сүмелүү эткең учун немецтер оны канайып та токтодып болбоды.

Октябрьдың баштапкы күндеринде Олег јаан эмес типографияны төзөп баштады. Ол шрифттердинг көп сабазын эвакуация ёйинде районный типографияның ишмекчизи болгон бойының таныжынаң алган. Арткандарын Володя Осьмухин, Анатолий Попов ло Жора Арутюнянц резинадаң кезип једип алгандар. Оның учун кезик ёйгө берилген удостоверениелерде ле листовкаларда буквалары түс эмес болгон.

Олег школдың комсомольский организацияларында бастыра бойының күүниле узак ёйгө иштегенинен улам «Јиит гвардияны» јакшы башкарған деп, мен сананып јадым. Ондо иштеп таскап калган болгон.

Эмди, немецтердинг тумчугының алдында, ол комсомолдың özümi керегинде кичеенип, жашоскүримди бириктирип, куучындар откүрер ишти чылаазыны јогынаң откүрип турды. Павел Корчагиннинг тартыжузын темдектеп, ол бойын воспитывать једип ле нöкёрлөрин ўредип јүрди. Алты айдың туркунына «Јиит гвардия» Краснодонның кыстарынаң ла уулдарынаң комсомолго одус алты кижи алган. Кажы ла ёйдö, кажы ла јerde, келишкедий ле јерлерде — айылда, паркта, казы ла жажытту толуктарда — бу иш токтобой откүрилип турды.

«Јиит гвардияның» члени Валерия Борц бойының комсомолго киргени керегинде мынайда эске алынат:

Советский Союзтың Геройы Ваня Земнухов.

— Бир катап Олег мени ле Сергей Тюленинди бойына алдыртып алала, комсомольский организация бисти комсомолго алар деп јөп чыгарган деп айтты. Оның кийининде Олег биске комсомольский билет берди: Сергейге 2 №-лу, меге 3 №-лу, бис баштапкы ла комсомольский взнесторыбысты төлөп бердибис. Олег бисти тың кучактап, окшоп ийди, бис дезе јүрексиреп, нени де айдып болбодыбыс. Оның кийининде чындык комсомолецтер боловрыбыс деп чертенидибис... Мен бастыра јиитгвардеецтерле кожно ўштүлерле тартышканымды качан да унду базым. Менинг кару нöкөрим Олег меге 3 №-лу комсомольский билет колыма туттырган күндү база унду базым.

Бастыра улус — бир кижи учун, бир кижи — бастыра улус учун деп ишмекчи законды балдар сүүнип те јүргенде, түбекке де түшкенде унду байтандар.

Бир катап Олег айылына неге де сүрекей јүрексиреп калган келди. Је куучынынг оның түбени керегинде билип алдым.

«Јиит гвардия» «Оксана» деп кыска јуучыл жакылта береле, Каменск деп јуртка ийген, ондо ол кысты полиция тудуп алган эмтири. Оның кийининде арестованный кысты садып аларга кем јок деп јетиргилеген: је оның учун полиция ўч мун салковой сурап турган. Эки мун беш јüs салковой акча организациянын кассазында бар, беш јüсти тургуза ла јиитгвардеецтерден јуур керек болгон.

— Эне, сурап турум, меге бежен салковой акча бер — деп, Олег сурады.

Бу куучынынг кийининде, бир канча күн ёдё берерде, мен турага кирип келеле, кörзөм: Олег кандый да кысла куучындажып отурды. Олег сүүнип, меге айтты:

— Эне, «Оксана» деген кыс бу. Айрып алганисы!

Кызычак эп јоксына берди.

— Оля, сен кемзинбе — Олег мендеп, оны токунатты. — Энем база бистинг организацийн члени.

Бу Оля Иванцова, Нинаның сыйыны болгон; оның жажытту ады «Оксана» болгон.

Ол ло күн энгирде «Линит гвардияның» штабы јиитгвардеецтерди немецтер ишке алар биржазына, полицияга, гаражка, больницага жаңыс сөслө айтса — немецтерге иштедип ийер деп жаан учурлу јөп тургусты. Штаб немецкий организацияларга ёдүп аларга шүүнген. Мыны сүрекей жеткерлү керек болгон. Балдарды керектү жерлерде ишке кийдирип салган, олор ондо бойло-рының ижин ёткүрип турғандар.

Сергей Левашов гаражка иштеерге јалданып алган, ол ондо сүреен кичеенип, бир машинаның кийининен экинчизин ўреп турган. Уля Громова немецкий госпитальга иштеерге кирген, оның болужыла јирме кире красноармеец жайымга чыккан. Юра Виценовский шахтада «авариялардың болор, болбозын көрүп јүретен ус кижи» боло берген. Ковалёв ло Вася Пирожок полициядан сүрекей керектү жетирүлөр экелип турды.

Кыскарта айтса, балдар ёштүнинг сырангайла тамагына јууктап келгендөр.

Бир күн эртен туралының түшкәартынан јүгүрчене келди:

— Биржа күйүп жат!

Олег диваннан туралының түшкәартынан јүгүреле, көзнөк жаар тап этти:

- Управа¹ күйет пе?
- Управа база күйер учурлу ба? — деп, жааназы сурады.
- Эйе, жаана, управа кыйалта јок күйер учурлу!
- Управа керегинде мен нени де билбезим
- деп, жааназы алаатып айтты.
- Олег түрген кийинип алды.
- Эне, меге санааркаба! Керектерим бар...
- Ол чыгала, удабай ла ойто келди.
- Бистинг балдар күлүктөр ок эмтири! — тураның ичиле базып, колын уужанып, Олег айдып турды. — Эптү ок иш! Чек ўзе күйүп калган...
- «Өлүмнинг биржазының» күйгени јиитгвардеецтердинг бойының öйиндеги ижи болды.

Ишке алар биржа Краснодонның мун тоолу граждандарының списогын ла документтерин белетеп, улусты немецкий кыйынга атандырарга турган. Штаб јоп чыгарган: биржаны ѡртööр!

6 декабря таң алдында Люба Шевцова, Сергей Тюленин ле Виктор Лукьянченко биржаның туразына киргилеп алган. Олор стенелерге бензин урала, кыптар сайын бойы күйер сүйүк немелү болуштоптор тургузып салгандар. Серенке јалт эткен...

Озо баштап чаазындар, оның кийининде улустың адын бичип салган бичиктер күйе берген, оноң ары дезе «өлүмнинг биржазы» јалбырап чыккан.

Сакыбаган жаңынан² болгон ѡрттин кийининде немецтер списокторды жаңыдан тургузып баштаган, је фронт Краснодонго јууктап келер-

¹ Управа — немецтердинг городто тургускан башкарузы отурган тура.

де, немецтерге списоктор тургузар ёй јок болгон. Бистинг мундар тоолу улус немецкий кату иштерден айрылып калган.

Тартыжу там ла тыңып турды.

Декабрь айдынг баштапкы күндерине жетире балдар немецтерден 15 автомат, 80 мылтық, 300 граната, 10 колмылтық, 15 мунг патрон, 65 килограмм взрывчатка¹ ла канча да јүс метр бикфордовый шнур² таап, јуунадып алгандар.

Мыныла олор токунап отурбагандар.

«Жиит гвардия» мылтық-јепселдерди сырангай ла јаан учурлу керекке јууп тургандар. Штаб Краснодондогы бастыра немецтерди лө предательдерди јоголтотон сүрекей кату план тургузып тургандар.

Бу калганчы согултаны Кызыл Черёу городко јууктап турар тушта жетирер учурлу болгандор. Планды сүреен јаан јажытту тургускан.

Оштүге жетиретен калганчы согултаны кечеги ле школьниктер кандый эпчилиле, кандый јуучыл билгириле белетегенин кайкаарын!

Штабтынг сигналы аайынча немецтер јаткан туралар саң ѡрё чачылып чыгар, олордын јанына дезе, јерден чыгып келгендий, ёч алаачылар турат беретен учурлу болгон. Олор ончозы бойлорынынг туратан јерлерин билген.

Мылтық-јепсел балдардынг колына кирзе ле, олор оны тургуга ла тузаланып туратан. Анатолий Попов ло Виктор Петров Гундеровкадаң Герасимовкага баратан јолдо гранатала ўч офицерлү немецкий машинаны ооткон. Онынг кийи-

¹ Взрывчатка — тураларды ла онон до ёскö немелерди от алыштырып оодо соктыратан таары.

² Бикфордов штур — взрывчатканы от алыштыратан ёзён-учук.

Немецтер улусты ишке айдайтан туралы жиit гвардеецтер өртöп салганы.

нинде јолдо немецтерлү эки легковой ло ўч грузовой машиналар базылган.

Бир күн орой энгирде меге карманный фонарик керек болды. Ол јаантайын ла Олегтин пальтозының сол карманында јадатан. Арып калган Олег диванда уйуктап јаткан. Ол, түшјеринде јеткерди ле каргышту немецтерди ундууп,jakшынак уйуктап јаткан! Чырайы оның токуналу болгон, оны ойгозорго менинг колым да барынбады.

Мен илмекке јууктап келеле, Олегтин тонының карманынаң фонарикти јоктоп сыймадым. Је мен оноң чек ле ёскö неме чыгарып келдим. Кандай да уур кирпич, јааны фонарик ле киреболор.

— Николай, бу не мындый? Бу Олегтин кар-

манында јюри, мен оны фонарик деп бодогом.
Бу не?

— Тол — деп, карындажым каруузын кыс-
карта берди.

— Билбей турум...

— Мында ондогодый да неме јок, Қандай ла
туралы јемирерге, мындый фонариктер сүрекей
де көп керек эмес.

Мен алган немемди ол ло јерине саларга
менгедим. Олегке базып келдим. Ол оозын эмеш
ачып, амырынаң уйуктап јадала, кенетийин түш
јеринде неге де сүүнип, эрке күлүмзиренип ииди.

Балдар немецтердин миналу јалаңынаң ми-
наларын алыш, складка сугуп салган деп мен
учында билип алгам. Олор немецтерди немецкий
мылтык-јепселле соккондор.

Јемирилип бараткан мылча јиитгвардеецтер-
дин мылтык-јепсел салатан эң јаан склады бол-
гон: мылтык-јепсел ондо полдың алдында, пог-
ребте јадатан. Мылтык-јепселди бистиг де ту-
рага сугуп туратандар, је ас экелгилейтен.

Олег мылтык экелгенде, оны меге, јааназына
эмезе Николай таайына, бир канча күнге јажы-
рып салыгар деп, берип туратан.

Бир катап Сергей Тюленин биске јарым таар
гранаталар экелген. Оны јазап, ижемжилү јерге
сугуп салар керек болгон.

Ол керегинде Олег јааназын сурады. Јаана-
зы унчукпай, бажыла кекип ииди. Ол граната-
лардың от чыгарар јерлерин сүркүштү јамачы-
ла оройло, түк чулукка салып, кургак јерге су-
гуп, көмүп салган. Јааназының мынайда этке-
нин көрүп турала, Олегтин көзинин јажы айла-
нып, јааназын кабыра кучактап ииди. Онызы
ого каруузына айтты:

— Сенинг керегинг — менинг керегим. Сен жаңыс ла жакылта берерин бил.

ПРИЁМНИКЛЕ БОЛГОН КЕРЕК

Жиитгвардеецтер эки радиоприёмник жаныртып жазагылап алган, бүгүн энгирде оны Вания Земнухов ло Борис Гловань биске экелер болгон деп, 1942 жылда, ноябрь айда Олег меге айтты.

Бис орой энгирге жетире сакыдыбыс. Эртенгизинде эртен тұра балдар кече энгирде не келбекен деп Олег барып угарға турарда, жааназы оны ажанып ал деп, токтодып салды. Бу ла өйдө кенетийин кижи көзнөк токулдадып ийди. Олег тышкаары чыкты. Постициядан үборщица келеле, Олег Кошевой керегинде сурады деп, Олег ўйге кирип келеле, айтты.

— Сен сго нени айттын? — деп, түбекти сезип, мен сурадым.

— Олег Кошевой мында жұртап жат деп айттым.

Уборщицаның сөзиле болзо, оны Олег Кошевой ийген: кече энгирде оны полиция тудуп алган, әмди ол курсак сурап жат. Саң башка история болды. Бу жастыра керек болгон бо әмезе коп болгон бо? Олег курсакту тарелказын кенетийин туура жылдырып ийеле, отурған жеринен туруп келди.

— Эне, меге әмди ончозы жарт. Борис радиоприёмник экелип жадарда, оны полиция тудуп алган әмтири. Биске ол керегинде жетирип ийерге сүмеленген болор. Арест керегинде полицияга сестирбей, ёскö эпле жетирирге ондо арга жок болгон болор.

Олег мендеп айылынан жүре берди. Эки час-

тынг бажында ол јанып келди, Ваня Земнухов
ло Борис Гловань полицияда отурганын бис
ононг уктыбыс. Жаткан јерин бир кезек өйгө өс-
көртип ийзин деп, Олег кезик јиит гвардеецтер-
геjakару берген.

— Эне, меге де кайдаар-кайдаар јажынар
керек.

Бу керектер мени сүреен коркутты. Уулым
билдиртпейин деп албаданып, бастыра бойым
тыркырап турдым.

Олег тоолу күнгө кайда јадар дежип, бис ончо-
быс шүүштибис. Олег айтты:

— Меге ыраак баарга јарабас. Менинг је-
рим — балдарла кожо.

Мен бойымнынг таныжыма, Лидия Макаров-
на Поповага бардым. Уулымды ненинг учун ја-
жырарга турганымды мен ого јартын айтпай, оны
Германия јаар айдаарга полиция бедиреп туру
дедим. Попова Олегти бойына күүнзеп алды, ол
ондо ўч күн өткүрди.

Штаб бойынынг ижин токтотпой јаны да јер-
де өткүрип турды. Нина Иванцова ла Валерия
Борц Олегке тил јетиргилеп, ононг јоп угарга
күнине канча-канча катап јүгүрип келип турды-
лар. Балдар ненинг учун келип турганын билбей,
Лидия Макаровна каткырып, меге айтты:

— Бистинг Олегле кызычактар кандый
нак, а?

Онын кийиннинде кокуры јогынаң мени јака-
рып айтты:

— Ол бойы энгирде айылынаң чыкпазын.

Бир катап Попова Олегле ачык-јарык куучын
баштаган:

— Олег, айса болзо, сен уктынг эмеш пе,
немецтерди бистинг јерденг качан чыгара сүрер?

Олег каруузын тургуга ла берди.

— Лидия Макаровна, немецтерди капшай сүрүп саларга, бис Кызыл Черүге ончобыс болужар керек. Мындый укаа сөс бар: сен этпесте кем эдер? Эмди этпес те качан эдер?

— Болужарга керек ле, Олег, је неле болужарынг — мылтык-јепсел јок. Кызыл колло немецти канайдарынг.

— Мылтык-јепсел јогынан да болужар арга бар, — унчукпай отурала, Олег каруузын берип, ойто оноң сурады: — Айдып беригер, ботслер... партизандарга болужып боловыгар ба?

— А не! Күүнзеп болужар эдим. Је канайда?

— О, Лидия Макаровна, күүн ле бар болзо, болужар эп-сүмелер көп. Темдектезе, мындый учуралды сананып көрүгер. Партизанның кийининенг немецтер истежип, сүрүжип јат, олор онын изин таап алган, эмди ле тудуп алар. Партизанга дезе жажынар јер јок. Кенетийин ол слердин айылыгарга кире конор. Ол кем болгонын жартын айдып берер. Оны жажырзын деп сураар. Айдыгар, Лидия Макаровна, слер болужар бедигер?

— Кыйалта јогынан болужарым!

— Немецтер партизандарды ла олорды сугуп турган улусты бууп турганын билип тура ла болужыгар ба? Эйе бе? Каруузын капшай беригер!

— Эйе, эйе, Олег!

— Ол күн энгирде немецтер керегинде, олордо тартыжары керегинде, Сталинградтың жанындағы Кызыл Черүнинг женгүлери керегинде, уда-бас немецтер жаңыс ла Краснодонноң эмес, бастыра советский јерден качып жүгүрери керегинде олор узак куучындашкан.

Төртүнчи күнде полиция Ваняны ла Бористи божоткылап ийген. Олорго ырыс болуп, женил

айрыла бергендөр. Олордың сүмелери ле турум-кай болгондоры олорго болушкан.

Бу мынайда болгон. Ол күн энгирде, олор радиоприёмник экелерде, сакыбаган јанынаң олорго полицияның начальниги Соликовский туштаган. Олор нени аппаратканың билеле, Соликовский олорды полицияга апарған. Шылу тужунда Борис Гловань нени де билбес кижи болуп, кереги јок сөстөр айтты:

— Бу аппарат па? Је ол менде совет те јантужунда болгон. Мен оны ол тужунда бербей, сугуп салгам. Немецкий јанда радио укпайтанын мен билбегем. Џарабас па? Токтодып салган ба? Је не, пожалуйста, приёмники бойыгарга алытар. Чындал айтса, ол мениң күүниме де тийген. Алып јўр оны! Оның керегинде јүзүн-јўр јеткерге кирип јадым...

Бористең Вания Земнухов керегинде сураган. Борис Вания jaар колын јанып, каткырып айтты:

— Бу ба? Мен ого бу ла оромдо туштагам. Ол кандый да саң башка уулчак, неге де ѡилбиркебейт. Радиоаппаратура керегинде ңени де билбес.

Борис неме билбес кижи болуп, јакшы сүмөтаап айткан. Полиция балдарга мекелеткен. Приёмники артызып алала, олорды чыгара сүрүп ийген.

АТКАКТУ ЭМИКТИНГ АРЫ ЈАНЫНДА

Бистинг јурт јаткан улустаң айрып алган көп тоолу малды немецтер Германияга апарарга туру деп, штабка јетирү эткендер.

«Жиит гвардияның» штабы немецтерге малды айдал апарарга бербес деп, шүүлте чыгарды.

Оны канайда әдетенине план тургузып алдылар, улусты керектү јерлерде тургузып салдылар. Малды станция jaар айдагылап баарда, јитгвардеецтер Олегке баштадып, немецкий каруулчыктарды өлтүрип, беш јўс тын, малды ѡлан jaар айдап салдылар. Бир канча уйлар каруулчыктарла адыш тужунда өлгён.

Краснодонның јаказында атқакту эмикле бир канча кат әдип чеденде салган өлүмнинг лагери бар болгон. Ондо бистинг улус канча кире болгонын билбезим. Аchanадаң, сооктоң, оорулардан олор өлгүлеп турды.

Оору ла кўчи чыгып калган улусты немецтер уур ишке айдап туратандар. Уйадап калган ла јығылып турган улуска коомой болгон, олорды олло јерине қында克拉 өлтўре соготондор.

Бир катап мен Морозовский станцияга калаш tolуп аларга бардым. Морозовскийде база лагерь бар болгон. Оның јаныла барадала, кўрзём бир кезек эмегендер јуулып калган туру. Олор эмиктен ыраак юх, нени де кўргўлеп турды.

Мен база олордың јанына базып келдим.

— Мында не болгон? — деп, эмегендерден сурадым..

Меге карууны кем де јандырбады, је атқакту эмиктиң ары јанында болуп јаткан немени айдарга да кўч болгон.

Оору красноармеец часовийдон суу ичерге сураган. Кайкамчылу неме: немец кыйышпады, турага јўгўрикле барада, оноң кызыдып койгон темир кўлкў экелди.

— Рус, Рус, ич! — деп, каткырып, кўлкўни красноармеецting оозына сугуп ийди.

Коркуганыбыска бис кайра болдыбыс. Је мыны кўргён дў кийининде оору красноармеец-

тинг онтузы ла немециң кыркырууш каткызы кулагыма угулып турғандый болды.

Мен ыйлап, Морозовскийде көргөнимди Олегке куучындаарымда, оның чырайы кугара берди.

Волчанский хутордо олјолоткон јуучылдардың база бир лагери бар деп, «Жиит гвардияның» штабына база жарталды.

Жиитгвардеецтер Гриша Щербаков, Коля Сумский ле база бир канчазы, Попов Анатолийге ле Шепелов Женяга баштадып алала, лагерьге табарзын деп жакылта болды.

Карапай түнде балдар лагерьдин каалгазына табыш жогынаң эңмектеп келеле, часовойдың бажына таар кийдирип ийдилер.

Олјолоткон јуучылдар качып, туш-башка јүгүриштилер. Јүске јуук улус бардылар. Лагерьдин жаңыла бараткан немец көрбөгөн болзо, бастыразы да качкылай берер эди. Оның аткан мылтыгының табыжына полицейскийлер јүгүрижип келеле, каалганы бөктөп ийдилер.

Э Н Г Л Е Ж И И Т Т Е Р И

Бир катап — бу декабрьда болгон — Олег энгирде киного барага шыйдынып алган.

Оккупация тужунда сегис айдың туркунына немециң түркеси күнде көркөн көрүспейтіндер. Бу кинолордың бир де учуры јок, геройлоры дезе жаңыс ла ажанып ла ванналарда жунұнып турған семис немец ўй улус ла эр улус болгон.

Жиитгвардеецтер киного бойлорының керектерине келиштире баратандар.

— Сен, эне, — деп, Олег мен жаар эрке көрүп, — мен кинонаң кийининде әмеш үдай берзем, санааркаба. Жарады ба? — деди.

Бир частыг кийининде Сергей Тюленин Олегтен бичиктү келди. Уулым дезе, мени матрац тёжёктөң колмылтык ла патрондор чыгарып, оны Сергейге берзин деп бичиген эмтири. Бичиктинг учында Олег кокурлаган айас, мени, санааркабазын деп база катап сураган эмтири: ол удабас ла келер.

Айылда менен ёскө бир де кижи јок болгон. Отурып чыдажып болбой, айылдажыма бардым. Ойто јанып келеримде, Олег ле Сергей бистинг айылда отурдылар.

— Эне, көрзөң дö! — деп, Олег сүүнип айтты, кандый да түрбекти алала, менинг алдымга фашистский јаан торко мааныны јайып ииди.

— Мыны кайданг алдынг — деп, мен кайкай бердим.

— Кайданг алгам, ондо эмди јок — деп, Олег каткырды.

Серёжанынг сүүнип турганы онын шулмус көзиненг көрүнди. Куу качарлары эмеш изий берди.

Балдар меге мынайда айткан: бу мааны жандармериянынг шефининг болгон, олор оны кинотеатрда тёрдö туратан јериненг алган.

— Бу слер мыны канайып эттигер? — деп, эки јалтанбасты көрүп, колдорымла чабынып ийдим.

— Бир де күч эмес болгон — деп, Олег каткырды. — Сергей элден озо немецтер ваннада јунунып тургандарын көргөн, онын кийининде тактачактынг алдына јажынып калган. Улус јүре берген. Каруулчык киноны бектеп койгон. Сергей дезе мааныны алыш алала, турадан чыгып келген. Сен бойынг билеринг ине: Сергей кандый ла јерге кирер, керек болзо, ол ойто јүре берер.

Олег Сергейдинг ийиндериненг кучактай алды:

— Је, сен шефке јеткерди эдип салдың, Сергей! Ай күлүк Маанызынаң айрылганы — ол јулашкан јеринде јендирткениле түнгей. Олордың маанызын тумчугының алдынаң ла апаргана, олор кандай јенгүчилер болор! Анчадала, портреттеги Гитлердин көстөрин ойып койгонын көрзö, шефтинг эмди чугулданганына санаазы чыга берер!

Мен чек ле калактап ийдим:

— Сергей, оны сен эттиң бе?

Серёжа унчукпай, бир будынаң экинчи будына туруп, кемзинип, кызара берди.

Серёжа Тюленин ле Радик Юркин! Олор керегинде канча кире кожондор чўмделер, канча кире пионерский отрядтар олордың адын алып јўрер! Олор јаан јўректў кичинек солдаттар болгондор. «Јиит гвардияга» бастыра бойлоры беринип салган, оның барабан соготон улузы болгондор. Мен олор керегинде санангамда ла санаама мындый кожон кирет:

Јўргинде большевистский отту,
Колында омок барабан нўёрлў,
Јиит барабанщик бисле болгон,
Ол кожондоп, озо базатан.

Серёжа ла Радикте немецтерди мекелеерге болужатан кайкамчылу эп-сўме бар болгон. Тыш бўдўмиле чек ле кичинек уулчактардый да болзо, олор јалтанбас, коркубас болгондор — олордың экилезине јаба ѡирме тогус јаш болгон.

Экилези кичинек сынду (Радик сырангай кичинек), каткак бўдўмдўлер, оромдо не ле немени ѡилбиркеп кўрўп туратандар, олор экилези

Советский Союзтың Героы Серёжа Тюленин.

немецтерге тегин ле базып јүрген кичинек балдардый бодолотон, ёштүге учына јетире сестирбейтендөр. Мындый болгондорын. Серёжа ла Радик сүмелү ле јалтанбай тузалангандар.

Бир катап Изварино деп јуртта румынский ле итальянский черўлер јуулып калганын штаб билип алды. Бу «Јиит гвардияга» ижемчилү, јуу-јепсел «экелечилер» болгон. Володя Жданов, Александр Шищенко ло Анатолий Орлов гранаталар ла патрондор таап экелер деп јакылта алала, Извариного баргылаган.

Штабтың сакыганынча, балдар јакылтана бүдүрип салгандар, эмди гранаталарды Краснодондогы базага јетирзин деп, Извариного Серёжа ла Радикти ийдилер.

Радик ле Серёжа гранаталарды корзинкага салала, ўстүне картошко салып алгандар. Краснодонго јетпегенче олорго кем де тийбеген. Оромдорло баарга јарабас — он бир час түн болгон. Балдар ол керегинде билетен болгон, је олор немецтерди керекке албаган ба, айла арыгылап калган ба, чике ле оромло бардылар.

— Кем келип јат? — деп, балдардын алдына полицейский турал түшти. — Слер, шокчылдар, не мындый орой јүрүп јадыгар? Айылда отуратан јакаруны билбезигер бе? Корзиналарда не бар?

Радик сырангай ла бурулу эмес бүдүмдү болуп ийди.

— Бис, полицейский ёрёён, Изваринодон келдибис. Карыган таадабыстан картышко алып јүргенис. — Бу апарып јадыбыс.

— Мен слерге картышколу таадакты көргүзөрим! — деп, полицейский чугулданды. — Је, менинг кийинимнен базыгар! Адагарды бежен

салковойдонг штрафтаза, ол тушта билеригер! Радик ыйлай берди. Балдарды кийининен ийдип, телбек полицейский олорды полиция jaар айдады.

Ондо Серёжа ла Радикти база катап арбап, житкелеп салала, немецтердинг ээжизин бузуп турган уулчактарды полицияда таң атканча отурзын деп артызып салдылар.

Балдар удур-дедир көрүжип, корзиналарын дежурный полицейскийдин столының јанына тургузып салала, ўстүне отурып алдылар. Серёжа Радикке көзиле имдеп ийди, программанын экинчи бөлүги башталды. Радик сүрекей коркуган уулчак болуп ыйламзырап турала, онын кийининде тың багырып ийди:

— Щрёкён, бисти божотсон! Энем мени чыбыктаар. Ол картошко сакып жат. Божотсон, ѡрёкён!

Оны јаагына алакандап-алакандап ийеле, унчукпазын деп, кезедип салдылар. Радик уккур унчукпай барды. Керек бүткен: полиция олорго бүделе, база ла мекелетти.

Чек бурузы јок бүдүмдү болуп, балдар полицейскийге каруулдадып, гранаталу корзинкалардың ўстүнде бастыра түнди ёткүрип койдylар. Эртен тура олорго эки квитанция береле, эне-адаларын бежен салковойдонг штраф экелzin деп айдала, эжиктөн чыгара ииде салдылар. Эки корзина гранат «Жиit гвардияның» штабына јүс салковойго турды — тың баалу да эмес.

Гранаталарды мылчага экелерде, полиция керегинде каткы, кокур, сүүниш, чечен сөстөр канча кире болгон! Серёжа ла Радик ол күн геройлор болдылар.

«ЯКОРЬ» ДЕП ПАРОЛЬ

«Жиит гвардиянынг» штабынынг јууны кöп са-
базында бистинг айылда болотон.

Бир катап Олег меге айтты:

— Энгирде биске штаб јуулар. Эне, турата
јанғыс ла «якорь» деп пароль айткан улусты
күйдирер.

Штаб менинг не де көрүнбес ле угулбас кы-
бымда јуулды.

Ваня Туркенич, Иванцова Нина ла Иванцова
Оля, нени де сананып тургандый бүдүмдү Уля
Громова, омок Серёжа Тюленин, кунукпас ла
чечен тилдү Толя Попов, кемзинчек Ваня Зем-
нухов келдилер.

Он час энгир болгон, је балдар бистинг турата
келетен јажытту ѡолды билер болгондор —
полиция онойдо јүрбейтен. Мен бойымнынг ке-
ректерим эдип божобой турдым. Је јууннынг ка-
руулчыгы болуп турганымды бир де минутка ун-
дубагам, кознёткөнг улам сайын көрүп, тышкаар-
тындагы табышты угуп турдым. Жаанабыс бу
күнде каруулда турбады. Ол ўйде јок болгон.

Кенетийин эжикти кем де тынг токулдадып
ийди.

Мен кознёк јаар тап эделе, тым тура бердим.
Полиция! Мен балдарга айдып ийеле, олордынг
эжигин бёктöп салдым, ключти сугуп ийеле, се-
некке чыгар эжикти ачып бердим. Полицейский-
лер кирип келдилер. Бирёзи менен кату сурады:

— Нени эдип турун?

— Печкеге от салып јадым — дедим.

— Бис бүгүн сеге румындар экелип конды-
рарыс. Угуп турун ба?

— Кем јок. Экелигер.

Бир полицейский менинг кыбымның эжигине келеле:

— Эжикти ач! — деди.

Мен алаатый бердим, ўним чыкпай барды. Іе эмди ле божогон деп санангам. Бойымды бек тудунып айттым:

— Ондо бир эмеген јадып жат, ол кайдаар да јүре берген, јўлкўурин кожо апарган. Румындар бу кыпка жатсын, мен айылдажыма конуп кала-рым — деп айдала, эмеш токунай бердим.

Полицейский нени де кимиренди, оның кийинде олор јўре бердилер. Румындар амыраарга јадып ийдилер. Мен балдарга барада, олорды јуунды капшай божодоло, тарап-таркап барғыла-зын деп сурадым. Олег айтты:

— Биске база да ѡирме минут кире ёй керек. Jaan учурлу сурактар бар.

Мен олорды катап ла бўктўп салдым. Јарым час ётти, је балдар тарап-таркап баар деп са-нанбай да отурдылар.

Оноң болгой: балдар полицейскийлердин барганын билеле, румындарды керекке бодобой, бойының керектў сурактарына јилбиркеп, тың куучындажа бердилер.

Кенетийин полицейскийлер ойто келдилер. Мен балдар отурган кыптың эжигине јўлонип алала, тың кыйгырып айттым:

— Пан полицейский! Солдаттарга саламды кайдан алатан?

Кыйгырып та турзам, кўзиме дезе не де кў-рўнбей, јўрексиреп турдым.

Ырыс болуп, сескир балдар менинг ўнимди угуп, не болуп турганын билип, табыштанбай бардылар. Jaan учурлу сурактардың аайына уда-бай ла чыгып, штаб таркай берди. Румындар

јүзүн-јүүр ўнденип козурыктап јаттылар. Олег менинг кулагыма эриндерин тийдирип, шымыра-нып айтты:

— Быйан болзын, алтын энем!

ПАРТИЯНЫҢ ЖАҚАРУЗЫ — ЗАКОН

Сентябрь айдың учында бистинг айылга полковник фон-Вельзен деп немецти жатыргызып салдылар.

Ондо радиоприёмник бар болгон, ол күнүнгле сайын Берлиннен жетирўлер угуп туратан. Турадаң чыкканда ла фон-Вельзен сабарыла мойынын жыжа тартып ииетен, онойып эткени Олег приёмникке тийзе, ого не болотонын көргүзип турганы.

— Москва — капут¹ — деп, офицер көстөрин тозырайтып, бойының мойынын ла ёрё потолокты база катап көргүсти.

— Гут, гут² — деп, Олег јөпсинип, немецкий тилле айдатан.

Же фон-Вельзен турадаң чыгып, бир эмеш ары јүре ле бергенде, Олег, аппаратты куучындадып, Москваны угуп, Информбюроның жетирўзин бичип алатаң. Бистинг радиоприёмник ол ёйдо «камырап туратан»: Олег оны жайғы кухняда полдың алдында оро казала, ого сугуп салған.

Партия «Жиит гвардияны» башкарып, баштап турды.

Оскö райондордың жажытту организацияла-рыла колбу база болю берди, ол тоодо воро-шиловградский партизанский отрядтың коман-

¹ Капут — мында оодо согул салған дегени.

² Гут — жакшы.

дири болгон «нёкёр Антонло» колбу база бар болгон, јиитгвардеецтер оныла 1942 јылда, декабрь айда Люба Шевцова ажыра билижер болгондор.

«Нёкёр Антон» краснодонецтерди келип көрөгө сананган, је бойының амадузын бүдүрип болбогон.

Бир катап Люба Шевцова «нёкёр Антоннон» письмо экелген, ол письмо бастыра организацияны оморкодып, бут бажына тургускан.

Бастыра бар ийделе штётүни оноң артык соғорго, «нёкёр Антон» јиитгвардеецтерди партизанский отрядка кожулзын деп јакарган. Онойып эдерге балдарды эки бөлүкке бөлүүргө келишти.

Баштапкы бөлүк туштажатан јерге 17 декабря баар учурлу, арткандары — бир эмеш орой.

Бу керекти штаб, бастыра организация јаан сүүнчилү јараттылар. Краснодондо кажы ла керекти эдерге там ла јеткерлү боло берген. Гестапо ло оның таркап калган агентуразы јиитгвардеецтерди кыстап, истеже берген. «Јиит гвардияның» члендери көптөгөн, оок-теек, кичинек керектер этпей, колына мылтык алыш, ачык тартыжу эдерге некеп тургандар.

Оның учун «нёкёр Антонның» сөстöри јиитгвардеецтерге сүрекей келишти. Јииттер јуу-согушка бааргага јўткүдилер.

Баштапкы бөлүкке Олег, Вания Туркенич, Люба Шевцова, Сергей Тюленин ле база да јирме кире кижи кирген; Земнухов ло Громова арткан балдарды баштап апарар учурлу болгон.

Је јеткерлү јолго баар алдында, штаб сүүнгенине јиитгвардеецтердин билелерин таш көмүрлө, одунла јеткилдеп саларга сананды. Балдардың сананганыла болзо, эски шахталардан ал-

ган јарым тоннадаң таш көмүр ле база бир кичи-нектен одун бир айдың туркунына једер учурлу болгон, оның кийининде дезе Кызыл Черў једип келер. Немецкий фронт кажы ла јеринде јендиртип жат деп, олор Москвадаң радио ажыра билгендер.

Немецтердин көзинче таш көмүрди аларга јегил әмес болгон. Иштеп турған бастыра јаан шахталарды бистинг улус баар тушта оодып салған. Качып барып болбогон шахтёрлор бастыра ла эп-аргаларды тузаланып, немецтерге таш көмүрди бербей турғандар, Донбасстың таш көмүрине немецтер онойып ла јетпегендер.

Олег кайдаар да јүгүрип, сүмеленип, ненинени сананып таап айдып, таш көмүр алатаң үбичики алыш алды.

Мен Олегти әмди ле мениң алдымға тирү турған деп, көрүп турғандыйым, качарлары кып-кызыл, көстөри јылдыс чылап, јалтырап турған. Ол дезе тачкала таш көмүр тартып, бастыра оромго јаныландаңа кожонгдол келедири:

Сүүген кижи каткырат,
Күүнзеген кижи јединет,
Бедиреген кижи качан да табат...

Таш көмүрди ончозы кожно тартып, бойы бойына болужып туратандар. Кажы ла тачкада ўч кижиден турған. Олегле кожно Сергей Тюленин ле Стёпа Сафонов болды.

Одунның кереги оноң до коомой болды, ё Олег, Жора Арутюнянц, Толя Лопухов, Серёжа Тюленин ле Сеня Остапенко мында да кунукпагандар. Олор чөлдө бир кичинек шахта бар деп билгендер. Таш көмүрди оноң колло чыгарып турған.

Балдар эки койонды катай тудар деп санандылар: бектеп эткен агаш чеденди оодоло, оны одун эдип ўлжер, шахтаны дезе јемирип салар. Ишти олор јилбиркеп эттилер, уймалып, арыгылап та калган болзо, бойының керектерин бүдүрип салдылар. Йиитгвардеецтердин билелери одун да алды, шахта да немецтерге иштебей токтоп калды.

Эртенгизинде олорго атанып баар керек болгон.

Је сананганынча болбоды! Экинчи күнде эртен турадан ала бис Олегти јолго белетедис. Менинг јўрегимде кунукчылду болгон. Бойымның чўмдеп хўктёғон колплаттарымды мен база тақып колыма алдым. Ол ажыра мен бойымның кўён-санаамды уулыма берип, уулым ойто сукадык јанып келзин деп, бис оныла база туштажып, јенгўни кожо уткуурыс деп санандым.

Вера да јааназының сананган санаазы, байла, ондый ок болгон болор. Ол улам ла сайын ўшкўрип турды. Олегтен айрылып артарга јегил эмес болгон, кўстористе јаш толуп келетен, је бис, мен де, энем де, бойыбыстың ачынганысты ого кўргўспедис. Уулымды ый-сыгытла эмес, омок кўёнибисле ўдежерге сананганыбыс.

Он јети декабрьда, он бир час тўште, јолго атанатан балдар ончозы јуулып келдилер; јаныс ла Люба Шевцова юк болды. Ол ненинг де учун артып калган. Їе сакыгадый ёй эмеш бар болды.

Турадан он эки часта чыгар, ончозы кожо чыкпай, беш кижиден баар деп јөптёштилер.

Баштапкы беш бала он эки часта чыгар учурлу, экинчили бир часта, ончозы ла онойып баар болдылар.

Олег јылу кийинип алды: куртказының алдяна кийип алзын деп Николай таайы тўк гимна-

стерказын, колына кийер јылу меелейин берди.
Јылу борүгин дезе бедиреп таппадылар.

Кенетийин санаабыска кирип келди: бу ла
јуукта биске немецкий солдаттар јылынарга ки-
рип јүргендөр. Ол тушта борүк илүде турган,
оның кийининде оны кем де көрбөгөн. Керек
јартала берди. Ёскö борүк Олегте јок болгон.
Нина Иванцова болушты. Ол айылына барада,
агазының борүгин экелди.

Баратан öй jedip келди. Балдар дезе омок,
кокурлажып, Люба Шевцова келет эмеш пе
деп, тышкаары ором jaар кörüp турдылар. Люба
бу ла минуталарда келер керек. Је частың стрел-
казы он экининг он јаны jaар јүре берди. Озо
баштап беш минут, оның кийининде он, кийи-
нинде он беш минут öтти. Люба ненинг учун кел-
беди? Оныла, айса болзо, не-не боло берди
эмеш пе?

Олег сакырып деп јакылта берди. Балдар ун-
чукпай, кокурлашпай бардылар, кунукчыл, тым
боло берди.

Вася Пирожок боро көстү, жалбак јарынду,
бойы шулмус ла су-кадык, чырайы јаантайын
омок јүретен уулчак кичинек түрүк колтуктанып
алала, отургушта отурды. Оның ыраак ѡлго
апаратан немези ол ло болгон. Ол, јаныс јер-
jaар кörüp, кандый да кунукчыл, унчукпай отур-
ды. Олег, оның ийинине таптап, айтты:

— Сен не кунугып турунг? Бойынның кёөр-
кий кызынга эзендежип албадың ба?

Вася кызарып, мен jaар кörди:

— Сен нени айдадың, Олег? Менде кандый
кыс болотон!

Мен ёскö кып jaар бардым, је ондый да бол-
зо, Васяның уулыма айтканы меге угудып турды:

— Бу сен кайттың, Олег! Елена Николаев-

Советский Союзтың Геройы Люба Шевцова.

наның көзинче ондый неме керегинде не куучындастын?! Жарт ине... эзендежип алгам. А сен бойындың кызынга эзендештиң бе?

Тым, оның кийининде Олегтін араай айткан сөстөри угулды:

— Менинг эзендежер кижим јок. Бастырабыс кожо барадырыс. Менде баалу нöкёр бар, ол менле кожо барып жат.

— Кем?

— Нина Иванцова.

Мынайда төрт часка жетире сакыдылар. Төрт часта тыныжы бадышпай, жүрексиреп, Люба јүгүрип келди; ол «нöкёр Антоннон» Олегке письмо берди. Походко барбай артала, ишти алдындағы аайынча јербойында ёткүрзин деп, отрядтың командири жакыды.

«Экинчи бе, ўчүнчи бе январьда мен слерде болорым, не ле неме керегинде ондо куучында жарыс, слердин ижигерге болужып, кöп солундар жетирерим» деп «нöкёр Антон» бичиди.

Балдардың јўстері тургуза ла кубула берди. Же партияның жакарузы — закон.

ТАРТЫЖУНЫҢ ШТАБЫ

1942 жылда декабрьдың экинчи жарымында Стalingрадтың жанынаң немецкий ле румынский черўлердин качып жанары башталды. Краснодонның ичиле атту немецтер түндү, түштү ѡдүп турдылар. Бис городтың ортозында жатканыс, оның учун биске ончозы жарт көрүнип туратан. Кийими жыртылып, самтарып калган ла кирлү кийимдү солдаттарды тартып бараткан јўстер тоолу машиналар ѡдүп турган. Солдаттар баш-

тарын ўй улустың платтарыла ол эмезе кандай бир бўслў ороп алгандар.

— Солдаттар эмес, сууга тўшкен такаалар! — деп, бир катап Олег кўзноқтой кўрўп, каткырган.

Онын кийининде ол столго отурып, мынайдабичиген:

Эге, ариецтерге де
Уур кўндер келди!
Чала кийинген мальтиецтер
Аайы-тёйи жок јўгўрўшти.
Кезиги бўрўктў, кезиги картузту,
Кезиги ийининде платту,
Соктырган, сабаткан, јўк тынду —
Ариец торолоп, корчайгон!
Солдаттынг кеберин, јылыйтып,
Ончозы кайра — Берлинге мендайт.
Олорды эмди ёч сакыйт,
Олордынг кийининде кўкўрт: Сталинград!

Олег бу ўлгерди меге, Коля таайына ла
яааназына кычырып берди. Бис ончобис омок
каткырыштыбыс. Яааназы дезе айтты:

— Ох, Олежек, мен кўрзом, сен кандай ла
немеге ус!

Је юнитгардеецтер ўштўнинг качып баратканин янгыс ла кўрўп отурбаганы ѡарт. Олор Сав-
информбюронынг јетирўлерин тўнде алыш, кепке базып, Краснодондо, јууктагы јурттарда стенелерге ле столмолорго јапширып тургандар.

Немецтер бойлорынын газеттеринде ле радио ажыра кандай да кайра тескеерлеш ле качыш ѕок деп, олордынг черўзи Сталинградтынг янында јенгўлў согуштынг кийининде амыраарга барып јадылар деп, Сталинградты дезе олор алыш алган деп кыйгырыжат, Информбюронынг јетирўлери дезе Сталинградтынг янында немецтер кур-

чадала, оодо соктыргандарын чын јетирет. Кем-
ге бўдетен? Немецтерге кем бўдетен эди. Бийттў,
баштарында кирлў бўстў, сўрдўрип бараткан не-
мецкий солдаттар јенгўчилерге де тўнгей эмес
болгон.

Жажытту листовкаларды таркадып турган
улусты туткан кижиге јаан акча ла сый бер-
рис деп, немецтер ѡарлады.

Ол до болушпады: ого ўзеери ёчёжип турган
чылап, листовкалар там ла кўптой берди. Олорды
јурт улус ѡилбиркеп кычыргылап, ондо айдылып
турган немени бирўзи бирўзине айдыжып, тарка-
дып турдылар, листовкалар кыйналып јаткан
улусты оморкодып, олорго ѡштўге удура туру-
жарга болужат.

Немецтер ачу-коронын бадырып болбой, јўгў-
рижип турдылар. Гестапо ло полиция балдарды
чек таппай турдылар. Немецтердинг кўчи јаңыс
ла тўрмеде отурган улусты кыйнаарга једер бол-
ды. Фронтто оодо соктыртканы учун очин алыш,
немецтер олорды коркушту кыйнап, ёлтўрип,
олордынг ёёжозин тоногылады.

Ол мындий болгон: немецтер кандай бир
эмеш аргалу јаткан улустын туразын талдап ма-
шиналу келетендер, онынг кийининде турага ки-
рип, айылдынг ээзи бойынын ёёжозин машинага
таажызын деп јакаратандар. Ончозын апаргандা,
туралардынг јаңыс ла киленг стенелери артатан.

Ўзе апарбай, балдарга нени-нени артызып сал-
зын деп, кезик ўй улус ыйлажып туратан, кезик-
тери дезе ѡёпсинип турган улус болуп чек унчук-
пайтандар. Ўйлажып та турганын, ыйлашпай да
турганын немецтер јудурукла, камчыла соготон.
Карыгандарга да, јаш та балдарга килебайтендер.

Тоноп алган немецтерди жандармский офи-

церлер бойы бойлоры ортодо ўлежип, Германия-га посылкала ийип туратан.

Балдар мындый немени көрүп, немецтерден ёч аларын токтотподылар. Бистинг квартирада тартыжуның штабы бойының ижин бир де токтотпогон. Кажы ла күн Олегке нöкөрлөри келип, эткен керектериң айдып, ойто јаныданг јакылта алып јүретен.

Ондайып Краснодон деп јурттанг Сумской ло Шищенко келип, 22 декабрьда ўч немецкий солдатты адып, олордың мылтык-јепселин алып алгандары керегинде куучындадылар. Изваринненле Герасимовкадаң балдар мылтык сурап келдилер. Ваня Туркенич балдарла кожо эки полицейскийди тögүндеп, јуукага канайда экелеле, бууганы керегинде јүрексиреп айдып турды.

Ол предательдердин бажының ўстүне балдар бичик артызып койгон; ондо олор полицияны кезедип, советский улусты кыйнаарын токтотпозо кажы ла полицейди бууп, адып ѡлтүрерибис деп айдып салган. Полицейскийлер оны көрөлө, бир эмеш јобожый бергендер, кезиктери дезе коркуйла, немецтерге иштебей токтоп калган.

КОМСОМОЛЬСКИЙ НАÝЛЫК

Олег меге ле јааназына јаантайын айдатан:

— Бистинг организацияда бастыра балдар Тёрёлине беринип койгон, оның учун бис күчтү. Эх, ончозы кандый күлүктер! Олорло кожо откодо, сууга да калыырга коркушту эмес! Сананзагар: штаб олорго канча ла катап јакылта берген, јенил де јакылталар эмес ине! — ончозын ак-чек бүдүрип салгандар. Эмди ёй там ла уур болуп

барадарда, балдар там ла чыдамкай болуп тынгып турулар.

Бу сөстөрди айтканда, Олег јүрексиреп, бойының нöкбрöрининг јакшы кылык-јанын эске алышып айтканда, бис онын айтканын угуп, бойбыстын санаа-шүүлтебисти айтпаганча, ол токунабайтан. Ол эмезе ол меге јууктап келеле, козим јаар чике кörüp айдатан:

— Эне, бисти тегин јерге ёскүрген эмес, тегин эмес! Бис албатының алдында ак-чек. Қандай јакшы! Мен оны сүрекей јакшы сезип турум, эне. Мыны сөстөрлө айдып та болбозынг. Је бис эм турас эткенис, ас! Мындай шүүлтеден уйуктап та болбайдым. Јүргим де токунабайт.

Оның кийининде менен туура барып, столго араай отурып алала, капшай-капшай бичип туратан. Ол ўлгер бичип јат деп мен билип ииетем. Уулым ўлгерлер бичип отурганда, оны көрөргө сүүп туратам. Ол ёйдо уулымның чырайы бисти сесспей, ыраактаң кем ле де куучындажып тургандай билдиретен.

Жиитгвардеецтер ёлүмге ле јенүге белен болуп, бойы бойына колдорын берген најылыктынгү күчи сүрекей јакшы болгон. Бу комсомольский најылык бистинг пионерлерге ле бастыра јашёскүримге јозок болзын. Најылык болоры ала кёндöлөнг келбей јат, оны тартыжуда алышп јат деп, бистинг јашёскүрим билзин.

Бир катап, Олег јажытту јолычакла Нина Иванцовада болгон јажытту јууннаң келип јадала, кенетийин чеденге јөлönип, тым турас берди. Оның кийининең истегилеп турган эмтири.

Истеечилердинг буттарының алдында кардынг кызырап турганы јарт угулышп турды. Олег токтой түжерде, олор до токтой түштилер.

Мындың жарық түнде жүгүрип качарга жарабас. Жаңыс ла арга арткан: бойының жолыла баар керек. Олег ичкеерлеп ле ийерде, оның кийининде кардың чыкыраганы катап ла угулды. Олег ботинказын буулаарга турган чылап, төмөн эңчайерде, оның кийининдеги базыт база токтой берди.

— Же Олег туралардың ортозында турган истеесчилердин сомдорын көрүп ийди.

«Олорго удура барадым—деп, Олег сананды. — Түнине полицияга отургусса да, олорго удура барадым. Оноң башка олор бистин турата жетире истежер».

Ол түрген бурулала, кайра барды.

Истеесчилер олорды Олег көрүп ийгенин билеле, Олегтин келерин сакыдылар. Олордың колдоры кармандарында эмтири. Кенетийин Олегтин ўни угулды:

— Толя!

Истежип турган кижи Толя Попов болды, оныла кожо — Сеня Остапенко ло Володя Осьмухин. Олор кемзинип, унчукпай күлүмзиренип турдылар.

— Уулдар, слер бе?! Мениң кийинимнен ненин учун келип жадыгар? — деп, Олег кайкап ла сүүнинп сурады.

Толя колын карманынаң чыгарбай — ондо колмылтык бар болгон — айтты:

— Нениң учун, нениң учун... Байла, ондай болор учурлу, оның учун барып жадыбыс.

Кандый да эп жок, тым боло берди.

Оның кийининде Сеня чаганагыла Олегти түртүп, күлүмзиренип, сурады:

— Олег, сениң кийинингнен базып жүргенисти баштапкы ла катап сестин бе?

— Баштапкы — деп, Олег кайкады. — А не болгон, балдар?

— Э-э-э! — балдар каткырышты. — Бис дезе сени јаантайын каруулдап јүредибис ине, айылнга јетирип саладыс.

— Ненинг учун?

— Сенле не-не болуп калардан маат јок. Сен бистинг комиссарыс!

Ол керегинде Олег, ырысту болгонына көзининг јажы мөлтүреп, меге оморкоо куучындаган. Ол јудурутын түүнип, бажын серипп ийеле, айтты:

— Је мындый балдарды канайып сүүбес? Олорло кожо јенүге канайып бүтпес? Эне, сен билзен: мен олорго төлүлү артпазым. Очимди ончозы учун аларым!

Ондый учурал удабай ла боло берген.

Бир катап мен суу аларга водопровод јаар бастым. Көрзөм, меге Олег ле Левашов Вася экү келедири. Күн соок болгон, јарашибар араай јааптурды. Балдардын качарлары кып-кызыл, јакаларына ла бөрүктөрине дезе кар јапшынып калган. Олор меге күлүмзиренгилеп келетти. Ол тушта мен санандым: бистинг балдарыс кандый јарашиб!

Бүгүн Нина Иванцовада јуун болор, сүрекей учурлу суректар шүүжер, орой божоор деп, Олег меге ажындыра айдып салды. Ончозы Нинанын квартиразында конор. Мен јаан тынып ийдим. Түнди база ла уйку јогынан, коркуп ёткүрерге келижер. Мен олорго күлүмзиренип ийдим, онын кийининде бис јакшылажып алала, айрылыштыс.

Нинага барадала, Олег ле Вася, Володя Осьмухинди ле Сергей Левашовты айдып алдылар. Онон ары олор ончозы кожо баргандар.

Энгир кире берген. Кар там ла тынып јаады. Бу ла ёйдө немецтер Краснодоннын ичиле олжо-

лоткон јуучылдарды айдап бараткандар. Краснодондо конор јерди олор аткакту эмик тартып чедендейле, каруулчыктар тургузып салдылар.

Түнде балдар озо баштап ол эмикке табардылар, оның кийининде каруулчыктың кыйгызы угулды:

— Тур!

Орус сөстөрди јастыра-мыстыра айдып, немец балдарды эмик чеденнинг ич јанына кирип, комендантты сакызын деп јакарды: олор кем, лагердинг јаныла түнде ненинг учун јүрүп жат. Бу мындый керек ѡлümле түнгей болды. Эртен тура балдарды божотпой, олјолоткон улусла кожо айдап апарар эди.

Олег балдардың ичкеери јанында турды. Немец оозын јапкалакта, Олег оның чыткыдына бастыра күчиле јудуруктады. Немецтин кулагы туна берди. Володя Осьмухин ле Серёжа Левашов экү немецти бакпырладылар. Мылтык солдаттың колынаң түже берди. Вася Левашов оны алган ла бойынча јыдазыла немецти ѡлтүре кадады.

Бу керек түрген ле бир де табыш јок ётти. Балдар јүгүриже бердилер. Мылтыкты олор апраган деп айдары да јок, јарым минуттың бажында немецтердин кыйгызы ла мылтыктардың адыхы угулды. Балдар мылтыкты подвалга сугуп салдылар, олордың изин дезе кар бүркеп койды.

Олор јуунга јолой не де болбогондый, бир де оройтыбай келдилер. Ол күн энгирде аткакту эмиктинг јанында не болгонын кем де билбegen.

Јуун чындап та орой божоды. Нинаның энэзи балдарга тактаның ўстүне ле полго тёжёк салып берди. Олегке дезе бойының орунын берди. Килеген учун Олег ого күндүүзин јетирди, је Нинаның

Энези Сергей Тюленинди Олегле кожно уйукта деп айтпаганча, ол жатпады.

Нёкёрлёр шымыраныжып узак жаттылар.

КАР КАЛЫНГ БОЛГОН...

Декабрь айдынг учы жууктап келетти.

Олег тартыжуда, бастыра бойынынг нёкёрлөриндий ок, чыдамкай болгон. Ого амыраарга ла ажанаарга бош ёй жок болгон. Бойынынг сүүген шахмадына ол чек тийбей де барган. Чырайы чыга берген. Көп сабазын ол айылында конбайтон. Балдар билдиртпеске, штабтынг жуунын бистин айылда эмес, городтын жаказында жаткан нёкёрлөрининг айылында: Валя Борчо ол эмезе Радик Юркинде, Жора Арутюнянцта ла Нина Иванцовада эдип турдылар.

Уулым айылына жанбаган түнде биске ончобыска күч ле коркушту болгон. Менинг уйкум келбей, санаама жүзүн-жүүр коркушту шүүлтөр кирип, сагыжым карангуйлап турган.

Бис Олегти бойынды чеберлеп жүр, амырап ал деп айтканыста, бистинг сөстөристи кокурла ѿткүрип салатан:

— Немецтерди сүрүп салзабыс, ол тушта амыраарыс. Мен, эне, ол тушта ўренип баарым, институт бождорым, инженер болуп аларым, кандай самолёт эдерим...

Олег жааназына базып келеле, онын ийининең кучактап, айдатан:

— Жаана, сенинг де ого отурып учар күүниң келгедий самолёт эдерим!

Жаны жылдын алдында немецтер фронтко бойынынг солдаттарына сый эдип жүзүн-жүүр немелер тартып турдылар. Жети тонна кош тартатан

«Жиит гвардиянын» штабының члени Иван Туркенич. 1944 ылда
фронтто жалтанбастардын өлүмиле өлтөн.

машиназы Краснодонның ичиле барадала, кенетийин ўрелеле, Клубный деп оромдо токтой түшти.

Штаб кыйалта јок бүдүретен јакылта чыгарды: «Фронттогы немецтерге сый јетпес учурлу. Ол бистинг бойбыска керек».

Тымык түнде балдар часовойды ѡлтүрип сала, машинаның ўстүнде јаткан немелерди түжүрип алдылар. Сыйданг б скö, ондо торт мылтык ла баалу документтер бар болды. Бастыра алган немелерди озо баштап колчанакла Лопуховтың квартиразына, оның кийининде бойлорының мылчадагы складына экелдилер.

Эртен тура немецтер канча кире шакпырагандар!

Полиция туралар сайын барып, тинтү эткен, бастыразын аңтара-тентере чачкан. Је тегин јерге түймеген! Јаны јылдың сыйы фрицтерге јетпеди.

«Дирекционның» (тресттин управлениеизининг) директоры Швейде Јаны јылды уткуурга белете-нип туро деп, ударай ла «Јиит гвардияның» штабына угұлып келди.

Немецтердин культуразы аайынча канайда жыргайтаның орустарга көргүзерим деп, Швейде мактанып турды. Немецтер карам эмес, «жыргаарга» сүүп јат деп көргүзерге, аракы этсин, тамзыктанатан курсак јазазын, пирогтор быжырзын деп Швейде јакылта берди.

Жыргалга бастыра немецкий начальство, гестапоның офицерлери, Краснодонның ла оның райондорының жандармериязы јуулар учурлу болгон. Төрөлин садып, немецтерге көчкөндөрди база кычырдылар. Байрам Горькийдин адыла адалган I №-лу школдо бдёр учурлу.

Јиитгвардеецтер јүрексирей бердилер. Кра-

снодондогы јаны јылдың јыргалына келген уулсты листовкаларла калјуурттар деп шүўжип алдылар.

Олег мындый листовка бичип ийди:

«Слер, немецкий олжочылар, шилеемирлер, олордың јалчылары ла төрөлин садынган, ёлүп кырыларыгар! Слер Јаны јылды мында калганды катап уtkуп јадыгар деп слерди бүдүмчилеп турум. Јаныс ла бисте эмес, бастыра ак-ярыкта. Слерге «Россияны јайымдаган» учун база катап чоёчой көдүрерге келишпес. Озо баштап слерди бойыгарды јүрүмнен јайымдаар. Советский Черў слерди јердин ўстүнен јоголтып салар».

Бу листовкаларды 31 декабрьда 9 час энгирте јетире бастыра городтың ичине ле школдың туразына јапшырып салгандар.

Немецтер там ла калјуура бердилер.

Тогус частың кийининде Олег айылына јанып келди. Бис бойыбыстың билебисле эски јылды ўдежип, Јаны јылды уткуур деп шүўштибис. Байрамга белетендибис. Олег бойының ару чамчазын кийип алды.

Кўскўнинг алдына туруп алала, бойының сүўп кийетен галустугын бууланып, айтты:

— Бүгүн бу немецкий эрликтөр керегинде бир де эмеш сананбайлыктар. Јарайт па? Олор тортло шак мында, буурымда отурып жат! Сеге дезе, јаанак, энгирде ажанаарга мындый курсак јазагар деп, бастыра билебисле јакарып јадыбыс: тараанду суп, картошколу пельмендер, ўчёнчине дезе — куурган кузук. Јарады ба?

Энгирде Олег патефонды кожондодып, Николай таайыла экү «танецтер болотон ойын-јыргалды» баштап ийди. Оның кийининде таайының уулын Валерийди кучактанып алала, айланып

турды, учы-учында менле көжө танцевать этти.

Олег, бойына түңгей балдар чылап ок, танецти алдында да сүйүтөн. Ол жакшы, јенил танцевать эдетең. Кыстар менинг уулымла танцевать эдергө сүүп туратандар. Танцевать эдерге ол мени де ўредип салган.

Үндүлбай арткан энгирде бис оныла көжө онынг сүүген «Моя недорога» деп тангозын танцевать эткенибис. Ол танецтинг сөстөрин сүүнчилүү көжөндөп турды.

Учында шахмат ойнодылар. Олег Николай таайынаң бир партияны ойноп алала, оны пötük болуп кыйгырзын деди.

Ончобыска сүүнчилүү болды. Јөптөжип алган аайынча бис немецтер керегинде бир де катап сананбадыс. Же олор бойы керегинде бойлоры бисти тудуш ла эске алындыртып турды.

Күнчыгыштаң, Сталинградтын жаңынаң келген јолло бистинг айылдын жаңыла олордын обозторы ѡдүп, машиналардын ла колесолордын табыжы, кайра качкан немецтердинг тунгак арбанижы угулыш турган.

Орус јердинг соогы сыныкпай турган. Кар калын болгон...

СЕРЕЖА «ҚУРЧАТКАНЫНАҢ» ЧЫККАНЫ

Кызыл Черўденг немецтерге жаан согулта болгонын эмди көс жок то кижи жарт көрөр. Олор удабас ла кыйалта жок оодо согултар. Же мындый улу сүүнчини де көрүп, жиитгвардеецтер бойлорынынг дисциплиназын бош салбадылар.

Ӧштүнинг күчи чыккалак ёйдо чылап ок, жиит-

твардеецтер јуучыл дисциплиналы кату тудуп турдылар. Балдар бу да тушта, алдындағы чылап оқ, Кызыл Черўге түнгейлежерге кичеендилен.

Жакарузын бүдүрип келген јуучыл түс туруп, колын бөрүгине тудуп, Олегке эмезе штабтың члендерине докладывать әдетен. Олег ле штабтың члендери јуучылдардың жетирүзин, онайып оқ туруп, угуп туратандар.

Олордың бала тужундагы сүйнчилүү жүрүмнинде Чапаев, Фрунзе, Ворошилов, Пархоменко, Будённый, Котовский керегинде көргөн кинокартиналары ла кычырган бичиктери эмди сүрекей жаан болуш жетирди! Бу мындый геройлорго түнгей болорго кичеенип, балдар эмди бойлоры да билбес жаңынаң геройлор боло бердилер. Бистин Төрөлдинг эң артык улустарына олор канайып түнгейлешпейтен!

Је бир катап олордың мындый кату дисциплины бир ле жерде бузула берди, оның шылтагы база ла жаңыс жерге токунабас, эрке Серёжа Тюленин болды.

Ол керек мынайда болгон.

Штабтың Первомайкадан экелген гранаталарды мылтык-јепсел салатан складка апарзын деген жакарузын бүдүреле, Серёжа олорды таарга ороп алала, бистин квартирага келди.

Олег жакарды:

— Төрт гранатаны менде артызып кой. Удабас керек болор. Арткандарын складка апар. Аյктаңып жүр! Корзөң, ўштүнинг черўзининг шакпырап турганын! Кызыл Черў олордың ўлүзин берген! Эмди олор ийттий казыр. Айктаң, Серёжа, керекке кирдин!

— Жарт! — деп, Серёжа каруузын жаан јуучылдый жандырды. — Мен жажытту ѡлдорды билерим ине. Барайын ба?

Бёрүгин бажына кептей кийип алала, колтугында гранаталарлу жүре берди.

Удабай Олег те кийинип алала, ором жаарчыкты. Румынский ле итальянский частытар ла неме тартып бараткан абрашу аттар ла атту, жойу улус качып бараткан Садовый оромло Олег одүп барадала, кенетийин турал түшти.

Аттардың колы-будының ортозынаң колтугында таарга ороп койгон гранаталарлу... Серёжа Тюленин чыгып келди. Түрген ары-бери көрөлө, ѡштүнин ортозы жаар ойто сууга чөнгөндий, кире берди.

Олегтинг жүреги тың сого берди.

«Серёжа тутырган — деп сананды, — оның кийининен сүрүжип жат».

Же оромның ол жаңында жүгүрип бараткан Серёжаны Олег катап ла көрүп ийди. Ол аттардың колы-будының ортозынаң чыгып, беш алтам кире жүгүреле, румынский абралардың алдына база ла кире берди.

«Божоды — деп, Олег кунукчыл сананды.
— Оны эмди ле тудуп алгылаар!»

Же Серёжа кенетийин жолдың ол жаңында көрүнди; гранаталар бойында эмтири. Ол бойының борүгин омок түзедип ийеле... жажытту жолдор жаар токуналу базып баратты. Олег мангайындағы соок терди арчып ийди.

Эки частың бажында уулым айылында болды, удабай ла гранаталары жок Серёжа тынарсып кирип келди, бистинг айылга келгенде кемзинип туратан чылап, кемзинип турды.

Ол сүрткүштү, нени ле көргөн, сырыйган. Эски курткалу, кандый да тереден эткен кулакту бөрүктү болгон, эски каложын сырып эткен уғына буула жаба буулап алган.

Же мындый бүдүмине аяру салбай, Серёжа

эски каложыла, сапогтың каблуктарыла чылап токулдадып ийеле, колын бөрүгине јаба көдүрип, жетирүзин жап-жарт айдып ийди:

— Жакылта бүткен, нöкөр комиссар! Ганаталарды жеришे жетирип салдым. Ончо амыр-энчү!

Олег каткызын тудунып, жетирүни онойдо ок кату угуп алды.

Jaан керек бүдүп каларда, Олег айтты:

— Отур.

Серёжа бөрүгин суурып, оны колыла уужап, отургуштың кырына отурып алды. Оның ѡдүгинен кайылган суу полго түүле берди. Оның јүзи алдындагыдый ок болды, је көстөри дезе јуучыл жакылтаны бүдүргенинен улам сүүнчилүү көрүп турды.

— Эр, күлүүк эмтириң, Серёжа! — деп, Олег айтты. — Штаб сенле оморкоп туро. Сен jaан оромго канайда барган? Айдып бер. Ондый жакылта болбогон ине. Аттардың колы-будының алдыла ненин учун јүрдин? Айт.

Серёжа онон артык кемзинди:

— Же мен... репетиция эткем.

— Репетиция? Кандый репетиция эткен, Серёжа?

— Мен курчаткан болзом, онон канайып чыгар эдим деп, репетировать эткем.

— Ээ! Эмди жарт.

— Эйе, ондый!

— Же, чыгып кёлдинг бе?

— Чыкпай база! — дейле, Серёжа сүмелүү имдеп ийди.

Экилези, комиссар ла оның болушчызы, каткышты.

Бир эмеш ёй откөн кийининде Олег колын Серёжаның ийинине салып, ого айтты — комиссар база ла кату бүдүмдү боло берди:

— Не болзо, ол болзын деп, тегин барган, Серёжа. Сен јуучыл јакылталу барган. Јаңыс ла ол керегинде сананаρ керек болгон. База катап ондый неме болбозын. Жарт па?

— Жарт, нёкёр комиссар! Ондый болор!

Серёжа тұра жүгүреле, кулакту бёрүғин ки-
йип, калошторын база ла тың тебиштирип ийеле,
колын көдүрип ийди. Же оның токунабазы омок
көзинең база да көрүнип турды.

Анча-мынча ёй өдөрдö, уйуктаар алдында,
мен Олегтен сурадым:

— Олежек, айтсанг, слер ончогор мынайып
колдорыгарды бёрүгерге тудадар ба?

— Бистинг јакаруны бүдүрип турған улус
ончозы.

— Штабтың члендері база ба?

— База. Јаңыс ла мен комиссар кижи болуп
кемге де рапорт бербей турум...

Мен күлümзиренбей тудунып болбодым, же
күлümзиренгенимди комиссардан жажырып ий-
дим.

Мен база оның јакарузын бүдүрип турған
инем.

«СЕНИҢ ЖОЛЫНГ ЖЕТКЕРЛҮ»

1943 жылда 1 январьда әртөн тұра Олег ажа-
нып алала, алдындағы ок аайынча айылынан
баарарга турды.

Тышкаары одус градус соок тызырап турды,
не ле немелер мөңгүге оронып алғандай қыру-
тып калған. Мен Олегти јылу кийинип алзын
дедим.

Эки частың кийининде уулым ойто келди. Бу
јуукта ла сүүнчилў көстөри кунукчыл болуп кал-

тыр. Менинг јүргим чочуп, сыстай берди. Олег алаатып, туралынг ичин айкап турала, учында мен јаар көрди.

— Жеткер болды, эне! Бистинг организацияны кем де айдып берген...

Жеткер ол! Кенетийин кар кап-кара болуп көрүнди. Јыгылбаска, мен эжикке јёлөнип алдым..

— Олег... предатель¹ слердинг ортогордон чыкты ба?

Олег жудуругын түүнип ийди. Онын мангдайында чырыштар жарт көрүне берди.

— Эйе, эне, арест башталды. Ровенецтенг полиция болужарга келген. Жаны ла Земнуховты апардылар. Оройтыбай, арткандарын аргадап алар керек. Эне, Серёжа Тюленин торт ло герой!

— Олег араай күлүмзиренди. — Арест керегинде Сергей ончозынаң озо уккан, балдардын ончолорына качан ок барып, сергелен болзын деп, ончозын јакарып салган...

Темдектеп алган јерге ўч-тöрт кижиден јуулып, оноң ары ворошиловградский партизанский отрядка барып кожулзын деп, Олег јиитгвардеецтерге јакару берди.

— Партизандарла биригип ле алзабыс, тургуда ла нöкёрлöриске болужарга келерис. Ка-найып та болзо, олорды түрмеден јайымдалап аларыс! Эмди дезе, эне, баар керек! Мен бойымла кожо беш кижи алып јадырым: Тюленинди, Борцты, Глованьды, Нина Иванцованы ла Оля Иванцованы. Сен коркуба, коркуба, кару эне!

Нени эдер? Ыйлап, башты стенеге согор бо? Онойдорго менде бош јок. Полиция келгелекте,

¹ Предатель — кандый бир јажытту немени, бойынынг нöкёрин ёштүлерге айдып берип турган кижи.

уулымды айылынаң капшай, капшай ўдежип салар керек! Түргенде, түргенде, бир де минута-ны јылыйтпа деп, јүрегим мени капшайладып турды.

Мен Олегти јолго белетей бердим. Јылу қийимдер чыгардым. Көрзөм, Олег бойының комсомольский биледин алып жат:

— Мен оны бойымла кожо аларым.

— Жарабас, уулым! Сени тудуп алза, билет сенинг бурулаачынг боло берер. Бойынгынг энене алдындагы ок аайынча бүт. Мен билетти бис экүдең öскö кем де билбес јерге сугуп саларым, Олег!

Ол каруузына айтты:

— Эне, мен сенинг ёбинди бастыра јүрүмим-ниң туркунына угуп јүретем, онын учун jaан быйан жетиретем. Эмди дезе, сен менинг айтканымды ук, сурап турум. Бойыгар сананзагар, бойымның биледимди айылымга таштап ийзем, мен кандый комсомолец болотом? Мени не сакып жатканы жарты јок ине. Эне, эмди онайдо айтпа... же, jaана, — деп, Олег жаш баладый күлümзиренди,—сен бойынгынг партбилединди база жажырып көктөп јүрген. Сен таскап калган, jaана, менийин база онойып ок көктөп бер, же бе? Бу пальтого. Кезек öйгö берилетен комсо-мольский билеттердин бланкаларын база бойым-ла кожо аларым. Олорды кыйалта јок алар керек!

Менинг колдорым божой берди. Мен энем jaap жайнап кörüp турарымда, ол билип ийди.

— Олежек, — деп, jaаназы айтты, — мен карыган, сен менинг айтканымды ук. Сенинг јолын жеткерлү. Бойыгла кожо нени де алба. Сен ком-сомолец деп бүткен улус, сеге качан да бүдер. Ой-то келзенг, бойынгынг билединди ле бу бланка-

ларды алып аларынг... Олорды бис бого, Гитлер бойы да таап болбос эдип, сугуп саларыс. Је, ончозын бері бер...

— Йок, — деп, Олег кезе айтты. — Эх, јаана, партийный документтерди канайып алып јүрері керегинде мени сен бойынг ўреткен эмезинг бе? Йок ло йок! Ол керегинде база куучындашпайлыштар...

Энем тыркырууш сабарларыла билетти пальтого көктойлө, түшпезин деп, учукла чалып салды. Бир канча бланкаларды пальтого Олег бойы көктөди.

Айрылыжып эзендежер ёй жедип келди. Јаанак Олегке жууктап базып келеле, колын онын ийинине салды.

— Олежек... сени полиция тудуп алала, сенинг эненг, јаанаң ол эмезе Николай таайынг түрмеде, олор бастыразын жарт айдып берген деп оспоктозо, олордын бир де сөзине бүтпе, шилеемирлерге бүтпе!

Јааназы ыйлай берди. Олег оны тынг кучактап алды.

— Эне, — деп, Олег меге айтты, — бастыра чаазындарды, дневниктерди, жуундардын протоколдоры бичилген тетрадьтарды ончозын ѡртөп кой, је стихтерди... база. Книгаларды ончозын көр, олордын ортозында кандай бир бичигеш артып калган болбозын. Слерди түбекке түжүрбеске турум... јаана, приёмники апарып жажырып сал. Ол биске керек болор. Ончозын аյыктанып эт! Приёмникле кожо немецтердин тырмактарына кирзен, не болорын ғилип турунба? Је, эне...

Менинг јүргегим согулбай барды. Сок жаңыс уулым, иженип јүрген жаңыс балам барып жат... Оны бойыма жуук кучактап, божотпос күүним

келди. Је бойымды токунадып, уулымды бойыма жаба күчтап окшодым, оның јымжак чачтарына эриндеримле тийип ийдим.

— Эзен болзын, Олег! Ондо чеберленип јүр...

Бис јаныскан артып каларыбыста, мен канча ла кире керек, анча ла ыйлап алдым...

Бойының беш нөкөриле кожо Олег Краснодоннон жети километр јерде Шеверевка деп јуртка барды. Таныш улуска конуп алгандар. Эртен тура, оноң ары баар алдында, көрөр болзо, Сергей Тюлениннинг ѡдүги чек элей берген эмтири. Соок дезе там ла тыңып турган. Сергей ле Валерия ойто бурулдылар. Краснодондо олор бойының подвалына једип, Сергей сапог кийип алала, ойто Шеверевкага бардылар.

Је түштажатан јерде, обооның јанында, бир де кижи јок болды. Јаңыс ла такталып калган кар жатты. Энгирге жетире сакыдылар. Оның кийинде нөкөрлөрин сакып болбой, Ворошиловград јаар экү бардылар.

Олорго мында да јакшы болбоды — олор «Даниланы» таппадылар. Јаңыс ла арга артты: фронттың линиязына баар; ол дезе Краснодоннон јүс јирме километр ыраак.

«ОЛЕГ, СЕН ҚАЙДА?»

Баштапкы январьда энгиргеери јиитгвардеецтердин кабортозын түрмелеп салдылар. Бу јаны јылдың күни биске сүрекей узун бодолды. Он час энгирде бистинг эжикти кижи токулдатты.

«Келдилер!» деп бис кажыбыс ла санандыс.

Агам эжикти ачып ийди. Комнатага эки полицейский кирип келди. Олор сүрекей эзирик эм-

тир. Бис олордың эрмегинен жаңыс ла сөс айладыбыс:

— Кошовой...

Полицейскийлер Олег керегинде суралылар. Ол айылында јок, киного барган деп айттыбыс. Що бир де сөс айтпай, полицейскийлер таралыгылап, ойто јүре бердилер.

Айдып та болбос чочудула база төрт күн ѿтти. Полиция база келбеди. Олегти олор тудуп алган болор деп санандым... Полиция жаар јүгүрерге турарымда ағам мени божотпой, бүдүмчилип, айдып турды:

— Санааркаба, Олегти түрмелеп салган болзо, тинтү эдерге олор једип келер эди.

Төртүнчи январьда энгиргеери ағам ўийле којо одунга барды, бис энемле экү дезе Лидия Макаровна Поповага бойыбыстың ачу-короныс керегинде куучындажарга бардыбыс. Ойто келедеристе, энем кенетийин менинг колымнан тутты.

— Көрзөң, Лена! — деди.

Менинг кыбымда от јарыйт, ондо толтыра полицейскийлер эмтири. Олор тышкаары эжик те алдында турдылар. Коркуганымды јўк арайдан јигип, эжикке јууктап базып келеле, токуналу, керек дезе кайкаган кижи болуп, сурадым:

— Бу менинг квартирамды кем ээлеп туру? Слерге мында не керек?

Комнатадан полициянын начальнигинин заместители Захаров чыга конды.

Ол дезе кижи қыйнап юлтүретен, төрөлин саткан, ёштүге беринген, калжу шилеемир болгон. Онын адазын бис бир тушта кулак деп судтаганыс. Уулы адазынан да ыраак барбайтыр. Ол Совет жаңды көрбөйтөн, је онын күчин билип, не ме билбеечи кижи болуп, бистин учреждениелерде иштеп, койынында бычакту јүрген эмтири. Оны

капшай ла ала койорго, учурал сакып јүрген. Немецтер келерде ле Захаров олорго иштеерге барган, коммунисттерди айдып берип, олорды бойыла шылап, кыйнап өлтүретен. Семис, jaан сынду, ак-сары чачту, чангыр соок көстү, немецтердин уккур жалчызы, бойының албатызының садынчыгы јескинчилү болды.

— Сен кем боловын? — деп, Захаров менен кату сурады.

— Мен бу тураның ээзи.

— Фамилияң кем?

— Кошевая.

— Э-э, Кошевая! Айдарда айт, сениң уулын Олег Кошевой кайда? Сен оны кайдаар эттиң?

— Уулым киного барган, слерди меге кыйгырбазын деп сурап турум.

Захаров менле токуналу ўниле куучындажа берди. Ол керек дезе мени ёскö кыпка кирзин деп кычырды:

— Киригер, кандай бир jaан учурлу керек керегинде куучындажалы.

Тураның ичиндеги немелерди чачып, коскорып салтыр. Эжикти оодоло, полицейскийлер бастыра немелерди шингдеп көргөн эмтири. Ырыс болуп, мен бу айылчылардың келетенин билип, бастыра серемжилү немелерди качан ок ѡртöп салгам. Захаров Олег керегинде катап ла сурады:

— Мен ол јиит уулла јўк ле куучындажарга турум. Ол бурулу эмес болзо, ол эмезе... ончозын ак-чегинче айдып берзе, бис оны тургуза ла божодып ийерис. Меге бўдигер!

— Не боло берген, слер Олегке нениң учун келдигер? — деп сурадым. — Оны тўрмеге отургугу-

зарга турганыгар ба? Менинг уулым качан да жаман неме этпеген.

— Этпеген бе? — деп, Захаров токтодынбай барды. — Айдарда, уулыгардың алты айдың туркунына эткен немезин билбес болзогор, слер коомой эне! — Кенетийин кезе сурады:— Слер... Мошкованы билеригер бе?

— Јок, билбезим — деп, мен канча ла токуналу айдарга кичеенди.

— Билбезигер бе? Ол слердинг уулыгарды билер, керек дезе бисти бого баштап экелди. Оны күрөр күүнігер бар ба? Мошков кирнестенинг ўстүнде туру. Сүрекей ундучак уул! Ол бойының комиссарының јаткан јерин канайып та эске алынып болбой турган... колын сындырып ийерде, санаазына тургуза ла кире берген!

Менинг бастыра эди-каным тоғо бергендий боло берди. Мошков предатель бе? Јок! шок! Ол ак-чек санаалу, јангаксыбас болгон, учына јетире ондый оқ болор. Мен оғо бүдүп турум. Полицейскийлер оның колын сындырган деп мен база бүдүп турум, је Мошков Олегти, бойының улузын айдып берген деп качан да бүтпезим! Оның кийининде бис энемле экү Олегке оспоктоп шылайтаны керегинде канайда јакарганыбысты эске алындым.

— Је кем шок! Је билигер, — deerde, Захаровтың чочконың көзиндей көстөри суркурап турды, — слердинг уулыгар, бойының нöкөрлөри чылап, кылышар болзо, нöкөрлөрин канайда кыйнаганыс, оны онайдо оқ кыйнаарыс. Бастыра сёйткөрин сындырыбыс. Слер мени билдигер бе?

Захаров полицейскийлерди бойының јерине

тарап-тарказып деп јакарды, экўзин дезе, Олегтинг келерин сакызын деп, артызып койды.

Мен башкезеечилерди көрүп, санаамда ма-
казырап турдым: Менинг Олегим эмди мынан
ыраак деп бүдүп турдым. Ол эмди, байла, ја-
жынып калган болор, айса болзо, фронттың ли-
ниязын öдö берген.

Үйку келбес, чоочудулу түн кире берди. Эр-
тен тура бу полицейскийлерди эки јаны поли-
цийский солуды, олорды дезе база ёскёлбөри со-
луды. Олегтинг келерин сакып, олор ўч күн
отурдылар.

Төртүнчи күнде мени полицияга алдырып
экелдилер. Мени следователь Кулишев алдыр-
ган эмтири, ол Захаровтый ок шилемир болгон.
Меге чугулданып айтты:

— Је, уулыңды сугуп салдың ба? Ондый
болзо, оның учун бойың отур! Уулыңның кай-
даар барганын билбес болzon, сен кандый эне
болтон?

— Мен чынын айдып јадым — деп, мен ка-
руузын бердим. Уулым кайдаар барғанын бил-
безим.

Кулишев столды јудуруктап ийеле, туруп
чыкты:

— Уулыңла кожо сени де бууп салар керек.
Ук! Сенинг уулың banda төзёгён, кёп каршу је-
тирген, немецкий јангның јаандарын ёлтүрген...

Өлүп баратканый отурып, мен Кулишевты
угуп турдым. Ол бастыразын билер эмтири. Олег-
тинг «Jиит гвардиядагы» ижи керегинде, сый
тартып бараткан немецкий машиналар кере-
гинде, листовкалар керегинде, комсомолды тө-
зёгёни керегинде. Кенетийин ол меге экелип,
комсомольский билет көргүсти:

Шахтанын мылчазы, мында јиитгвардеецтерди ёлтүрер алдында
кыйнагандар.

— Бу кемнинг колы, је?!

Ол Олегтин Кашук деп кол салганы болды.

— Билбезим. Менинг уулымнын колы эмес, фамилиязы да ёскö: Кашук. Менинг уулым — Кошевой.

Кулишев меге база ла кыйгырып чыкты, столды јудуруктап, мени кезетти. Полициянын начальниги Соликовский кирип келди. Ол мен jaар јаман кöröп, тижи ёткүре айтты:

— Тенек кижи болуп кылышып турунг ба? Уулыңнын бичижин таныбай турунг ба? Айса эмди танып ийеринг эмеш пе?

Ол бастыра күчиле менинг јүзиме јудуруктады...

Ондонып келзем, менинг пладым бастыра кан эмтири. Мени коридорго апардылар:

— Бого отур, бойыңнын уулынды сакы!

Коридор ышталып калган, кирлүү, соок, очёмик јарыткышту эмтири. Соктырып турган улустынг кыйгызын, онтузын јарт угуп отурдым. «Бу кем кыйгырат? Бистиг улус эмеш пе?» — деп санандым.

Кенетийин следовательдин кыбында патефон ойной берди. Онту, кыйгы угулбазын деп, немецтер сүүнчилүү музыка ойнодып турдылар. Менинг јүрегим болчок көмүрдий боло берди...

Ваня Земнуховты ла Уля Громованы экелгенин көрөлөө, мен арай ла кыйгырбадым — олор коркушту соктырткан эмтири.

Онын кийининде база б скёлёрин экелдилер. База ла база экелдилер. Следовательдерге соктырганына улустынг јўстери кара-кёк болуп калгандар. Оскёлёрин экелгилейт. База ла кыйгы, онту, тунгак сокконы угулат...

Мени јўк ле эртен тура божоттылар. Кулишев — онон аракы јытанып турган — меге айтты:

— Уулынгды табала, бери экелзин деп, сеге ўч күн берип турум. Экелбезен — ок тиьер! Бар!

Мен айылымга јўк арайдан ла јеттим. Ондо дезе эки полицейский уулымды сакып отурган.

Олег, сен кайда?

ОН КҮН

Ох, бу кандый коркушту күндер ле түндер! Бис көзнөктин алдына унчукпай отурып ала-ла, ором јаар көрүп, түнде уйуктабай, эмеш ле табыш боло бергенде, тыңдап, туралынг јанында кемнинг де базыды угулза, селт эдип чочуй бе-

ретенибис. Аштап ла тонгуп калган Олег көзнөкти кенетийин токулдадып ийзе, ого удура энезининг ордына полицейский чыгып баарар...

Бир катап мен көзнөктин алдында отурдым. Күнгө ле соокко кар көс кылбыккадый (жалтырап турды. Кенетийин менинг јүргеме ийне кадала бергендий боло берди. Оромло бистинг туранын жаныла Олегти айдалап барадылар. Көзнөктин жанынча откүлеп барат. Ол эмтири! Онын күрең жакалу пальтозы, онын базыды. Же уулым бойынынг туразы жаар ненинг учун көрбөйт?

Бойымнынг јүрексирегенимди билдиртпей, мен турадаң токуналу чыгала, оромло јүгүрип, айдалып бараткан кижиге једижиш келдим. Жок, ол эмес...

Ого ўзеери эзирик полицейскийлер гестаподо кыйындар керегинде куучындашкан. Коркуганыма чачтарым атрайыжа берген.

Бир катап биске полицейский кирип келди. Пиджагынынг ёмүринде бир канча ийнелер кадап салган эмтири. База бир полицейский онон сурады:

— Ой уул, мындай кöп ийнелерди кайдайын деп турунг? Портной болорго бо?

— Жок, бу шылуга керектүү. Мындай немени тузалансан, олор ончозын тургуза ла айдып берер. Ондай кулугурларла эрмектешкени темей ле иш. Олорды кезедип, согуп, кыйгырап болzon — унчукпас. Качан бу ийнелерди тырмактын алды жаар теренжиде сугуп ла ийзен — ой, ой-ой, кыйгыргандарына сүүнчилү боло берер!

Немецтер Валя Борцты тудуп болбой, онын энезин, Валянынг он жашту сыйынын -- Люсяны түрмеге отургужып салдылар.

Люся пионерка болгон, пионерский организацияга кирерде, Лениннинг, партиянынг керекте-

ри учун ак-чек турагын деген чертин ол учына жетире буспаган.

Jaан эјезининг нöкörлöрин Люся jaңыс катап кöргöн эмес, олор немецтерге удурлажа листов-калаr бичип, оның кийининде олорды jaшыра-га jaңыс жерге јуулышып турганын ол билген.

Түрмеде ол кызычакка айттылар:

— Балдардан слерде кем болгонын сен билеринг. Кем болгонын айт, фамилияларын адап бер. Чын айдып берзенг, сый аларынг, эмди ле jaңдырып ийерис. Je?

Оноң ары не болгонын мен Шурка Давыденко ло Митъка Бауткин деп эки полицейскийдин куучынынаг уккам, бу полицейскийлер бисти кетеп, орой түнде отурып куучындашкан.

Эјезине кем де келбей жат, ого кандай да сый керек јок деп Люся токуналу айткан.

— «Мен бойымның эјемди сүўп турум» дейт, база нени де айтпайт — деп, Бауткин айдып турды. — Турада, Соликовскийдин козине чипчике көрүп турды. Пионерка ине! Соликовский торт ло алаатый берди. Бу кызычак коркуганына ончозын айдып берер болор деп, бис ончобыс иженип турдыбыс. База сурайт, коркудат, ол дезе бир де унчукпайт. Ол тушта Соликовский ого буумыны көргүсти, керек дезе оны мойынына кийидирди — унчукпайт. Би-и-р! — потолокко чыгара тартып иди. Соликовский армакчыдан тудуп алган. Эмди пионерка, байла, ончозын айдып ийер. Кайкаарынг, нени де айтпайт. Көрзöбис, тыныжы буула берди. Буумынан чечеле, көнöктöн суу ўстүне урдыбыс: айт! Беш күнгө түрмеде туттыбыс, нени де угуп албай, божодып ийдibис...

Мен кижи кыйнап ёлтүреөчилердин куучынын

угуп отурып калтырым. Люсяны јакшы билетем. Ол тегин ле кызычак болгон, јўс мундар тоолу пионерлердий, кызыл галстукту пионер кызычак болгон. Је качан ого албатының кереги учун турарга келижерде, оның кичинек, эрчимдў јўрги тырхырабады.

Меге ол тушта кандый да кўч болгон болзо, је мен ёштўлердинг кичинек пионерка Люсянын турумкайы керегинде куучынды угуп, санаам јарып турганын ла оморкогоным ла ижемжим ёзўп турганын сезип турдым. Немецтер бистинг балдарысты бактырып болбос!

Мынайып он кўн ётти. Мен албаданып ла јўрдим. Ижемжим там ла ёзўп турды. Мен Олегти нёköрлёрлике кожо эмди кайда да ыраак болор деп бодоп, бир кичинектен токунап бараттым. Је бу кезек ле ёйдинг амыры болгон. Јеткер бистен ырабай, јаныс ла бойының ёйин сакып турган.

Он бир январьда полиция менинг агамды апарга келди. Кычырбаган айылчылардың келерин билеле, Николай менинг кыбымның полынын алдындагы погребке јажынып калды. Полицейскийлер Николай отурган погребтин ўстүндеги кыпта эки частың туркунына отурала, јўре бердилер. Карайнаждым час эдетен уска барган, удабас келер деп, олорго айтканыбыс. Полицейскийлер барадала, кезедип салдылар:

— Коростылёв тегине ле јажынбазын, угуп туругар ба? Оноң башка ого ѡаман болор!

Николай дезе полдың алдынаң ончозын угуп отурган.

Энгирде олор ойто келдилер. Карапай тўнде айылынаң кайдаар-кайдаар јўре берерге иженип, агам погребтен јаны ла чыгарга сананган. Полицейскийлер катап ла кирип, оның ўстүнде отурдилар.

— Коростылёв келгенче, мында сакырыс. Часть қандай узак јазап жат.

Бу ла ёйдо биске Лидия Макаровна Попова кирип келди.

Полицейскийлерди көрөлө, бу кетеп отурган улус әмтири деп, ол билип ийди. Ол бистенг көнөк сурады. Мен кухняга чыгып келеримде, ол шымыранып айтты.

— Олег келген, менде отуры...

Түш жеримдеги чилеп, мен кийинип турдым. Полицейскийлер көрүп ийди.

— Кемге де болзо турадаң чыгарга жарабас! — дешти.

Олор база эки час отурып, бистенг барган ла кийининде мен уулымга бардым. Олор баарда, база ла кезеттилер:

— Мындый болзын: Коростылёв келзе ле полицияга барзын ол эмезе онын учун ончогорды тартарыс. Жарт па?

Олег Поповтордың кухнязында отурган. Ол ёдүк јок әмтири, Лидия Макаровна онын ужуп калган сабарларын вазелинле сүркүштеп турды; сабарлары дезе ужуганына қызырып, тижип калган, коркушту. Мен ого тап эттим:

— Менинг уулчагым, ойто не келдин? Мында не болуп турганын сен билбезинг бе?

Онын кийининде мен ого Краснодондо не болуп турганын айдарымда, Олег чылаазынду айтты:

— Эне, мен ончозын билерим...

Ол ёдүгин кийгенче, Лидия Макаровна куучындады:

— Угуп турзам, кем де әжик токулдадат. «Киригер» — дедим. Әжик ачыларда, көрзөм—қандай да кижи кирип келди, эзендежеле, әжиктиң жаңында туру. «Слерге не керек?» — деп

сурадым. Ол дезе: «Лидия Макаровна мени та-
ныбай туругар ба? Мен партизан. Мени истеш-
лейт. Мен эмди слердинг колыгарда. Мени јажы-
рып боловыгар ба, јажыrbай, айдып та...» Мен
ого јетире куучындаарга бербей, өкшоорго тап
эттим. Ого чечинерге болужала, азыраарга от-
ургузала, бойым дезе — слерге бардым... Је, куу-
чындажыгар.

Лидия Макаровна чыга берди.

Олегting куучыны кунукчыл болды. Бу он
күннинг туркунына ол ачу-коронды, кыйын-шы-
раны көп көргөн.

Ол бойының беш нөкөриле сырангай ла
фронттың линиязында болгон, је бойының улу-
зына једерге келишпеди. Полиция ла жандар-
мерия кажы ла тегин кижиини истеп, кичинек ле
неме сезип ийзе, арестовать эдип, концлагерь-
лерге ийип турдылар. Ондо коркушту кыйын ла
ölüm кажы ла кижиини сакып жат. Су-кадыкта-
рын торолодып, соокко тонгурып кыйнагылайт,
уйан улусты орого салала, бензиннен урала,
тирүге ѡртөгилейт.

— Эне, кару энем, мыны ончозын көрөргө
күчим де јетпейт! Билеринг бе, Корчагин менинг
санаама тудуш ла кирет... Оның јолы. Је кем
жок, эне, мен бастыра уур-күчтерди база ёдө-
рим, бакпазым! Тирү јүргемде, учына јетире
тартыжарым!

Олегting тынг кыйналганын мен эмди ле көр-
дим. Jaak сёөктöри кырлайып калган, койу кир-
биктү јаан көстөринен шыралаганы көрүнип
турды. Је ол кенетийин түс туруп, тынг ачурка-
нып айтты:

— Дирекционды ол тушта оодо соктырбага-
ныма ачурканып јадым! Бу мындый, немецтер-

дий, улусла учына јетире тартышар керек. Бисjakшы белетенип алган болгоныбыс! Керек ѡдүп калган — эмди айтса да кем јок. Взрывчатканы тепкиштинг алдына салала, шнурды качан ок ѡткүрип алганыс. Пирожокко билет таап алып бергенис. Ол школго киреле, шнурды күйдүрер учурлу болгон. Серёжа Тюленин, Владимир Жданов ло мен мылтыкты белетеп алала, чыгар јerde турганыс. Мындый учуралды божотпос керек болгон!;

Мен оның чачын унчукпай сыймап, кату јаактарын окшоп отурдым.

Бир эмеш ёй ѡткөн соңында Олегке јолугарга Николой таайы келди.

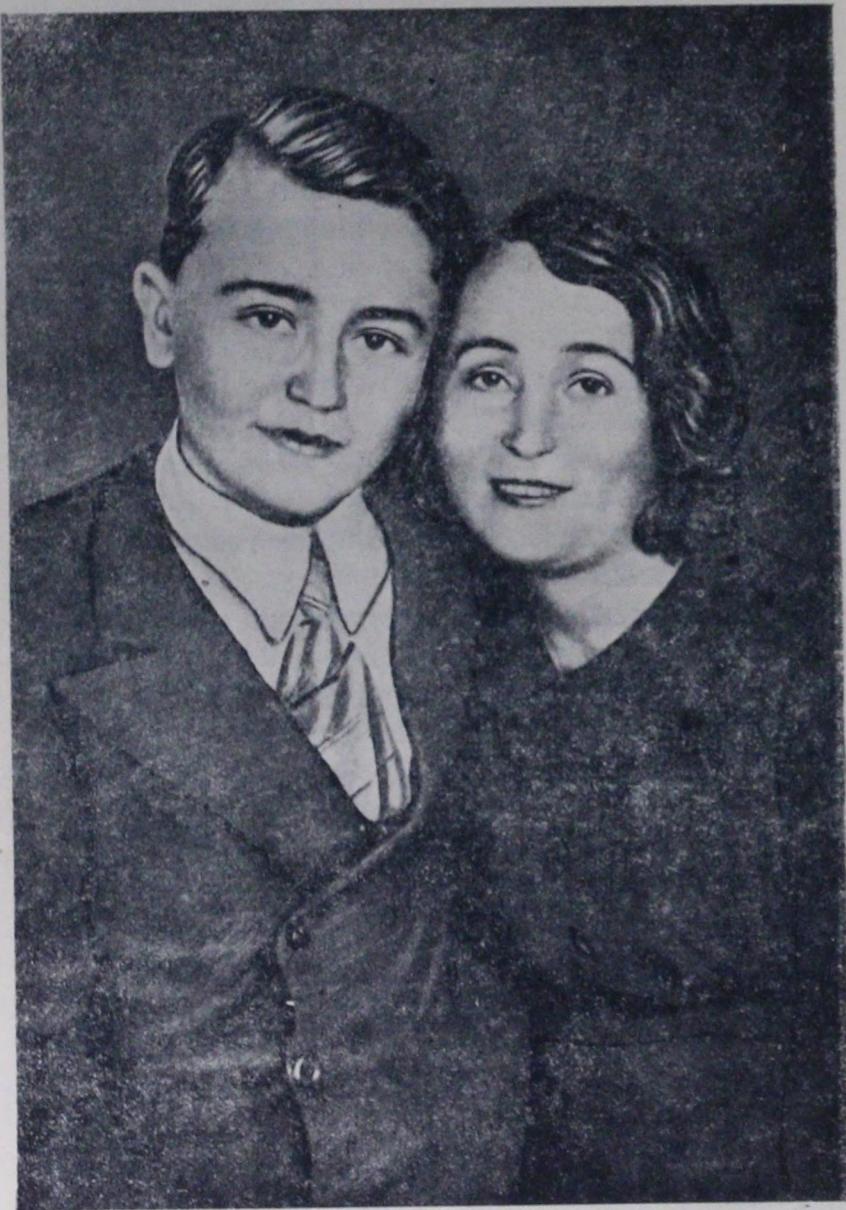
Ол келген ле бойынча Олегке тап этти, олор кучактаныжып алып тым турдылар. Је ёй ас арткан. Немецтердинг курчуузынаң канайда чыгып баратанын шүүштибис.

Олегке бойының төрөл Краснодонын таштап баар ла нёкёрлөриненг айрылар күюни јок болгон. Нёкёрлөри гестаподо кыйналат. Нени эдер? Олорго канайып капшай болужар? Олег план тургусты: партизандарла тил алыжып, биригип алала, нёкёрлөрине болужар керек.

Јаңы јылда болгон јакшы учуралды божотконын Олег эске база ла катап алынды:

— Э-э чаалда, ол тушта балдар јөпсинбеген ине! Онайдо оодып чаккан кийининде гестапоның колына киреле, ѥлөргө дö јенил болор эди.

Мен уулыма Женя Мошков керегинде, полицейскийлердинг Мошков Олегтинг адресин айдып, керек дезе олорды бойының комиссарының квартиразына баштап экелген деген сөстөри керегинде айттым. Олег тура јүгүрди, оның јўзи кызырап чыкты:

Советский Союзтың Герои Олег Кошевай
ло оның энези Е. Н. Кошевая.

— Оспокчыларга бүтпегер! Женя — герой!
Төрт январьда ол шылу тужунда бир де сөс
айтпай, жандармның јүзине түкүреле, неден де
жалтанбай өлгөн.

Уулымла учы-кыйузы јогынаң куучындажар
куүним бар болгон, је полиция бистинг јаныбыс-
та, Олегти бедиреп турган. Ончозы јакши болуп
öдör деп, оның учун токуналу бол деп, Лидия
Макаровна мени бүдүмчилеп турды. Ол керек
дезе Олегке јажынатан јер белетеп салган.

Учы-учында бир күннинг бажында эртен ту-
ра таар ла колчанак алып алала, аш-курсак
бедиреп јүрген улус болуп, городтон чыгып
барап деп јөптөштибис. Бис Олегле јакшыла-
жып алала, јандыбыс.

Он эки час түнде дезе биске немецкий офи-
цер полицеийлериле коjo келди:

— Коростылёв кайда?

Бу тушта Николай јажынып болбоды. Пол-
дың алдында погребке јажынып болбой салган
— немецтер тышкаартынан менинг комнатамды
фонарьла јарыдып ийдилер. Је Николай мында
да туттырбаска сананган. Ол бойының орунына
јадып, одеялоло бүркенер алдында ўйине нени
де шымыранып ииди. Немец колмылтыгыла хе-
зедип кыйгырды:

Николайдың ўйи, Ольга Александровна, каруу-
зына — ол ўйде јок. Кайдаар барганын билбезим
— деди.

— Ол орунда кем уйуктап јадыры? — деп,
немец сурады.

— Сл... немецкий офицер.

Немец орунга јууктап келеле, бойының ти-
лиле нени де айтты. Николай унчукпады — ол

немецкий тилди коомой билетен. Одеялоны полго таштап ийди.

— Э-э, арт-учында туттырдың!

Николайды јудурукла согуп, бутла тееп турды.

Валерик ыйлай берди. Ольга Александровна обөгөнин корулаарга тап этти. Немецтер оны да соктылар.

Јети часта келип, оны да апардылар. Мен блү немедий боло бердим. Бажымда јаныс ласанаа: «Олег, Олег! Ол канайып баргай не?»

Бис энемле, кичинек Валерикле кожо артып калдыс. Тогус часта гестаповеңтер тилмеш кижилү, бир канча полицейскийлер ле Захаров келдилер.

База ла тинтүү, тураның ичиндеги немелерди ончозын база ла катап ары-бери чачтылар.

Кезик немелерди кабырып алдылар, арткан немелерге тийбезин деп јакардылар.

Бистинг турада эмди не де јок, ээн ле соок болды. Бис: энем, мен ле Валерик кухняга барала, јаныс орунга јуулдыбыс. Немецтер байто келеле, энемди апардылар. Бозогоның јанына барала, ол кайра көрди. Бис удура көрүштис. Оның көзинен билгеним «Неден де коркуба. Нени де айтпазым» — дегендий болды.

Энемди гестаподо арбап уткудылар:

— Ага, карыганак. Сен де олорло кожо?

Согуп ийди, база ла база сокты... ўч частың бажында энем јанып келди. Соктырганына јүк арайдан ла келди.

«ҚЫЗЫЛ ЧЕРУЛЕ КОЖО КЕЛЕРИМ!»

Мени түрмеге качан ла отургуспагай деп сакып турдым. Јүрегим сыстап турды, уулымды

база бир катап көрүп, Краснодонноң оны капшай ла ырадар күүним келди. Же меге тийбедилер.

Он беш минуттың бажында мен Олегте болдым.

Олегтинг келгенин ле кайда да жажынып турганын городто качан ок билип ийгендер деп меге чочуп калган Лидия Макаровна куучында-ды. Тургуза ла баар керек болгон. Бис Попо-вала нак жүргенисти айылдаштар база билетендер.

Кайдаар, кемге баар? Олегтинг бастыра нöкөрлөрине ёлüm кезедет, олор бойлоры да полициядан жажынып жүргүлейт. Жолло баарга база жеткерлү. Ондо каныгып калган немецтер качып баргылап жат. Олордың көзине көрүнген эр улусты олор килемжи јогынан ла аткылап салат. Олег түште Краснодонноң чыгып бараза, ондый ок болор ине.

Баар керек. Гитлеровецтер эмди ле једип келерден маат јок. Канайдар? Кайдаар кирип коруланаар. Бис сүмелендис: Олегке ўй кижининг кийимин кийдиреле, Краснодонноң чыгарар.

Баратан ѡолы мындый: Олег Таловое деп журтта менинг таныжым Анна Акименкодо конуп алар, эртенгизинде эртен турал Должанкага баарар (Лидия Макаровна ондогы төрөёндөрине бичик бичип берер), ўчүнчи күнде Боково-Антрацитте биске таныш обөгөннин жер туразында конор.

Олегке кийим белетедибис. Олегтинг јааназы келди. Пыймазын ол Олегке унчукпай чупчуп берди.

Олег бажын жайкады:

— Жаана сен оорунгтай, пыйма сеге бойынга керек. Слер ол пыйманы кийип алала, Николай

таайыма ла јенгеме курсак апарып, ондо турарга
јакшы болор.

Оның ужуп калган будына пыйманы албадап
күйдирип бердибис. Донбасста качан да болбогон
ачу-корон соок турды.

Олег јааназын айылдан колмылтық экелип
берзин деп сурады: оны дезе сарайда, јабынчы-
ның алдында, сугуп койгон болгон.

Мен јаратпадым:

— Колмылтыкта јаныс ла патрон, ол сеге
не керек?

— Эне, јаныс та патрон керек болор. Меге
бир немец табарза — бир де патрон једер. Көп
немецтер келзе, бойыма керек болор.

Јааназы колмылтыкты экелип берди. Оның
күйининде бис Олегке ўй кижининг кийимин бер-
дибис. Ол кийимди көрөлө, күлümзиренип, кийим-
ди бойынан туура ийтти. Бу ёйдö Олегтинг
ўни јоон болуп калган.

— Эне, мынайда эткени темей неме ине—
деп, ол билдирер-билдирбес каткырынып айтты.

— Је сен бойын да сананзан: бир јанынан, ме-
гие ўй кижининг кийимин кийерге каткымчылу,
экинчи јанынан меге удура немец базып келе-
ле, неме сураза, мен мындый јоон ўнимле куу-
чындазам, ол тушта коомой болор. Немецтер-
динг алдына јарана да күүним јок.

Је ёскö эп-арга јок болордо, бис оны алба-
дап, јайнап турдыс! Учында Олег ийинин қы-
зынып јöпсинеле, кийинди. Ўй кижининг кийи-
мин кийип те алган болзо, ўй кижиге бир де ки-
чинек түнгей эмес — узун, таларкак, базыды ўй
кижидийине түүгей эмес. Эр кижи болгоны ан-
чадала оның кёзинен көрүнет. Кандый болзо

ондый болзын деп, колыбыsla јаңып ийдис. Биске кажы ла секунд баалу.

Барар алдында, Олег карманынан ўч стихотворение алала, меге берди.

— Эне, — деп, кунукчыл күлүмзиренип айтты, — бу экўзи сеге, ундумбай јўр, мынызын Нина Иванцовага берип ий. Ё бе?

Ол тушта уулым мен jaар көргөнин качан да ундумбазым! Йок, ол тушта јўрегимде не болгонын айдып бичип те болбой јадым...

Мен уулымды кайдаар ўдежип јадым? Айса калганчы ѡолы эмеш пе? Оны кандый салым сакыйт? Менинг уулчагымды кем јылыдар, онын ужуп калган будын кем эмдеер? Оны ўштүден јажыратан килемкей кижи табылгай не?

Калганчы катап уулымла кожо барадырым деп, калганчы катап онын ўнин угуп турум деп, ол тушта јўрегим сескен бе, же мен ыйлай бердим:

— Менинг Олежегим, менинг јўрегим оорыйт! Бир тушта бис экў та туштажарыс, та ѹок?

— Туштажарыс, эне, — деп мени токунадарга кичеенди. — Сен јаңыс ла онойдо санан! Же бе, эне?

Ол мени кучактап, окшоп ийеле, менинг козиме көрди. Бойынын јўрексирегенин базырып, кабагын јуурып ийди.

— Эне, бистинг улус келгенче полициядан јажынып, бойымды коруурым деп сөзин бер. Јарайт па? Менле не-не боло берзе, ыйлаба, эне! ыйлаба, эне! Не ыйлайтан? Мен ўштүнин алдына тизеленип турбазым. Мен төрөлимди, слерди ончогорды, сени де, кару энем, јўрүмимнен артык сүўп турум. Олём келзе, канайдар... Мен бойымнын ўлётүмди бүдүрип салгам. Билгеним-

че, күч жеткенче тартыштым. Тирў артсам — ол тушта чеберлен, немец!

Бис Таловое деп журтка жеттибис.

Құн ажып, әнгир кире берген. Бис бозом-әнгирди тузаланып, Анна Акименконың коридорында Олегting кийимин чечип салдыс. Анна уулымды конорго божодордо, бис Поповала экү бир эмеш токунай бердибис. Калганчы катап жакшылажып алдыс. Чеберлензин деп бойы бысты база катап жакыдыбыс. Мен уулымды төжиме тың жаба тудуп, кучактап алдым. Мен оның жакшынак көстөрин база катап көрүп болбогом, је оның калганчы катап айткан сөстөри качан да ундулбас:

— Кунукпа, эне! Бистинг улусла, Кызыл Чөрүле кожо келерим!

Айылымда әнгирде жети часта једип келеримде, бир де кижи јок.

Тураның ичинде тышкаарыдый ок ээн ле соок болды. Энемди полиция база катап апарған, кичинек Валерийди айылдаштар апарған эмтири. Мен жаңыскан арттым.

Турада торт ло тым болгонына јүрегим сыстап, тынып та болбой бардым.

Мен Олегting кыбына кирдим.

Диваннағ чачкан одеяло ло простилялар, полго чачылып калган немелер бу жуукта ла тинтү болгонын көргүзет. Столдың ўстүнде шахматный доско, запонкалар (јен топчылар), Олегting сүүп кийетен галстугы јадыры. Полдо уулымның калганчы катап кычырган «Капитальный ремонт» деп книгазы жатты. Ол Леонид Соболевting талай керегинде бичиген книгазы болгон.

Оны мен бойым да билбес жаңынан ѡрё алып,

ачып ийеле, калактап ийдим. Немецтер канайып көрбөгөн? Кадарының бир келтегейинде Николай таайының бичиген Совинформбюроның сводказы бар болгон. Оны «Жиит гвардия» угуп бичип алган. Ондо немецтерден айрып алган городтор, олјолоткон ло ёлтүрткен немецтер, трофейлер¹ бичилген.

Док, бу баалу бичики немецтерге бербезим!

«Капитальный ремонт» жажырып ла ийеримде, көзнөкти кижи токулдатты.

«Божодым. Эмди мени апарарга келген...»

Де ол менинг энем эмтири. Оны полицияда база ла соккондор. Олег жааназына једип келзин деп, энемди божодып ийген эмтири. Мени ненинг учун апарбай турганы база жарт боло берди. Олегти сакып, истеп тургандар.

Бис Олег баар тушта биске берген стихти кычырып, түниле ыйлаштыс. Ол стихтерининг бирүзи бу:

Эне, эбиреде көрзөнг:
Немец канча кире шыра экелген!
Советский јерле ёткөн јолдорында
Ачана, блүм ле сөйткөр артты...
Бойынгынг шыранг ла жажынг учун,
Уулдардынг блүми ле кыйыны учун,
Советский Ѽлғон балдар учун
Кару эне, Ѽштүденг Ѽчин ал.
Эне, эне, ыйлаба, Ѽчин ле ал!
Ырысту күндер биске келер.
Чындыктынг, ырыстынг алтын чогы
Бистинг јеристи жарыдар!

¹ Трофея — жуу тужунда Ѽштүденг јуулап алган мал, аш, жуу-јесел ле ононг до ѳскө немелер.

КИЖИ ОЛТУРЕЕЧИЛЕР

Он алты январьда мен энемле көжө Олегтің түрмеде отурған Коля таайына, оның ўйине ле бисле таныш болгон учун отургускан Елена Петровна Соколанга курсак апардыс. Ондо бис во-рошиловградский концлагерьге ийе берген арестованныйлардың стенеде кадап койгон спи-согын кычырдыс. Списокто «Јиит гвардияның» жирме ўч уулдың ла кыстардың ады бар эмтири.

Ол кандай «концлагерь» болгонын бастыра Краснодон билер. Кижи олтүреечилер бистин балдарысты кыйнап олтүрерге апарған. Аайыбажы јок ый, кыйгы, онту көдүрилди. Полицейскийлердин согужына да көрбөй, ўй улус түрмеден ырабай турды.

Бу ла күннең ала полицейскийлер «концла-геръ» jaар апарған јиитгвардеецтердин списо-гын стенеге кадап турдылар. Олорды чын ла Краснодонның тыштына, эски шахтага апарала, адып, ёлгөндөрин чала ёлгөндөриле көжө теренг орого чачып турғандар...

Николайдың ўйи ле Елена Петровна Соколан түрмеде он күн отурдылар. Нени де угуп болбөй, олорды полиция божодып ийген. Николай он төртүнчи күнде Колотович деп комсомолецле көжө качып чыккан. Бу керек мынайда болгон.

Кызыл Черў там ла јууктап турған. Јуу-со-гуштың кату табыжы жарт угулып, бистин са-молёттор ўзўк јок учуп келип турдылар.

Немецтер ле полицейскийлер качарга белетенип, кут та јок јүгүрижип турдылар. Түрмениң эжигинин алдына ѡскö дö райондордон полицейскийлер келип турдылар. Николай оны ту-заланды. Түнде ол эжиктеги эмикти бўктеп, ка-

мераның әжигин ачып, мынайда эдер алдында, полицейскийлердин танышкагына түнгей болзын деп, он қолына ак плат буулап алды. Оның кийининде Колотовичле кожо тышкары чыгып, өскө районноң келген полицейскийлерге кожула берди.

Оның кийининде качып чыктылар. Олордың кийининең мылтық адып, сүрүшкендер. Колотович жыгыла берди. Ончозы божогондый бодолды. Же Николай жүгүрип, ыраак жүре берген. Ол кандый да крестьянинг туштайла, оныла эзендежеле, айтты:

- Бот... немецтер барып жат.
- Эйе, керек ондый ошкош.
- Кажызы јакшы, аайлап та болбозың артып калатан ба, немецтерле качатан ба?
- Кем канайда эптенер.
- Мен немецтерле эптежип болбозым. Же көрзөгөр, олор мениң кийинимнен сүрүжип жат...

Крестьянин Николайды ченеп көрүп, нени де айтпай, көзиле погреб jaар имдеп ииеле, туура басты. Николай погребке кире берди. Немецтер бастыра јерди шингдеп көрдилер, же погребке кирерге сагыжына алынбадылар.

Бистин түрмеге курсак аппаратаныс онойып токтоды. Же бистен Олегти бе, Коля таайын баттарга иженип, немецтер јаантайын келип турдымлар.

Жирме беш январьда олор келбеди. Мен тоокунабай бардым. Олор келгенде, коркуп туратам, эмди олорды сакып турдым. Келгилеп турган болзо — бедиреп турганы, келгилебезе — олорды таап алганы болор.

Мен полицияга бардым.

Жиит, таскабаган полицейский дежурить

әдип турды. Ол јиитгвардеецтер керегинде билетен ошкош, је олор керегинде уч-баш ла билип, фамилияларын дезе билбес эмтири. Колы-будымның сооп, көстөриме неме көрүнбей барганын сезип те турзам, сурап уктым:

— Слерде Кошевой ло Коростылёв... бар ба?

Полицейский эстеп, бастыра камераларга кирип, карындажымның ла уулымның фамилиязын адап кыйгырды. Бир де кижи унчукпады. Мен јўре бердим. Је токунабай, јўрегим сысталптурды. Мен тёнүндепеген эмтирим.

Жирме тогус январьда, энгиргеери, бистинг турага ўч ат јегип алган чанакту улус келди. Турага, Захаровко баштадып, эзирик жандармдар ла полицейскийлер кирди. Захаров кыйгырды:

— Је, уулыңның кийимин бери бер — бастыра ла бар немелерин! Тўрген!

— Айылда кийим артпаган. Полиция бастыра апарган — дедим.

Захаров бўтпей айтты:

— Је, је! Бойымның уулымды билбезим деп айткан чылап ок, тёгүндеј јадынг.

— Билбегем, эмди де билбезим — деп айдып турарымда, пол будымның алдынан јылбырап бараткандый билдириди.

— Кем юк, бис дезе билерибис.

Мен унчукпадым. Тёгүндеј турган болор эмезе тегин ле кыйнап турган болор деп бўтпей турдым, је бир полицейский кайкап, Захаровтон сурады:

— Ол Кошевойды тудуп алганыгар ба?

— Тудуп алганыбыс — деп, папиросты ороп, менен кўзин албай, Захаров айтты. — Кўчўк адыхарга сананган, полицейскийди шыркалаган. Колмылтығында јаңыс ок болгоны јакши...

Мен ондонып ла келзем, полицейскийлер

эжикти јаап, бараттылар. Бастыра күчимди тартынып, мен олордың кийининенг јүгүрип барада, кыйгырдым:

— Олегке... курсак апарарга кем јок по?

— Курсакты ба? — деп, Захаров јескинчилү қўлумзиренип сурады. — Ол Краснодондо јок. Уулынг эмди кайда да јок. Оны Ровенькиде адып салган.

Јығылып барадала, онын кийининен кыйгырдым:

— Кижи ёлтүреечи, сени ўргўлјиге каргап јадым!

Энем эмес болгон болзо, менле та не болгой эди. Је мени јакшынақ, јалакай энем токунатты. Олег тирў деп, оны кандый да ок алыш болбос деп јааназы бўдетен. Ононг кўрёжип, мен де бўдўп турдым. Энемле кожо иженип турдым. Неге? Онызын јартап та болбой јадым. Бис кандый да кайкамчылу неме сакып тургандый болдис...

ЈЕДИП КЕЛДИЛЕР!

Кунукчыл, узун кўндер ле уйку јок узун тўндер башталды.

Немецтер бисти бир кўнде эки катап полицияга барып, кўренип турзын деп јакарды. Кўнчигыштанг артиллерияныг коркушту адъожы угувып турды. Фронт городтоң он эки ле километр болгон. Бистинг самолётторды јаантайын аярып кўрўп, олор немецкий черўлерди ле складтарды ёртўп оодордо, бис сўёнчилў қўлумзиренип, бомбадаң коркубайтаныс. Бистинг улус келерин сўрекей сакып јўрдибис.

Баштапкы февральда полиция Краснодон-

ноң Ровеньки jaар көчүп, түрмедеги ёлтүрерге јууп алган калганчы улусты кожо апардылар. Олордың ортозында Люба Шевцова, Семен Остапенко, Виталий Субботин ле Дмитрий Огурцов болгон.

Је кезик полицейскийлер Краснодондо артып калган, биске олорго күнүң ле баар керек болды. Ўч февральда энемди полиция алдырып база ла соктылар.

— Ненин учун? — деп, энем кыйгырган.

— Ондай балдарлу болбо! — дешкен.

Бу ла күннен ала мен немецтерден јажынып јүрдим.

Полиция мени апарарға келип јўрген. Мени жанында јуртка аш таап аларга барган деп энем айдып беретен. Айдарда эзирик полицейскийлер энемди ле кичинек Валерикти кыйнадылар. Бирюзи кайчы алала, каткырып, ўч јашту Валерикти сайып турды.

— Эне, эне! — деп кыйгырганда, Валерикting аchanадаң арыктап калған јўзичегинең сооттер чыгып келетен.

Фронт дезе Краснодонго там ла јууктап келетken. Бистинг јайымдаачыларга јетире сегис ле километр арткан. Керек дезе пулемёттың да адыхы угулып турды. Краснодондо јаткан улус бойының улузын сүрекей сакып турдылар.

Күндер јылдардый узун бодолды. Онон ары чыдажар арга јок.

Он эки, он ўч февральда немецтер квартира-ларды, сарайларды, погребтерди ончозын шинг-деп көрдилер. Эр улусты бедирегендер. Олор јүске јуук јаш, карыган улус туткуулап алала, олорды полиция jaар айдал апардылар.

Он ўч февральда энгиргеери немецтер Краснодонды таштап качтылар. Аайы-бажы јок шак-

пырт болды. Он төрт февральда, 1943 жылда эртен тура Краснодондо бир де немец јок болды.

Он бир часта городко бистинг танктар кирип келдилер. Баштапкы советский танкты көрөлө, бис оның кийининең јүгүриштис, сүүнгенибиске ыйлажып, бистинг жайымдаачыларды күндүлеп, танкисттерге колысты берип турдыбыс.

Бу күнде айылында кем отурып чыдашканын билбей турум. Городто жаткан улус Кызыл Черёни уткуурга чыктылар. Энгиргеери Краснодонго бистинг жуучылдар толо бердилер. Бис бойбыстын айылыбыска кычырып, жирме солдат жатыргызып алдыс. Оноң көпти алар эдис, же турабыс кичинек. Бис энемле кожо олордын кийимин жунуп, курсак белетеп берип турдыбыс. Караган энем арырын ундуп, красноармеецтерди бойынын уулдарына бодоп окшоп, столго отургузатан.

Баштапкы танк полицейскийлер турган журтка кирерде, танкисттердин ўнине удура кем де каруузын бербеди. Камераларда бир де кижи унчукпай. Олтүре аттырган улус тышкаары да жаткан. Ондый улус камераларда да толтыра болды. Алдындағы ла күн тудуп алган улусты немецтер качып барап алдында ончозын өлтүргилеп салган.

17 февральда Краснодондо траурный¹ күн болды, ёскұс арткан энелердин ый-сыгыды да сүреен болгон.

5 номерлу шахтадаң, терени алтан беш метр

¹ Траур — өлгөн улус керегинде кунукканының темдеги (общественный тураларда кара бослоқ жаылап салган флагтар илер, улус сол колына кара бос танынып, кара кийим кийер; ондый күндерде ойын-жыргал болбос учурлу).

карангүй ородонг (шурфтан) кыйнадып ёлтүрткен јиитгвардеецтерди чыгардылар.

Ороның жаңына Краснодондо жаткан улус ончозы јуулдылар. Ёлгөн кижининг сёёгине кажызына ла эне, ўй улус тап эдип барып турдылар. Ёлгөн улусты танышырга да күч болды. Полицейскийлер јиитгвардеецтерден эрмек угарга, олорды кижи көрбөгөн кыйынла кыйнагандар. Кыстар ла уулдар соктырткандарына кара-кёк тижиктүй жаттылар; кезиктерининг тёжине бычакла чолмон кезип койгон. Ороның жаңында карканга кып-кызыл болуп калган жатты.

Кижи кыйнаачылар ачурканып, јиитгвардеецтерди тегин јерге кыйнагандар. Јиитгвардеецтер эрчимдү туружып, бойлорының алты ай мынан озб черт берген агару керегин учына жетире бүдүргендөр.

Бойының калас эткен ижине калжуурып, полицияның начальниги Селиковский соктырганына таралып турган Толя Поповко тап эдип сураган:

— Айт, слер нени эдип койгоныгар?

— Нени эдип койгонысты айтпазым. Же ас эткенис деп ачынып турубыс...—деп, Толя каруузын јандырды.

Олорды кыйнап ёлтүрерге аппаратаны жарт боло берерде, Уля Громова бастыра камераларга Морзенинг азбуказыла штабтынг калганчы жакарузын берди:

«Удабас бисти кыйнап ёлтүрерге аппарар. Канайда турумкай јүрген эдебис, ёлёр алдында ондый ок болыгар. Жолой Ильичтин «јайым јокко кыйнадып ёлгөн» деп сүүп кожондогон кожонгын кожондоорыбыс».

Шахтадан ёлгөн улустынг сёёгин он күннин туркунына чыгардылар. Мен, ёскө дö энелер чи-

леп өк, ёлғон балдарга тап әдип турдым, олордың ортозынан Олегти табар болорым ба деп санангам. Уулым ондо јок болды...

Краснодонго тирү арткан јиитгвардеецтер жаңып турдылар. Џүс ўч јиитгвардеецтең јўк ле Нина Иванцова, Ваня Туркенич, Оля Иванцова, Жора Арутюнянц, Радик Юркин, Анатолий Лопухов, Михаил Шищенко ло Валерия Борц жаңып келдилер.

Баштапқы марта жиит геройлордың сёйкёртин јуудылар.

Олорды городской паркта, жаңыс орого, јууда ёлғон солдаттарды јууган чылап, јуудылар. Салют¹ болды. Траурный митингте военный кийимдү Ваня Туркенич куучын айтты. Ол олтүрткен нёköрлөрининг жаңына туруп, бистинг јердин ўстүнде калганчы немецти јоголтпогончо шинелимди чечпезим деп чертеди.

Олтүрткен балдардың сёйкёртин јууп салган кийининде меге Нина Иванцова ла Оля Иванцова келдилер. Бистинг тушташ кунукчыл болды. Нинага Олегтинг калганчы стихотворениезин алыш бердим:

Жуучыл кожондорды кожондо, ўўрем,
Санааркаба, кунукпа:
Қызыл канатту шонкорлорыс
Удабас учуп келер,
Караңгай подвалдардың
Эжиктерин ачып ийер.
Кирбиктерингдеги ачу жажын
Изў күнгө кургап калар.
Сен катап ла жайым ла сўёнчилў,
Баштапқы майдый болорынг.
Сўүген, эрке крайынг учун,
Ўўрем, ёчинди аларын...

¹ Салют — ёлғон улуска күндүүзин жетирип, кёп мылтыктардан бир уунда атканы.

Нинаның колында тыркырап турган чаазынды көрүп, мен оның Олегле нак јүргендерин ле Олег меге јаантайын айдатан сөстöрин санандым.

— Эне, көрзөң, оның кози кандый! Керсү, жалакай, ачык-јарык... Билеринг бе, Нина бойы керегинде озо качан да кичеенбес, јаантайын ѡскö улус учун туружат. Нöкёрлёрининг түбенине бойынан артык килейт. Керек болзо — ол нöкёрлöри учун кандый ла јакылтаны бўдўрерге белен. Ёскö улус учун ла «Жиит гвардия» учун ла јўрўп јат. Немецтер тудуп алза, оны канайып кыйнаар?! Ончозы Нинадый болгон болзо! Оны сўёубеске болбос...

Нина бойының јарашиб, јаан косториле кенетийин мени кезе көрди. Санаазында кандый да шўйлте табылыш турганы оның козинен көрүнип турды.

УУЛЫМ ЭМТИР

Экинчи марта мен энемле база Елена Петровна Соколанла Ровенькиден Олегти бедиреерге бардым.

Је бис нени де таппай келдибис. Бистинг улусты аткан јерге, агашиб ортозына, немецтер мина салып койгондор. Кар кайылып, миналарды онон алыш саларына јетире сакырырга келишисти.

Он бир марта, 1943 ўйлда, Ровенькиде аттырган улустың сёёгин казатан дештилер. Мен оноор баарга тўрген шыйдынып алдым. Менле кожно Нина Иванцова ла Оля Иванцова барды.

Ровенькиде Олегле кожно јаныс тўрмеде отур-

ган улуска туштадыбыс. Олор канайып та аргаланып, ёлёмнен артып калгандар.

Олор мынайда куучындадылар:

— Январь айдың учында бистинг камерага жиит, ару кийимдү уулды кийдире чачып ийдилер. Оны Боково-Антрацитте отургускан. Тинтү тужунда оның пальтозынаң жаба көктөп койгон комсомольский билет ле бир канча ару бланкалар таап алгандар. Ондо жаңыс окту колмылтык болгон. Ондый да болзо, ол согушкан, бир полицейскийди шыркалаган. Ол уулдың ады Олег, фамилиязын ундуп салғаныс. Полицияга канайып туттырган деп онон сураарда, алдында кулак болгон ёбөгөн айдып берген деп айткан. Олег тонголо, Боково-Антрацитте оның айылына жылынарга кирген...

Полицияның начальниги Орлов шылу эдерде, Олег бойын эрчимдү туткан.

Жуучыл отрядты ненинг учун төзөгөң деп Орлов сураарда, Олег айткан:

— Төрөлимди сүүп, слерди, садынчыктарды, көрөр күүним жок болордо төзөгөм!..

Полицейскийлер каныгып, Олегти юйинен ѿткүре соккондор. Санаазы чыга берерде, камерага чачып ийгендер.

Олег камерада отурган нөкөрлөрине кунугарга бербайтен. Кижи кыйнаачыларга жалынбазым, слер база жалынбагар деп түрмеде отурган улуска айдатан.

— Нөкөрлөр! Бис ак-чек жүргенис, ак-чек блөрис! — деп айткан.

Оның кийининде Олегти жандармерия жаар шылуга апарган, полицияда, байла, кыйнайтан жепсел жок болгон болгодый. Жандармерияда кыйннаттырган да кийининде, ўрей соктырып койгон Олег алдындагы санаа-шүүлтезин кубултпай,

бойынаң да јаан улуска бир де јангаксыбай айдатан:

— Кижи кыйнаачыларды сүүндирбегер! Бис жүрүмнен айрыларга коркуп турубыс деп олор сананбазын. Туружыгар, нöкёрлёр! Бистинг улус ончозын билип алар. Бисти качан да ундубас...

Камерада отурган јиит балдарды кожонго ўредип, бойы баштайтан:

Менинг тöröлиминнig јери элбек...

Адарга апарарда, Олег кожонло барган.

Калганчы шылуда, кыйнап öлтүрер алдында, ол айткан:

— «Јиит гвардиянын» ижи керегинде менен сурабагар, бир де сөс айтпазым. Ундубагар: советский јашёскүримди тизелендирип тургузып болбозыгар — ол тургуза öлёр. Мынызы менинг калганчы сöstörim, билигер, мен слерле куучын-дажардан болгой, слерди чек кörör күүним јок. Јакып турум: јажынбагар —слерди түнгей ле тапкылап алар! Бастыра ла керектеригер учун ка-руузына турарыгар!

Ол эмтири, менинг уулым...

КАЛГАНЧЫ КҮН

Он сегис марта, эртен тура, јўстер тоолу улус Ровенькидеги агаштарга келдибис.

Кызыл Черё немецтерди Боково-Атранцитинг јанында согуп турды. Оноор Ровенькини табара ѡолло бистинг јуучылдар — пехота, танктар, артиллерия мендегилеп баратты. Оч алары башталды. Немецтер удурлажып турдылар.

Олордың уур снарядтары Ровенькиде јарылып, туралар күйүп, јемирилип турды, кара ыш жерге јаба јайылып јатты. Немецкий самолёттор

городты бомбалап, ого кирген јолдорды коскорот.

Агаштың ортозында ёлгөн улустың сөөгин чыгарган ороның јанына көп улус јуулып келди.

Немецтер агаш аразын пулемёттон аткылады. Тал-табыш, јызырайт, самолёттордың моторлоры күүлэйт, ўстүбиске агаштардың окко кестирип сынган будактары түжет.

Бис јерге јада түжүп, ойто туруп турдыбыс. Кандый да ийде бисти бу кару сөөктөрдинг јанынан сүрүп болбоды. Ўй улустың ый-сыгыды. Ёлтүрткен улустың төрөёндөри ле ѡскö дö улус ыйлажат.

Агаш ортозында тоозы јок оролор, ол оролор кыйнадып ёлгөн лё аттырткан улустарла толуп калган.

Јүрегим сыйстап, бойым коркуп, Олег мында јок, оны ёлтүрбegen болор деп карандыра иже-нип, улустың сөөгин ајыктап, бойымның эрке баламды бедиреп јүрдим.

Нинала база Оляла кожо бис кенеде согуп койгон Люба Шевцованы, Семён Остапенконы, Виталий Субботинди ле Дмитрий Огурцовты кörүп таныдыбыс.

Олегти бис таппадыс...

Он тогус мартта бис агаш аразы јаар база ла бардыбыс.

Баштапкы ла сёökти казып чыгарып келерде, мен кыйгы да јогынан ого тап эттим. Мен Олегти танып ийгем. Нина ла Оля оны база таныдylар.

Менинг алдымда он жети де јашка јетпеген уулым чачы чек агарып калган јатты. Саамайындагы чачы торт ап-апагаш, черет ошкош. Немецтер Олегting сол көзин ойып койтыр, јиткеzin жара адып салган, тёжинде дезе кызу темир-

ле ёртөп, комсомольский биледининг номерин бичип койгон.

Уулым ородо бүдүн јарым ай жаткан. Оро тайыс эмтири, сөök жетире көмүлбекен. Уулымды жерле бүркебеген де болзо, оны кар бүркеген, соок тонгурган, уулымның сөёги ўрелбекен.

Олгөнинег бери бүдүн јарым да ай болгон болзо, Олегting чырайы жарап ла бойы. Оның бийик мангдайында буурайып калган быжыраш чач жатты, узун кара кирбиктери куу чырайын көлөткөлөндөрип жатты.

Меге Нина ла Оля база кандый да улус болжышты.

Бис уулымды межикке салып алала, колчанакла городко госпиталь жаар апардыс.

Жолдо немецкий снарядтар јарылат, бис јаантайын тура түжүп турганыс. Бистинг черүчилер межиктинг жанаңча ѡткүлеп, ичкеери бараттылар.

Автомат тудунып алган кандый да јуучыл менен сурады:

— Энебис, кемди тартып барадаар?

— Уулымды.

Жуучыл межиктинг какпагын ачып көрди.

— Слердинг уулыгар кандый јиит! — deerde көстөрининг жажы төгүле берди. — Же кем јок, энебис, бис очин аларыс. Очибисти ончозының учун аларыс!

Бис Олегting сөёгин 20 марта, 1943 јылда, беш часта Ровенькиде, жаан площадьта јуудыбыс. Оныла коштой Люба Шевцованың сөёги салынды. Олорло кожо Виталий Субботинди, Семён Остапенконы ла Дима Огурцовты јууп жойдалар.

Олорды калганчы катап Кызыл Черү ле албаты ўдешти. Карындаштык терен ороның ўстүне красноармеецтер јуучыл мааныларын

ООЗО СОВЕТОКИС ОСОНАДИСТИЧКИС РЕСПУБЛИК
ООЗО РАДИОНЫКИС ОСОНАДИСТИЧКИС РЕСПУБЛИК
ООЗО ОФЕЦКИС ОСОНАДИСЛОТЫКИС РЕСПУБЛИК
СОВЕТ ОСОНАДИС РЕСПУБЛИКАЛАРЫ ИТТАҒЫ

ООЗОИ РЕСПУБЛИКАХОМ СОВЕТИС СОЦДАМОЛУТЫ
СОВЕТИК СОТМАЛИСТИК КЕРПУЛКАЛАР ВОЛЖЫ
СОВЕТИК СОТМАЛИСТИК КЕРПУЛКАЛАР ВОЛЖЫ
СОТМАЛИСТИСТЕН НЕЧВОСТОТАРАВАЛТОЕН ЛИТТО
УНИЧИЕ РЕПУЛЛИКИЛОР СОВЕТИКИС ОСОНАДИССЕ
ТАЛУВЫ СОТМАЛИСТИК КЕРПУЛКАРУ ВАЛУНГА
РАДОМУ СОЦИАЛДЕСКО КЕРПУЛКАРУ ВАЛУНГА
НОСКОДУ СОТМАЛИСТИККУДЕ ВАЛАРИКИДЕ ЛИТ

ВЕРХОВНЫЙ СОВЕТТИНГ ПРЕЗИДИУМЫ

Москва — Кремль

1943 й. 21 сентябрьда.

Күндүлү Елена Николаевна,

Слердиг уулыгар КОШЕВОЙ Олег Васильевич советский Төрөл
учун тартыжуда Ыалтанбас јуучыл кижинни блүмиле болди.

«Лиит Гвардия» дей подпольный комсомольский организацийн
төзөгбнинде ле оны башкарғанында сүреен јаан иши эткен ле немец-
кий олжочыларда тартыжуда екту бойы Ыалтаныш јогымас туруш-
кан ли героним забргүсken учун ого СССР-дин Верховный Совединин
Президиумынынг 1943 ўмла 13 сентябрьдеги Указыла Советский
Союзтын Геройынын ат-перези берилген.

Советский Союзтын Геройы КОШЕВОЙ Олег Васильевичтим
грамотазын Слерге уулыгардын ат-перезин көрүп јүрзин дей беркин
јадыбыс, уұлытардың эткен јаан херегци бистинг албатын качанннын
качапта уидубас.

СССР-дин Верховный Совединин
Президиумынын Председатели

(М. Калпакин)

јайдылар, оркестр ойноды, ўч катап салют берилди.

Жуучылдар тургуда ла ичкеери жууга барғылады. Калапту жуу-согуш бир де токтобой турды. Жуу-јепседдердин табыжы жызырайт. Бистинг самолёттор чанкыр тенериле жөнгүлү күркүреп, ёштү жаар ууланды. Олордың тоозы да јок болгон.

Арткан-калган ѡрт очүп баратты.

Жас келетти. Күн жалакай чогыла жылыдын, кар түргендеп кайылып турды. Жуукачактарла суу шоркурап акты. Агаштардың бүрчүктери көоп турды. Тенгери көк-чанкыр боло берди.

Олегтин сөёгине Нина жууктап базып келди.

— Менинг кару Олегим! — деп айдарда, онын ўни жап-жарт угулды. — Олег, мен сенинг жакаруунды бүдүрерим. Эртен мен бойымнын күүнимле Кызыл Черүге барып жадым. Сенинг ўреткенинг аайынча немецтерди јоголторго колымда мылтыкту баарым, «Жиит гвардия» учун очимди аларым. Женгү болбогончо, мылтыгымды салбазым!

Нина Иванцоваала кожо черүге Жора Арутюняны, Толя Лопуховло Радик Юркин бардылар. Олор Төрөли учун, комсомольский најылык учун эрчимдү тартышкандар.

Удабай Боково-Антрацитте Олегти ле ѡскөдö большевиктерди немецтерге айдып берген кулак-обөгөндө адып салгандар. Јескинчилү Ольга Лядскаяны база адып койгондор.

Организацияны айдып берген Геннадий Почековты, следователь Кулишевты ла Громовты — немецтердин жалчыларын, таап алдылар. Олорды албатынын ачык жаргызыла жаргылайла Краснодондо адып салдылар. Олордың ўстү-

не күйүп калган столмолорго «Албатынын садынчыктары» деп бичип салдылар.

КАТАП ЛА ЯС

Катап ла яс.

Женү келди. Ыраак төңистер ажыра бистин Төрөлибистин магы жайыла берди.

Заводтордың ыжы катап ла чойилип, Олег Кошевойдың, Сергей Тюлениндин, «Жиит гвардиянын» адыла адалган донецкий шахталардың күүлэжи сүүнчилүү ўи алыжа берди. Нёкёрлөр катап ла тушташтылар, олор төрөлиниң жаранып чечектелери учун, ырыс учун катап ла тартыжа берди.

Колхозтың учы-бажы јок жаландарында аштар жаранып өзöt. Балдардың каткызы база ла угулат, школдордың ла университеттердин жарык көзнөктөринде күн жылтырайт.

Бу жуукта ла мен бир письмо алгам, оны көп катап кычыргам. Письмо советский жуучылдардан келген. Комсомольский часттың жакылтазыла ого капитан Борисенко, старший лейтенант Светлов ло тегин солдат Яловец кол салыптыр. Ол письмо мындый:

Герой, бүлүп, жарыктан айрылат,
Же акту жүрүмининг жаркыны
Туманда очпойт, ыраакта жылыйбайт,
Төрөлиниң магы ондо мызылдайт.
Ол жаркын улустың жүргегин көкүдет,
Ол кычыру сөстөң дö изүү,
Төрөл албатының ырызы учун
Оныла жүргигиди берерге күүнзейдиг!
Сталинге берингени — жарыкка барат.
Кижининг ак-чеги учун турушканы,
Олегтин ийдезин мааныдый көдүрет,

Олегтинг күчилө ол өмөркөйт.
Карындаштарыстың төккөн каны
Улу ийделү, бүдүмдү болот:
Жуучылдарды таскадып, чыдамкай эдин,
Геройствоны ёскүрип көптөдöt.

Краснодондо бистинг турабыстың садында,
Олегтинг кыбының көзнөгинин алдында, Олег-
тинг бир тушта отургускан яблонязы јараш че-
чектеп туро. Ол ёйдөнг бери яблоня јаанап кал-
ган, эмди ол ыраактан көрүнип туро.

В А Ж А Л Ы К Т А Р

Баштапкы күн	5
„Бойым табылдым“	8
Матроска	11
„Күкүрт—ол кайдан“	13
Эки огородник	17
„Угуп јадым, уулым!“	19
Вера Іаанак	22
„Је? Айдып бер“	24
Днепр	28
Најылашканы	32
„Мен—эмди ле!“	38
Јоткон	40
Төрбл	43
„Сууның јанында јадала, эжинин билбей јадагар!“	45
Јас	47
Јол көргүзеечи јылдас	48
Іаан јол	50
Нёкбри учун	54
Донбасста соок	57
Горькийдин адыла әдалтан школ	60
Яблоня	63
„Кара кускун, айланба...“	65
„Санааркаба, эне!“	68
Комсомолец	71
Јуу	72
„Мени божот!“	74
Зоя	77
Бомбалар	81
Атанып барганы	83
Немецтер	87
ӽштүле согушканы	91
Черт	95
Листовкалар	99
Кашук	102
„Жиит гвардия“	106
Чертенгени	110
Мылтық-јепсел керек!	115
Карындаштый	119
Кызыл флагтар	122

Бастыра улус—бир кижи учун, бир кижи бастыра	127
улус учун	
Приёмникле болгон керек	136
Аткакту эмиктиң ары Яанында	139
Эң ле јииттери	141
„Якорь“ деп пароль	147
Партияныңjakарузы—закон	149
Тартыжуның штабы	155
Комсомольский наýлык	158
Кар калың болгон	163
Серёжа „курчатканынаң“ чыккана	167
„Сениң ѡолың жеткерлү“	171
„Олег, сен кайда?“	175
Он күн	181
„Кызыл Черүле кожо келерим!“	190
Кижи олтүреечилер	196
Жедип келдилер!	199
Уулым эмтир	204
Калганчы күн	206
Катап ла яс	211

Елена Николаевна Кошевал

“ПОВЕСТЬ О СЫНЕ”

На алтайском языке

Редактор *Н. Тодошев.*

Художествен. редактор *В. Федоров.*

Тех. редактор *М. Техтиев.*

Корректор *М. Бедушев.*

* * *

Сдано в набор 5/IV—1956 г. Подписано
к печати 9/VIII—1956 г. Формат 84×108¹/₃₂.
Печатных листов 6,69. л. Уч.-изд. л. 8,15.
Тираж 1000 экз. АН 08721. Заказ № 287.

Цена 4 руб.

* * *

Горно-Алтайское книжное издательство,
гор. Горно-Алтайск, проспект им. Сталина, 17.
Типография № 15, Крайполиграфиздата,
гор. Горно-Алтайск, проспект им. Сталина, 17.

5

60

42,00

42,00

Цена 4 руб.
Базы салк.

E. Кошевая

Повесть о сыне

На алтайском языке